

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

КНИЖКА V.

За май 1902 року.

З М І С Т

п'ятої книжки за май 1902 року.

	Стор.
Із поезій Грицька Кернеренка	97—98
Скалки душі, Ів. Федорченка	98
На старі теми, Івана Франка	99—100
Земля, оповіданє Ольги Кобилянської	101—160
Чи потрібне? Драматичний малюнок у двох діях, Гната Галайди	161—175
Мінятюри:	
VII. Промінь, Ганни Барвінок	176—179
VIII. Адресатка померла, Євгенії Ярошинської	179—181
Фска, оповіданє Ремі де Гурмона	182—187
Із поезій Ади Негрі	188
<hr/>	
Михайло П. Старицький (з портретом), Івана Франка (далі буде)	43—67
Наші театральні новини. Допис із Київа, В. Мировця	68—81
В справі народного язика, Івана Верхратського	82—95
Хроніка і бібліографія	19—33

ІЗ ПОЕЗИЙ ГРИЦЬКА КЕРНЕРЕНКА.

I. Монополія.

І хто повірив би, щоб оттаке прийшлося,
Що панський рід увесь знівечив ся до щенту:
Що панство за шинки тепер уже взялось,
Не тільки за шинки — взялось і за проценти!

Пропили все, як є, добро своє пани!
Відкрили їм кредит, прийшли на поміч банки...
І те не допомоглось: і землю й жупани —
Пропили чисто все пани та полупанки.

А кров в них не проста — вони-ж таки пани,
Не то що ті Жиди — всесвітні бідолахи;
Одежа чиста в них, з лампасами штани,
На куртках гудзики й які блискучі бляхи!...

І чиста кров така повинна бідувати!
А Жид в шинку сидить і гроші загібає...
І звелено в Жидів шинкарство одібрати
І посадить панів — вони хай заправляють!

Чи правлять там вони самі, чи може пють,
То діло не про нас, то времячко покаже...
За те-ж горілки вже Жиди не продають,
І Жидови „шинкарь“ ніхто тепер не каже!

II. На все своя пора.

Як в січні сонечко пригріє,
Розтане сніг, кругом вода,
Бува й трава зазеленіє —
Так то ще не весна!

Як в маї сніг бува зірветь ся,
 Вода замерхне, мов дріма,
 І грак по снігу ще пасеть ся —
 Так то вже не зима!

При першій стрічі, як почувеш
 Слова ласкаві... вдарить кров,
 І від сумніння загорюеш, —
 Знай — то ще не любов!

Проживши в сьвітї вже чимало,
 Й слова почувши ті ізнов,
 Хоча і в жилах кров заграла-б, —
 Так то вже не любов!

Скалки душі.

Співати-б бажав я,
 Пісень бо не маю, —
 Вони десь сховались
 В зеленому гаю,
 Кудись розлетілись
 Під небо, під хмари,
 Розтали туманом,
 Поцезли, як чари.
 Гей, пісне крилата,
 Спусти ся з блакиті;
 Нехай душі струни
 У порох укриті
 Струхнуть з себе порох,
 Задзвонять, заграють!
 Я в звуках солодких
 Знайду куток раю.
 Побита, помнята,
 Як стоптана рожа,
 Душа ще одійде, —
 Надіюсь я, Боже.
 Одійде, всю неміч
 Забуду, повстане

Колишня сила,
 Чад мрій, поривання.

* *
 *

Гей, вдарю я в струни,
 В струни золотії;
 Розбуджу я в серці
 Мрії та надії,
 Розбуджу одвагу,
 Серце затріпоче,
 Огнем молодечим
 Запалають очи.
 Пісню заспіваю,
 Пісню що найлуччу;
 Нею я красуню
 В саме серце влучу.
 Розбуджу їй в серці
 Щирее кохання,
 І оддасть за пісню
 Пестоц цілування.

Ів. Федорченко.

На старі теми.

III. Я галици свою р'кчъ говорюхъть.*)

Ти знов літаєш надо мною, галко,
І кричеш горя пісню монотонну;
Глядиш у серця глибину бездонну
І бачиш гніль, гидоту беззаконну, —
Не страшно нічого тобі й не жалко.

У тебе очи ясні на надлину;
Підлоту, самолюбство і брудоту
Ти здалека добачуєш до-стоту,
Твоя душа мабуть рідня болоту,
Що в собі бачить ціль всього й причину.

О, знаю, заклюєш мою ти душу!
На тім степу беззахистнім, безводнім,
У тім хижацькім стовпищу голоднім,
Знесилений в змаганю тім безпліднім
Твою жертвою я статись мушу.

Моє ти фатум, невідступна зморо,
На мозок мій нещасний кандидатко,
Не крич так зично, не лети так падко!
Не бійсь! Пійде твоя побіда гладко!
Я не втечу! Впаду вже скоро, скоро...

22/1 1902.

IV. Є оу Римѣ кричать подѣ саблами половецькими.

Крик серед півночи в якімсь глухім околі.
Чи вмер хто й свояки ридають по вмерлому?
Чи хто поранений конає в чистім полі?
Чи плачуть сироти ограблені і голі,
Без батька-матери, без хліба і без дому?

Невідомий співак походу степового,
Замісто струн нап'яв він тетиви спіжеві,
Давно забуту рать з сну будить вікового
І до походу знай накликає нового
„За землю руськую, за рани Игореві“.

*) Див. т. XVII, стор. 1—3.

Давно забута рать в забутій спить могилі,
 І Игорь спить і з ним все племя соколине, —
 Лиш крик поета ще лунає в давній силі, —
 Байдушність сірая куняє на могилі,
 А кров із руських ран все рине, рине, рине...

V. Жєны роускіа восплакашася...

Де не лили ся ви в нашій бувальщині,
 Де, в які дні, в які ночі —
 Чи в половеччині, чи то в князівській удальщині,
 Чи то в козаччині, ляхчині, ханщині, панщині,
 Руськії сльози жіночі!

Скільки сердець розривалось ридаючи,
 Скільки звялили стражданя!
 А як же мало таких, що міцніли складаючи
 Слово до слова, в безсмертних піснях виливаючи
 Тисячолітні риданя!

Слухаю, сестри, тих ваших пісень сумовитих,
 Слухаю й скорбно міркую:
 Скільки сердець тих розбитих, могил тих розритих,
 Жалощів скільки неситих, сліз вийшло пролитих
 На одну пісню таку?

Іван Франко.

З Е М Л Я.

ОПОВІДАНЄ ОЛЬГИ КОВИЛЯНСЬКОЇ.

XV.

Того вечера зайшов Сава до Рахіри і так пересиділи обоє до опівночі.

Ніч була ясна і тиха; вони сиділи на приспі говорячи та сперечаючи ся.

Вона була страшенно зворушена й її круглі очи прискали раз-по-раз іскрами. Оповідала йому приключку з Анною може по раз шестий, і все на ново наказувала йому віддати їй, Анні, „партику“, інакше грозила: „І не подивлюсь у той бік, де йдеш; очи тобі видрапаю, як приступиш на крок до мене!“

Він обіцяв їй твердими словами покарати Анну. Був сам так глибоко обурений образою заподіяною дівчині, що товк від часу до часу п'ястуком по приспі, неначе мстив ся вже на неприятельці, одначе се не вдовольняло дівчини.

— Та коли почаствуєш її? — допитувала ся нетерпливо — і як се зробиш? Я-б се хотіла знати, — найліпше, я-б таки хотіла десь заховати ся і дивити ся, як ти частувати-меш двірничку!

— Не жури ся тим! — відповів він глумливо, з похмуриим поглядом у своїх сталевих очах, що ніколи не спочивали. — Се вже моя річ. Я почастую її, де подиблю, на полі або і на дорозі. Відтак нехай іде до суду і подає мене.

— Колись, як вона сидіти-ме сама в полі при товарі без сьвідків.

— Тепер зараз я сего не можу зробити, бо вона буде зважлива, — додав, — але трохи пізнійше, як уже й сама забуде.

Я піду на наше поле... а наше поле об межу з Докіїним ланом, і там охрещу її. Зайду до неї цілком тихо, так як би хотів спитати ся, чи вона не має при собі глечичка з водою, тай стану перед нею. Стану перед нею — тягнув далше нараз з обличчєм зовсім зміненим, неначе-б переживав у дійсности сцену, яку малював саме словами — і буду на неї дивити ся. Відтак спитаю ся: „Слухай, Анно, хто таке Рахіра? Хто вижене її з села?“ А відтак почастую її поличниками то в право, то в ліво, що земля зігнеть ся під її ногами тай в очах почорніє. А відтак спитаю ся її: „Відки ти знаєш, що Сава Івонікового Федорчука не засватає Рахіри? Відки ти знаєш, що вона відьма тай дає йому матріґуни? Виділа ти те тай маєш на те свідків?“ Потім промине їй вже охота чіпати тебе тай називати відьмою, не бій ся. Не прийде охота й тоді, як Михайло стане двірником, а вона його жінкою. Спусти ся лише на мене, лиши мені те.

Він зблід страшенно і предивно підчас тих небагатьох слів. Його очи заняли ся чудним блиском, збільшили ся незвичайно і стали зимні, мов лід. Все те стояло у дивному контрасті до його ніжних, дитинячих черт. Його груди піднимали ся і опадали, а він сопів, неначе-б що лиш напружив ся тяжко при фізичній праці. Вона вхопила його за руку і глянула вдоволено на нього.

— Ти... як ти отсе зробиш... як ти отсе зробиш... — вона ледви могла промовляти з поздержаної утіхи — то я не знаю що... Инакше я-б і її й Докії і всім тим, що ховають ту гаспиду в себе, запалила хату над головою. Бігме, Саво, що запалила би!

Він обіцяв ще раз сповнити своє слово і вона в кінці успокоїла ся. Пізнійше всунула ся безшелесно в хату, де старі спали, і винесла тютюн і фляшку з горівкою.

— Тепер напий ся! — прошептала вдоволено і підсунула йому під рот трунок. Сама усїла на землю, підібгавши під себе ноги на орієнтальний лад і напихала люльку. Се був для неї найкрасший момент, найбільше пожадана хвилина. Курила радо, до пристрасти, але не смїла того робити инакше, як тайком, бо мати була її за се, а вона бояла ся глуму людей. Ні одна дівчина в селі не курила, се було лише у Циганів звичаєм, а вона не хотїла уходити за Циганку. Ніяким способом, ні за що в світі. Супротивляла ся тому з цілою амбіцією своєї дикої, неугованкої вдачі. Але так, у ночі, коли вони сидїли на самоті і ні одна людська душа не доторкала ся їх, могла собі поступати після впадоби.

І він любив, коли вона курила, бавився тим мов забавкою. Купив їй сам у поблизькім місточку, що притикало до їхнього села, люльку і любувалися в тишині незрадливої ночі отсею приємністю.

А що тепер були дні горячі, то вона ходила лише в сорочці підперезана. І так сиділа й тепер у його ногах. Густе, неподатне волосє спадало їй дрібними кучерями на чоло, а коротка, груба коса теліпалась при скорих рухах її голови по плечах, мов жива. Курячи гладіла ненастанно на Саву. Припала до нього цілою пристрасною своєю душею. Тішилася бачучи, що справила йому приємність принесеним трунком, що він оживився ним і став говірливий. Иноді й побоювалася його. Та все коли трохи попив, було легше дібрати до нього, або випросити що небудь у нього. Ніч була така ясна, круг них виднілися всі предмети так докладно, що можна було з легкістю виразно почислити дрібне листє вишневих дерев, що здіймалися докола нужденної хатини. З темної зелені малого яринового садку визначувалися струнки, білі мальви гучним ростом у гору, а їх білі цвіти здавалися в деяких хвилях, немов блідніли між густим листєм у магічнім сяєві місяця. Зі східної сторони хатини десь за садком закричала сумно, переразливим голосом сова. Рахіра зачула се.

— Хтось умере! — сказала сухо, звертаючи свої блискучі очі в ту сторону, звідки дався почути віщій оклик.

— Звідки вона кричить?

Він здвигнув плечима.

Оклик повторився, і як уже тепер здавалося, зовсім в їхньому сусідстві.

— Агі, се таки близько коло нас! — кликнула.

— Боїшся? — спитав він і глянув поважно на неї.

— Ні!

— Не бійся, ти не вмреш!

Вона всміхнулася і показала свої білі, блискучі зуби.

— Най мої вороги гинуть! — сказала.

По хвилині, підчас якої мовчали обоє, обізвалася:

— Не скажеш таки нічого старим про се? А я-б їм таки навмисне все розповіла. Нехай потішаться трохи, як чорною годиною. Я їм не до вподоби, то може вона приросте їм до серця!

Але він похитав головою. У нього прокинулася иньша думка. Він хотів собі се заховати. Воно могло йому колись пізніше

ліпше придати ся. Колись і проти самого Михайла стати в пригоді. До того хотів колись Михайла захопити з дівчиню і вже тоді... Його очи засяли, як передше, зимним блиском, що чим раз більше ріс, погойдали ся по землі від одного предмета до другого і він замовк. По якімсь часі спер голову в руки, а ті на коліна, втопив очи у землю і промовив :

— Сього року має тато прекрасну пшеницю! Саме та, на котру я сам орав і котру до кінця досівав!

Вона виймила на хвилину люльку зпомежи зубів і спитала :

— Тай що?

— Ніщо! Але та земля, на якій ми сего року ту пшеницю сіяли, дуже добра! Всі наші ґрунти дуже добрі! Земля товста така та красна, що хоч що посій, то все пишно виросте!

— Се ти в-перше знаєш? — спитала вона із легким глумом. — Ціле село знає, що ґрунти Івоніки чи не найліпші тут у селі. І від панських мабуть ліпші.

— Я се й перше знав! — відповів він звільна і все задумчиво. — Але від коли Михайло пішов, знаю се ще ліпше. Як чоловік сам сіє, сам оре, сам сапає — спізнає все ліпше. Але той кусник — він лежить недалеко від бурдея і від нього нийблише до цісарського гостинця — я-б його дуже хотів мати. Я-б собі хотів там поставити хату. Але — додав сумніваючи ся — чи мені його тато дасть? І Михайло казав раз, що там було би дуже добре поставити хату. Навкруги мали би ми свої ґрунти. До дороги близько, в бурдею не буде можна все сидіти. Ми оба не зможемо в бурдею сидіти.

— Старий не дасть тобі того лану! — закинула рішучим тоном Рахіра.

Він не відповів.

— Старий не дасть тобі його! — повторила вона роздрознено. — Він дасть його Михайлови; а як уже дасть, то захоче, аби ти мене покинув...

Очевидно він мав ті самі слова на устах, бо докинув так само нетерпливо і роздрознено :

— Він зараз зачне говорити про гріх і скаже, що з гріхом на душі чоловік ніколи хісна з землі не здобуде, тай таке иньше. Я знаю! Я вже наперед знаю...

Вона гляділа вперед себе хвилю живо, задумана, з випуленими очима. Побачила себе в уяві газдинею, з красним, як

сніг білим рушником на голові, в довгим вишитим кожусі, як ішла за ним у неділю до церкви. Всі чоловіки і жінки оглядали ся за ними, а дівчата аж минали ся зі злости. Вона була газдинею на Івонікових ґрунтах! Вона, Рахіра!

Се була її мрія, що вічно леліялась у її серці. Се було те велике щастє, за яким горіла її лакома душа і без якого не могла собі уявити життя. Прилягла до нього цілою своєю ненаситною, горячою вдачею, з цілим голодом молоді, дикої натури, що зілявши ся ще і з иньшим житєм в одно, ніяк не могла розстати ся, хоч би і в думці від неї і всіх об'яв і вимог, які її за собою потягали.

В погоні за удержанем того її грубого, уявою вимріяного щастя деморалізувала ся несвідомо чим раз більше, не жахаючи ся ніяких, хоч би найпідлійших учинків для заспокоєня своїх бажань.

Так, як вона собі уявляла, як думала та як хотіла — мусіло стати ся. Инакше й не могло воно бути. Він хотів її, вона хотіла його, він мав дістати землю від родичів, а все иньше майже не існувало для неї.

— Ти! — вирвало ся нараз нетерпливо із її уст. — Чого ти ніби ждеш? Поки Михайло з війська верне?...

— Тай я маю ще до війська йти! — відповів похмуро. — Раз не взяли, але другий раз можуть узяти!

— І тебе? Таже вже Михайла відобрали?

— Та так, але я мушу за себе служити! — сказав знов хмарно.

Вона помовчала хвилину, а відтак спитала:

— А як би ти ще одного брата мав, мусів би і той іти?

— А вже-ж!

— А ти-б конче мусів?

— Гадаєш, ні? Тоді тим більше!

— Чому тим більше?

— Бо при родичах усе-б один лишив ся! Розумієш?

— Звідки ти се знаєш, хто тобі те казав? — спитала.

— Се я знаю! Тай і від тата знаю! Те всі знають!

Вона замовкла і попала як передше у живу задуму. По якійсь хвильці спитала:

— А як воно буває, як дома є лише один син?

— Тоді він може бути увільнений, тоді можна сказати: „Старі слабі, і він мусить лишити ся дома, щоби старих догля-

дати тай господарством правити". Вона не питала вже більше. І він замовк, скрутив собі папіроса, а вона почала гризти нігті. По якійсь хвилині обізвала ся:

— Як Михайло прийде, то ти будеш мусів іти. А заким ти вернеш, то він оженить ся і старий дасть йому найліпшу землю. — Вона говорила се голосом, що чим раз більше знижав ся та упадав. Ніби бачила, як нараз її щастє розбиваєть ся, як гинуть усі надії.

— Та я не мушу йти до війська, — сказав.

— Але-ж ти сам казав, що мусиш іти...

— Я відріжу собі один палець... або ні — то ти мені даси щось від твоєї тітки з М. — яке зіле, якийсь трунок, щоби мене на той час звалило... я стану марний і мене не відберуть. Я не бою ся жовнірства — додав з притиском — але я не хочу служити. Я там буду волочити ся зо два-три роки з івером, а за той час утрачу найліпшу землю. Мені лише про землю ходить, лише про землю. Все вньше мені байдуже. Нас є двох на ту землю: маємо однаково і добру і слабу дістати.

— В тебе таке саме право, як у нього! — потвердила вона лакомо.

— Таке саме, а може ще й більше!

Замовкли обоє. Так сиділи якийсь час. Згодом запіяв когут. Було по півночи. Він прокинув ся зі своїх гадок, хотів підняти ся з місця, але вона вхопила його за руку і затримала.

— Лиши ся вже тут отсю ніч! — промовила півголосом. — Дома не будеш ліпше спати, як тут!

Він усів на місці не сказавши ні слова і обняв її рукою за ший. Вона прошептала йому кілька пестливих слів до вуха і притулила ся до нього мов ласиця, одначе він не всидів довго. Нараз устав, неначе на якийсь внутрішній приказ, неначе його гнало звідсіля щось геть, і відсунувши її руки від себе, підняв ся живо з місця. Його очи почали за чимось то сюди, то туди блукати, а відтак спинили ся на фляшці з горівкою. Станув.

— Є ще тут що? — спитав.

А відтак відкривши ще трохи трунку, приложив фляшку до уст і випив усе до останньої краплі...

— А тепер уже йду! — сказав.

Вона встала за ним, простягнувши ся коло нього безшелесно мов кітка і випровадила його аж до перелазу.

Опісля подали собі руки.

— Не забудь за Анну! — пригадала вона ще в останнє.

— Не бій ся! — відповів усміхаючи ся. Але той усміх споганив його ніжні дитинячі черти до крайности...

— Аби вже мене так моя добра доленька забула, як я її забуду! — думав дальше, прямуючи байдужним кроком полем до бурдею.

— Побожна! Полізла з мамою на прощу, скавуліла перед усіма іконами, понесла сьвітло та гроші, а тепер — ади! — як кертиці, як борсуки лізли десь під землю, аби їх ніхто не ймив, а воно таки вийшло все на верх!!

Ціле його роздразнене нутро зворохобило ся, але zarazом відчув він велике вдоволенє і несказану злорадість. Тато і мама докоряли йому за його зносини з Рахірою, мов за проступок, називали найтяжшим гріхом, набивали вуха від рана до вечера преріжними осторогами та грізьбою, що нічого від них не дістане, а он тут пішов старший, звів дурну наймичку і хотів їм у хату ніби невістку впровадити...

Був би майже в голос розсьміяв ся, такою сьмішною видала ся йому отся ціла справа в тій хвилі. „Капітан“ — як його мати иноді називала — будучий „двірник“!

— Так, таки так! мама! — говорив у нїм якийсь голос дальше. — Вона вже отворить очи і сплесне в ручечки, як довідаєть ся про те. Буде вже мати собі потїху.

Одначе його серце не сьміяло ся довго. При спогаді про матір замовкло і схолодніло в його душі. Знав. Так як мати не припустить ніколи в хату Анни за невістку, так не прийме й Рахіри ніколи до себе. Ніколи!

Неначе вовчиця кинеть ся на нього і буде відривати його від дівчини, коли прийде вже до шлюбу. Відчув інстинктом, що вона буде його найтяжшим ворогом у боротьбі за його щастє. Ні батько, ні Михайло, ні люди, ні ніхто иньший — лише вона одна. Одна-однісінька вона.

Мимоволі збили ся його руки в п'ястуки.

— Мамо! мамо! — просичав ненависно крізь зуби, зати-скаючи сильно п'ястуки. Всюди стрічав її. Всюди було її повно! Здавало ся, був би її здавив, так дуже станула йому нараз в дорозі і з такою сьвідомою ненавистю згадав її в ту хвилину.

Його груди підняли ся із внутрішнього зворушення і ніздрі задріжали. Був страшний в отсій хвилі. Як би була Марійка його тепер побачила, була-б без сумніву сказала: „Тепер він знов якийсь без ладу!“ До того гризла і мучила його вічна тривога, що не дістане ніякої землі. Почув себе неначе відкиненим, неначе без вартости і відчув, що не може бути без землі... Але і без Рахіри не міг лишити ся.

— Рахіра — або земля!... — сказав одного разу коротко тато, а мама неначе тисячами язиків повтаряла те саме. Всі закутки хати відзивали ся до нього, як ставув лише на порозі дому. Ба, навіть і сама земля мала лише ті одні слова для нього. Всюди, де спинив ся його погляд на полях, на нивах, де пишало ся збіжє, шелестіла кукурудза, переміняло ся все в те одно: „Рахіра — або земля!“

Се випивало його кров і виводило з рівноваги. Підчас тих двох років, де був приневолений служити їй у-двоє стілько, вона прикувала його до себе більше, як батько й мати.

А Рахіра знов говорила: — Як не будеш мати землі, то не зможемо побрати ся! З чого нам жити?

І справді, з чого їм жити?

А її покинути не приходило йому навіть на думку, не снило навіть. По prostu — не міг бути без неї.

Його чоло зморщило ся хмарно.

— Рахіра — або земля...?

А відтак сказав у нім голос виразно і голосно: „А чому не одно й друге?“

Так, чому-ж не одно й друге?

„І одно й друге!“ — заспівало в нім і він почув нараз вдоволенє, немов був вже в посіданю одного й другого дорогого скарбу

Так, обоїх. Се вистарчало йому. Він лише сього хотїв. Се був початок і кінець його мрій і бажань. Отсе власне. І сього хотїв він усіми нервами свого єства, хотїв до кінця свого життя. Бажав сього свідомо і несвідомо, лише жив і дихав тим...

Ішов іще полем до бурдея. Ніч була така ясна і лагідна, така тиха, неначе хотїла розійти ся в лагідности і красі. Десь-не-десь стояло мовчки не шевелячи ся нежате ще збіжє, дрожала роса на колосю, або товпили ся один по однім снопи в кланях, кидаючи відсторонь велику неповоротну тїнь около себе.

Він ішов у напрямі поля, тою самою стежкою, що знижала ся мов котел, що колись ішли нею Анна з Михайлом. Його позір спинив ся на бурдею і деревині, що обдавала його темною тінню, а відтак мимоволі на „сусіднім“ ліску.

Він лежав так темно і густо, так спокійно, неначе-б ждав на кого. Все оставав однаковий і поважний. Хлопець успокоїв ся, поглянувши на нього, і инші образки заповнили його душу. Звідти він часто крав дрова. Там зрубав він одного разу цілого дубка і спродав Жидови, і до сеї днини не знав про се ніхто. Иньшим разом украв татови два штаблї, спрятав там і знов спродав Жидови, і тато на те не прийшов. А знов раз саме в середині літа забрав мамі кусень полотна, що білило ся, закопав там — і ніхто й не писнув за ним.

Він був там певнійший, як дома. Сей ліс ставав йому нераз у пригоді, не був далеко від бурдея, а що найліпше — все, що в лісі роблено, не було гріхом. Чи вкрасти що, чи крадене заховати, чи чинити там добре або зле — се все не було там гріхом. Уже як ліс кінчив ся, як лишила ся остання деревина за спиною, і чоловік ступив на рівне, чисте поле, так лишив ся за ним і всякий гріх і він був свобідним, чистим, як передше...

Прискорив кроки.

Побачив заяця, як той гнав вперед нього конюшиною високими скоками. Він мусів його дістати.

Ніч була така місячна і тиха, все спало, і ніхто не перешкодить йому вбити звіря. В бурдею мав пишну батькову стрільбу, що ніколи не хибала, а вбивала на місці. Так мав би що понести завтра до Жида на Гоппляцу. Жиди самі дичини не їдять, але вони скуповують її для панів до міста.

Он там виринув він знов із конюшини, темний і зграбний. Підняв ся на задніх лапах і стеріг вухами. Саме аж просило ся гримнути в нього... Він не йшов уже з бурдея, а біг. Забув уже і землю й Рахіру, і вся вага, що тяжіла йому ще перед хвилию на душі, була неначе здута; він відчував і знав лише одно: того звіря он там він мусів спалити. Його гнало до того, неначе мусів се зробити за всяку ціну, неначе мав тим відзискати всю рівновагу свого єства.

Легкі, імлісті постаті, що висіли недвижно перед „сусіднім“ лісом над вохкою, багнистою левадою, здавало ся, ворушили ся, оживляли ся і незаметно усували ся з місця. Здавало ся, зли-

вали ся ніжно в одну масу, і здіймаючи ся подібно в гору, мостили приманюючи таємничими рухами дорогу до темної, вижидуючої глибини ліса.

Одна зьвізда на небі найшла своє місце невідгідним і замінила його. Величезним, луковатим розмахом кинула ся в простір і спинила ся срібною мерехтячою точкою на противнім місці безкрайого голубого неба.

Одиноко і опущено лежав бурдей на переді горстки тих лісових дерев, що збили ся до купи садовини, а його два дрібні віконця вилискували ся щиро до ясного місяця і до широкої площини, що розлила ся перед ним.

Стара Сойка, здавало ся, мала лихий сон. По довгім вештаню з одного кута свого обійстя в иньше, сіла і завила. Її голова була сим разом спущена до землі, а її вите повне болізних, зловіщих вібрацій.

XVI.

Наблизила ся пізна осінь — листопад. Вона привела соняшні, але вже холодні дні і незвичайно погідні ясні ночі. Одначе про воду говорили люди, що вона вже цвите. В самій пізній осени був у неї час розцвітту. Вона була ледовато-зимна, мала рішучо срібний полиск, та була така чиста і прозора, що на її дні можна було розрізнити і найдрібніші камінці.

Та вже минув час білення полотен. Білі, довгі пасма полотен, що пишали ся кожного літа у Марійки в поблизькості бурдея в саду або на сіножаті коло конюшини, були старанно звиті і заховані в хаті „на горі“ у великій скрині. Поля простягали ся обнажені зі свого золотистого та різнобарвного строю, і тут і там спиняли ся громади товарини, випасаючи богату стернину. Поодиноке здавлене калатане майже беззвучних дзвінків при шії вибраної чільної худобини блукало ся дрозачи тихими полями, завмираючи десь далеко в простороні, а відтак наставала тишина. Спокійна й мирна, а земля огрівала де могла свою втомлену поверхню. Около бурдею виглядало гарно і відновлено.

Михайло пробував уже цілий місяць дома, увихав ся як бджола у всіх закутках господарства, і зробив із него — як говорив Івоніка — чисте зеркало. Він багацько чув і видів при війську, навчив ся багато, і що його тепер вражало дома тут

в бурдею, як і в сільській хаті „на горі“ немилу — се була нехарність. Що лише міг у руки взяти — очищував, порядкував, і загалом працював із такою охотою, неначе-б вижидав що дня візитації самого генерала, або й якої иньшої військової старшини. Ніколи не чув себе таким щасливим і вдоволеним, як тепер. Йому здавалося, що був паном якогось великого, пишного, зеленого світа, і міг у ньому робити все, що хотів.

Звезене збіже стояло золотистим муром, або як рівно вставлена компанія недалеко бурдея, коло саду, і ані одно стебельце не звисало з нього безладно, а малий тік, що ділив його від бурдея, був чисто і старанно виметений. Опале з деревини листя, що становило лісок і сад бурдею, було зібране в велику купу і ожидало своєї вдачі, а кукурудза саме лупилася. Очищувану висипували в кошницю коло току, а вона визирала дрібними, жовтими зубками крізь плетене пруте великого неповоротного коша.

Всюди панував найбільший лад.

Надзир над стайнею і худобою обрав Михайло зараз на другий день по своїм повороті, а Сава мав тепер — як він сам йому весело всміхаючи ся казав — на якийсь час „урльоп“. Він умивав і вичісував свої воли, що вилискувалися на сонці мов шовк, а в стайні завів лад мов у хаті.

Івоніка походжував щасливий і вдоволений по всім усюдам, і як говорив, то говорив незвичайно голосно. Се був найпевніший доказ його внутрішнього вдоволення і тихого щастя, та що з його душі спала ослона смутку.

Михайло був уже дома. Був уже більше як місяць і мав ще більше як з місяць остати ся. Він мав Михайла що хвили перед очима і знав, що як той піде ще від нього, то за пару місяців верне вже на все до дому. До пів року буде його мати на все дома...

В неділю ходив він із ним до церкви і здоровив кожного щиро і голосно. Сього року було вже прецінь цілком инакше, як тогід...

Марійка була горда і щаслива і вибирала в душі межі богацькими доньками невістку, а навіть і Сава здавав ся веселішим, як звичайно.

Він помагав охотно Михайлови при кожній роботі, і хоча уникав усяких допитів брата про Рахіру і його відносин до дівчини, то однак присутність його, здавалося, немов вдоволяла

його; що найменше не потребував ночами пам'ятати про бурдей і худобу в полі, і міг безжурно пересиджувати в Рахірі й її батька. Тут став він зрештою майже щоденним гостем... Інакше мала ся справа з Михайлом і Анною.

Вони могли лише зрідка бачити ся, а ще рідше з собою говорити.

Анна уникала всякої нагоди, щоб ходити в село, а коли пасла товар у полі, пересиджуючи там годинами, всеж таки не могла часто з Михайлом на самоті розмовити ся. Зараз приступали до них дівчата або хлопці, що також доглядали тепер тут свою худобину (вона-ж не була вже одна в полі), мішали ся в розмову, і бесіда сходила на звичайні денні справи. До того бояли ся, що їх тайна могла частими стрічами зрадити ся, і так відкладали все на день сьв. Михайла, очікуючи його мов спасеня від усяких смутків і клопотів.

— А коли тато і мама заборонять тобі на сьв. Михайла взяти мене за жінку, що тоді? — спитала трівожно одного разу, коли їм прецінь довело ся побути хоч часок на самоті з собою.

Вона звернула свої великі, з жури запалі, блискучі очи допитливо на його обличчя і всьміхнула ся вимушено.

— Тоді поставлю їм таке питанє — відповів він весело всьміхаючись — і скажу: або мати мене з Анною тут при собі, або мати мене з Анною в місті. Тоді вже вони змякнуть, не бій ся. Ти-ж не Рахіра. Ти не моя перва сестра, і се не гріх, що ми любимо ся. Наша милість не потягне за собою гріхів і біди. Іншої причини не мають вони, щоби нас розлучити. Що ти не богацька дитина — додав, угадавши по виразі її лиця, що в неї були ті самі слова на устах, — то я спитаю в тата: — Тату — скажу — і ви, мамо! Чи ви були великими багатирями, як побірали ся? га? А все таки Бог на вас не забув, тай допоміг щиро, що ви нині красні газди. Я лишу вам усе поле — скажу я їм — тіште ся ним, а я беру собі Анну і верну назад до міста. Там я вже найду собі роботу і не згину. Тепер я вже инакше думаю, як давнійше — тягнув він дальше, підносячи пишно голову в гору — я вже обглянув ся трохи по сьвітї і знаю, що чоловік, який має добру волю до праці і здорові руки, не згине з голоду. В місті живуть люди і без землі. Тяжко живуть вони, се правда, але все таки живуть, а часто й не гірше від нас. А в тім я се лише так кажу — додав знов усьміхаючи ся — бо я знаю, що як притисну

їх, стануть по моїй стороні. В мамі не стало би більше сліз плакати за мною. Вже що мала, здається, все виплакала. Я знаю, вони будуть сварити, будуть відказувати і нарікати, мама будуть перед сусідами жалувати ся, а тато раз-враз зітхати, а про те хто мене може силувати сватати таку дівчину, що я не можу їй в лице дивити ся? Як чоловікови жінка мила, то так як би вона його очима була. Оттак я їм скажу! Нема тобі чого журити ся!

Вона підвела до него спущений погляд і глянула йому вигрібущо в добрі, ясні очі.

Він говорив так рішучо і переконуючо, так щиро, що вона не могла не повірити добрим успіхам в будучности. В ній ожила ся надія на ново і вона усміхнулася ся. А однако-ж затремтіло в її душі вже в найблизшій хвилі болючо, мов заткнене десь в однім закутку серця жалю, коли згадала хвилину, як він заявить батькови, що ось він має сватати наймичку Анну.

— Ти маєш надію, що все закінчить ся добре? — спитала на ново несміливо і стиха.

— Маю! — відповів він певним голосом. — Не жури ся вже стілько! — просив обнимаючи її щиро. — Ти вже так нагризла ся, що стала чорна, як он та земля. За кого ти мене маєш, Анно? Що я в тебе? Ти гадаєш, що обдурю тебе і покину? Ти гадаєш, що в мене нема чести і сумління? Від коли се ти така мудра стала?

— Ади, які в мене руки! — додав гордо потішаючи її, і простягнувши раптовим рухом вперед себе сильне мускулярне рамя так, що від мускулів аж лоскотом пішло. — Видиш, яка міць? На чотири такі, як ти, я б заробив, а ти боїш ся? Анночко... ти боїш ся?

Він підняв їй похилену голову і заглянув зворушений в її очі. Вони були повні сліз.

— Ну, і плачеш!

Вона обтерла сльози, не сказавши нічого.

— Анночко... — просив мягким, ослоненим голосом, притягаючи її тепло до себе. — Анночко, що тобі? Я-ж тобі кажу: Бог нас не покине!

Вона вхопила ся його обома руками за шию і заплакала. Щось відняло йому голос.

— Що тобі, Анно? Боже добрий, скажи мені, що тобі? — просив налягаючи.

— Ніщо — прошептала — ніщо! Мені лише так тяжко на серці!

Одна думка промайнула йому блискавкою крізь голову і неначе роз'яснила йому все. „Вона боїть ся смерти! — роз'яснила — так не гаразд умирати, гріх!“

І він почав її потішати простими, неповоротними словами, а однак скільки почувань, скільки ніжності замикала в собі та мужицька груди! Скільки правди і вірності лежало в його тремтячим голосі, що силував ся до ніжності і м'якості, скільки тривоги і щирости зраджували його зворушені, добрі очи!

Ледви знав, що говорив, коли звук його голосу віддавав несвідомо найкрасшу часть його почувань і душі.

— Коли я тут, тобі вже нічого бояти ся! — повтаряв раз-по-раз. — Все буде добре! Я лише Бога просив, аби найти ся тут! Тут я пан! Най що до нас приступить, мені перед нічим не страшно! Тут я дома! Я лише тут хотів уздріти себе! Нічим не жури ся! Я стану у всім за тобою як дуб, і, ану, най хто посьміє тебе на волос скривдити — побачить!

— І перед Савою і Рахірою бою ся! — обізвала ся вона на ново журливо.

Він махнув легковажно рукою.

— Перед тим дурнем? — спитав. Він знав про перепалку дівчат в полі і обіцяв Анні, що „побалакає“ в відповідній хвилі з Рахірою. — Що вони можуть тобі зробити, коли я тут? Можуть хиба старим зрадити нашу тайну, але на скільки я замітив, не сказали ще нічого. Сава собі добре роздумає, заки зачне зо мною сварню. Він знає, зо мною добре жити в добрі. Йому від мене нема кривди. Я з ним добрий.

— Але він, от, ледви що говорить з тобою...

— Коли він багато говорив, зазулько! Ні, він неговіркий. Від коли з'єднав ся з Рахірою, від тоді розпливають ся йому слова в роті; але ми живемо в добрі. Він прийде, з'їсть, іде до роботи; прийде знов, пробурмотить щось під носом і йде знов, або візьме стрільбу на плечі і плентаєть ся годинами по полі. У вечір іде до неї, або й не йде — і се ціла його робота, від коли я дома. Ет, дурний хлопець!

— Оноді я його також бачила зі стрільбою в полі! — обізвала ся Анна потрохи потішена. — Я бачила його з заду! Він ішов поволи, в думках, без капелюха і дивив ся в землю перед себе.

— Він винюхує заяців, як пес! — сказав Михайло з усміхом. — Се його найбільша втіха, як зможе застрілити заяця. Ну, що правда, в нього ліпша рука і ліпше око, як у мене. Та нехай радується тим, що мені до того?

— Але він зайшов потім у „сусідній“ лісок! — додала Анна. — А там же нема заяців!

— Він може пізнійше стріляв звідти! Краєм ліса маєш там всілякі корчі, він певно за них заховав ся. Він же не сьміє ходити зі стрільбою, в него нема позволеня на те. Могло-б приключити ся, що полем ішов би жандарм і відобрав би йому рушницю і він дістав би за се кару. Се не можна. Він те знає і уважає. Тай таки най уважає. Як би відобрали стрільбу, була би велика шкода. Стрільба дорога і ніколи не хибне вистрілом. Коли лише не гукнеш із неї, вона понесе кулю на місце і там уже всьому кінець. Тато гвалт за неї счинили би. Він те знає, не бій ся!

— Я чула, Михайле, — тягнула дівчина несьміливо далше, — що Рахіра забігає тепер уже з часта, а нераз і по кілька день пробуває у своєї тітки-ворожки, он тої Циганки, що відбила своїй сестрі чоловіка. Я знаю, що у неї лише тільки на думці, аби мені якого лиха накоїти. Вона може собі роздобути там перемовленого зїля і кинути мені на дорогу. Ти гадаєш, за таке тяжко? Вона погана дівчина. Добре старий Петро каже: „Се, каже, Бог не сотворив, се само вродило ся, тому таке погане!“

— І того ти боїш ся і через те в тебе на душі тяжко? — спитав він знов сьміючи ся.

Вона вагала ся з відповідю.

— Ні, не саме тому, але... — тягнула нерішено — щось буде, чим я журити-му ся! І вже кілька разів снило ся мені, що над вашим полем і бурдеем тягала ся туди й сюди чорна мрака. Тай що і надо мною перетягала ся вона, як я доглядала в полі товару і шила сорочку. І я не бачила нічого перед собою, ані коло себе, і на хвилину стало так тихо, вже так тихо і страшно, Михайле, що не дай Боже нікому дожити такого. А як мрака минула ся і я глянула на сорочку, були на ній чорні крапки. На білому полотні — чорні крапки. Се не добре, Михайле, не добре! Памятай собі, що отсе не добре! Я вмру!

— Від сьогодні за рік будеш ти в мене газдинею і будеш не собі, але мені сорочку шити. І не чорною волічкою вишивати, а самим червоним шовком і хіром (золотом). Отсе ти собі памя-

тай! — сказав він весело. — Журити ся нема чого! Що сніло ся, то сніло ся! А що я кажу, то вже кажу! — При тих словах вдарив себе п'ястком у свої груди, що аж задудніло. І усьміхнувшись розстали ся.

Того самого дня пізно вечером вийшла Анна з хати. Загорнувши ся пішла до Мендя на Гоппляц по сіль, і вертаючи дійшла вже недалеко панського дому, саме до того означеного місця, де свого часу старий Петро бачив великого, чорного пса.

Сего вечера не було ясно.

Густа темінь розлягалась і ледви що десь-не-десь забликала на ослоненому хмарами небі срібна зірочка. Темінь так і товпила ся докола неї.

Вона чомусь мерзла і обвиваючи ся тіснійше сардаком прискорила кроки. Нараз добачила в темряві ясну постать, що прямувала саме проти неї.

— Сава! — зойкнуло їй болізно в душі, а відтак переняла її блискавкою свідомість, що вона сама.

І справді був се Сава.

Він ішов рівною лінією, мов невидимо притяганий нею, і спинив ся раптом тісно перед нею.

— Сава! — кликнула зовсім беззвучним голосом і з її лиця збігла кров. — Сава!

Він не говорив ані слова.

Впялив ся лише очима в неї. Вони заняли ся в нього дивним, фосфоричним блиском і неначе заколихали ся.

Його ніжне, дитиняче обличчя стало поважне, майже терпляче, і він обізвав ся якимсь диким, здавленим звуком.

— Саво! я тобі нічого не винна! — зойкнула вона страшно перелякана. — Я тобі нічого не винна!

Але він не відривав від неї погляду.

Здавало ся, що той зимний погляд, що мов ніж улискував ся, пірнув лише на те в її душу, щоб її мордувати. Тепер зробив ще рукою рух, неначе-б зривав з плечий стрільбу, не відриваючи від неї очий, і простогнав. Майже без памяти зсунула ся вона йому в ноги.

— Не вбивай мене! не вбивай мене! — кликала зойком раз-по-раз хапаючи ся судорожно його колін. — Я тобі нічого не винна!

Однак що се було?

Він стояв хвилину недвижно, мов прикований, коли лежала йому в ногах, і його грудь тяжко дишала. Сопів неначе по тяжкій фізичній праці, неначе-б підніс раптом і кинув до землі величезний тягар, або перебіг шаленим бігом широке поле на раптовий, як смерть поважний поклик.

Кілька хвиль стояв тихо, важко віддихаючи, а відтак як би відзискуючи пам'ять і розуміючи своє й її положенє, копнув її згрідливо ногою і мовчки віддалив ся.

Коли вона ослаблена несподіваним, наглим переляком, дряжачи на цілім тілі, підняла ся і оглянула ся за ним, його вже не було. Неначе розплив ся в глибокій темні, так зник із її очей.

Два кроки від неї лежала сіль, яку опустила в переляку, і чорна земля дишала грубою грудю.

Зза одної розірваної хмари показав ся за хвилину місяць, пождав аж не приволікла ся друга, і не закрила його зблідніле, магічне обличє на ново. Десь недалеко забрехала якась собака, а відтак настала знов цілковита тишина.

Все волосє стануло їй дубом, і вона скричала проразливим голосом. Їй здало ся нараз, що вся темінь і вся самотність чорної спустілої землі збили ся отсе в купу, заворушили ся проти неї, що туй-туй вирине зза неї на ново постать Сави і не лишить її в-друге живою. Білий і рівний, виросте з одної або другої сторони, і зближить ся до неї. Він усе ще з нею не готовий. Вона чула се. Його страшні очі чула на собі, а її душа кровавила ся, мов покалічена.

Гірко плачучи забрала сіль і почала бігти. Все на ново оглядала ся в дикій трівозі, чи він не здоганяє її, але стрічала лише саму глибоку тишину і густу темряву.

Місцями збивала ся вона в величезні клуби і ставала муром проти неї. На розі під липами коло панського дому, потім на-здвож по-при панський город, усе муром, усе муром, а на останку около Докіїного города по-при старі верби, що ділили сад Докіїн від її сусідів. Там вона перемінила ся в чорну стіну між густим прутєм і сунула ся громом на неї. Стогнути забігла в домашнє обійсте, а при сінних дверях майже повалила ся. Незвичайним шелестом у тихих сінях викликана вийшла Докія здиво-

вана зі світлом із хати, і дівчина була би її дверми звалина, наколи-б вона в рішучій хвилі не подала ся во світлом назад.

— Бог з тобою, Анно, що ти так летиш? — спитала здивована жінка, підносячи високо світло в гору, і освічуючи обличчя і цілу постать задиханої дівчини.

Анна була бліда, неначе-б з її лица зникла остання крапелька крові, а з остраху губи її аж поштивніли. Витріщивши ся на жінку широко отвореними, до нестями заляканими очима, затріснула за собою сильно сінними дверми.

— Бог з тобою, дівче! Що таке? — повторила жінка своє питанє.

— Ніщо! — вимовила беззвучним голосом. — Я здибала Саву! Я гадала, що він мене убє! Ой, Боже, Боже, Матінко Христова!

— Та як убє, та за що убє? — питала живо Докія, вступаючи за дівчиною в хату.

— Ну, таже убє! Через Рахіру! Такий був страшний, що... ей! Боже, Боже, Боже!

З печі роздало ся півголосне хихотанє.

Се підпивши собі трохи Василь сьміяв ся, та уместивши ся вигідно на великій печи, прислухував ся уважно всьому, що діяло ся в хаті.

— Сава хотів тебе вбити? — питав тепер весело. — Та за що? Щоб забрати собі вашу гуску соли? Ну, і було би за що людську душу на себе брати! — І сказавши се, захопив ся знов, як передше весело, глупковато.

Докія поставила світло на своє місце, на комин, і звернула ся до розпочатої праці коло печи. Анна сіла втомлена на лаву коло неї і оповіла стрічу.

— Його очі були такі страшні, Докійко, — докінчила — такі страшні, що я кілька жити буду, не забуду їх ніколи!

— Іди, доньцю, йди! — успокоювала жінка. — За що мав би тебе вбивати? Сього і не кажи нікому, бо як би старі почули про се, то-б на місці стали тобі ворогами. Сава-ж лінюх, пустий з дівчатами, але він не лихий хлопець. Я його знаю, так як і того другого знаю. Тобі щось у нїм привиділо ся і ти перелякла ся, доньцю. Іди, лягай на постіль, і не згадуй про се нікому.

Відтак принесла з другої сьвяточної хати сьвячену воду і покропила нею зворушене дівча. Їй було жаль молодої мучениці,

що зі самої гризоти і тривоги про своє щасте бачила майже що не в кождім якогось ворога. Зрештою вона вірила і в „нечисті очи“.

— Савині очи для тебе тепер не добрі! — об'ясняла спокійно дівчині, — бо для тебе тепер взагалі позори чоловіків шкідливі! А коли ти ще перед ним перелякала ся, то певно, що він десь добре на тебе витріщив ся! То ти, доньцю, його вже сама злякала!

Так уговорювала і успокоювала вона ще довгий час дівчину, поки ся не лягла до спочинку. Але цілковито не могла її успокоїти. Скуливши ся на постелі, лежала непорушно і гляділа великими очима мовчки вперед себе.

— Він таки хотів мене замордувати! — говорив у ній якийсь голос ніби десь дуже здалека. — Я се знаю! Хоч най сему ніхто не вірить, хоч най вірить, то я се знаю! Отсе хотів він таки зробити, хоч Бог знає за що!

Погляд його відчувала на собі, неначе-б блискавка попала на її, а його ніжне, дитиняче обличчє, з виразом поваги і болю, не покидало її у сні. Аж над ранком попала в сон безсонний. Коли збудила ся, були в неї руки зложені як до молитви. Кілько разів прокидала ся в ночі зі сну, руки все складали ся до молитви. Вона й успокоїла глибоко розриту, молоду душу дівочу...

XVII.

Щось чотири дні перед сьв. Михайлом скоїло ся у Івоніки нещастє.

Два музиканти минали доріжку, що вела в „сусідній ліс“ по-при бурдей і грали.

Скрипка заводила щось своїм тоненьким голосом жалісливо, а цимбал поважно вторував. Здавало ся, жалібне, звучне пасмо так і волікло ся за ними в слід, філюючи мягкою гармонією осіннім полем, полишаючи за собою тут і там у воздуху звучне, смутне зітханє, мов жальний зойк бджіл...

Чуйна Сойка прокинула ся коло бурдею зі свого супокую і попала в несамовиту лють. Заходячи ревним брехотом, пінила ся, силуючи ся урвати ся з ланца і роздерти незвичайних гостей на кусні. Не успокоїла ся і тоді, як два музиканти зникли з очий і лише звучне зітханє розірваною філею лишило ся у воздуху коло бурдею.

— І чого їм сюди мияти! — лаяв Івоніка сам до себе, забираючи ся до відходу в сільську хату по якісь мішки, хмураючи ся і собі за чужими людьми.

— Роздзвенькали ся саме тут, як на яке весіля! Чекайте ще, в мене ще нема весіля! Прийде час, я вже сам вас покличу! Тоді грайте, аби вам струни потріскали, а тепер на чорта мені вашої музики!

— Цить! — гримнув лютим голосом, притунюючи ногою на роздразнену собаку, що роз'ївшись прямо, не з'уміла віднайти попередньої своєї собачої рівноваги.

Зворушена прокинула ся від грімкого голосу пана, і перелякана змовчала на хвильку. Подививши ся здивовано мудрими очима на хлібодавця, і здавлюючи в собі новий наплив брехіту, що силоміць вибухав із її груди, полізла нарешті покійно до буди.

Івоніка пішов, а вона знов почала своє. Вилізши обережно, боязко з буди і задививши ся дико очима в сторону музикантів, загавкала знов їдко, аж майже завилла кілька разів до воздуха. Відтак постоявши якийсь час, розмірковуючи і оглянувши ся уважно на всі сторони, лягла мов на варту перед будою і стерегла остро своїми вірними очима обійсть.

— — — — —
Сонце стдіало вже високо і був уже пізний поранок...

Двері від стайні відімкнули ся якимсь чином і стояли вітворені. Нікого не було коло бурдея, хто-б їх примкнув. Михайло копав шанець на улюбленім загоні під „сусіднім лісом“, Сава молотив зі старим Петром на тоці овес, а Івоніка, що пішов по мішки, не вернув ся ще до сеї пори назад. Мале теля, що було замкнене в стайні, вийшло із неї і плентало ся та підскакувало весело бутними скоками по малім, плотом замкненім обійстю.

Сойка, роздразнена чомусь веселою рухливістю незначного зьвіряти, кинула ся на нього пристрасним гавканем і урвавши ся сим разом з ланцом, напала розбішена на нього.

Сполохане до нестями дитиняче зьвіря погнало у раптовім перестрашу на сліпо вперед себе до плота, і в дикім зусиллю, аби перескочити пліт, зачіпило ся о один кіл і розпороло собі живіт. Так і лежало тепер он тут, тяжко дишучи і стогнучи, примкнувши на-пів прегарні дитинні свої очи, доки одно по однім не спиняло ся коло нього і не силувало ся сим або тим принести покаліченому пільгу.

Марійка, що надійшла з Івонікою, несучи з собою сніданє для синів, розпадала ся коло нього мов над дитиною, а Івоніка бідкав ся гірко на всі сторони. Він же розривав ся, дрожав над своєю худобою, а отсе таке красне та таке дороге, се гинуло перед його очима! Хто-б був надіяв ся такого нещастя з ранку, хто-б був сподівав ся такої шкоди! Хто-б був гадав на таку утрату, сподівав ся того всего! А все через ту бішену, прокляту собаку, що сьогодні мов наймлена казила ся... Він пірвав люто за батіг і свиснув ним із цілої сили по хребті переляканої Сойки. Вона забігла заскавулівши голосно до буди, а він звернув ся на ново до теляте. Коло нього клячала Марійка зі синами і майже плакала. Гладила раз-по-раз його гарну головку, приговорюючи до нього ніжно та любо, мов до хорої дитини. Оба хлопці силували ся перевязати рану та виповняти точно прикази батька, щоби принести хоч на хвильку пільгу нещасній звірині, але їм се не вдавало ся. Всьо було зрештою надармо. Рана була смертельна, ніяк було звіря ратувати, і щоби не згинуло в муках під руками, порішено його дорізати.

Сава підняв ся перший і став коло нього мовчки. Михайло з мамою трудили ся ще коло нього. Марійка підкладала свої руки під дрібну головку, щоб вона не товкла ся так сильно до землі, а Михайло старав ся усмиряти судорожні рухи ніг.

— Подиви ся, Саво, як воно на тебе дивить ся! — кликнула Марійка сердечно, гладячи на ново голову, що на хвилю успокоїла ся.

Сава стояв усе ще мовчки, з похмуро стягненими бровами і болізним виразом коло уст. Се було його телятко, він любив те звіря, доглядав його, а тепер воно змарнувало ся за одну хвилину. Його мали дорізувати. Йому було жаль.

— Та що мені з того? — відповів гірко.

— Воно на нікого не дивить ся, лише на тебе, так як би тобі хотіло щось сказати! Видиш, Саво, видиш? — кликнула Марійка зі зростаючим зворушенєм. — Ходи, погласкай його!

Сава зближив ся і хотів схилити ся. Та звіря підняло в тій хвилі голову і вдарило нею так тяжко до землі, що всі коло нього аж сїпнули ся. Потім звернуло на Саву свої великі очи з виразом дикого, відражаючого перестрашу.

— Воно щось думає, його очи щось говорять! — обізвав ся Михайло.

— Саво! — кликнула мати. — Подиви ся на нього!

Сава відвернув ся одним рухом.

— Дайте мені спокій! — відказав, очевидячки прикро вражений. — Доріжте його борше, аби не мучило ся!

— Біжи по Онуфрія! — кликнув Івоніка.

Побіг...

Пів години пізнійше воно вже не жило.

Отся нагла, несподівана пригода зворушила до глибини душі старих і молодих. Говорено майже лише про се цілий день. Отсе звівратко, то була препишна штука, се була расова штука, була від Савиної корови, і мала з часом до себе дістати пару. А тепер... І який гарний та сильний віл мав із нього бути колись!...

Аж тяжко згадувати. І ще сьогодні з раня лизало так широко Михайлові руки, як він подав йому бурачків з грисиком, лізло йому до рук та пхало йому свою головку під паху, таке було печене. А розумне було, а на їду таке добре. Таке мале, а брало ся ніби вже сїнце їсти, вже ніби щось микало зза драбини. Але та проклята Соїка... та проклята Соїка... її варто таки зараз на місці вбити! Кілько вже шкоди вона накоїла! кілько дробу пороздирала, куриї, качок, раз і индичку, а кілько галасу, метушні заводила, і все через одно ніщо, пусто та дурно, неначе-б бачила якісь страховища або иньші привиди. Проклята собака, коби замовкла вже раз на завсїди!

Михайло потягнув її кілька разів батогом так, що вона з пів години скавуліла і крутила ся в своїй буді за місцем...

Шкода була за велика, аби проти неї остати ся спокійним. А причиною була вона. Пліт, що замикав мале обійсте коло бурдея, був уже також мов обскубана гуска, старий та нездалий. Особливо-ж те місце, де звїрина збавила ся. Кіле виставало з него мов бабині зуби.

Він, Михайло, мав ще на весні — як приходив на Великдень до дому — на думці полагодити той пліт, лише не мав тоді доволі часу. Кілька вільних днів, а потім сьвято, тай не було коли й розмахнути ся. Але тепер він уже його так не лишить. Полатає його, полагодить і все буде добре. Так не могло дальше лишити ся. Нині така шкода, завтра иньша, а позавтру могло знов що иньше скоїти ся. А потім настане зима, западуть сніги, і цілий пліт повалить ся на землю. Як він його підопре, полатає, то постоїть

ще якийсь час. А як верне зовсім до дому, тоді инакше приложити до него руки. Лише аби кіля трохи звідки роздобути. Все иньше байка.

— А „сусідній ліс“ до чого? — спитав його Сава з глумливим усміхом, вказуючи головою на безлистий ліс, що стояв недвижно, мов вкопаний. — Від чого ліс? Кільканацять кавалків кіля, та як треба, трохи й прутя, що розростало ся на вохкій часті ліса, і справа скінчена. Через те ліс ще не збавить ся, а його пан, чи хто він там є, не збідніє. А в нім було все, що було потрібно до загороди. Тепер були ночі такі ясні та гарні, що можна кожду гильку розрізнити, і від бурдея не на-пів сьвіта віддалений. Збіжя не було коло ліса ніякого, щоб, нехай би хто сказав, мож його потолочити, земля була в округи неначе обголена і сліди тратили ся на ній як на леду, люди заходили сюди лише рідко; що могло бути тут розумнійше, як піти та набрати всего, що потрібне? Лише правда, не треба би боятися.

На ті слова Михайло усміхнувся, тай Сава усміхнувся й собі.

— Як ти не підеш, то я піду! — сказав він. — Мені все одно! Кождий має шкоду! Дерево росте, а худобина як загине, то вже не встане!

Сава правду мовив. Трохи кіля з „сусіднього ліса“, а трохи прутя, і він лишить татови плотище в порядку. Тепер і Сава охочий до роботи, а там, як він піде знов до касарні, отсе ледви чи зробить ся перед його цілковитим поворотом.

— Ей, та касарня, та касарня! — подумав знов. — Коби він уже раз у своїм житю побачив ся на волі, вона неначе жите загатила йому своїми мурами.

Над вечір вийшов перед бурдей і розглядав ся цікаво. Зьвізди повиступали. Небо було ними засіяне. Було ясне і чисте, яким буває лише в осінні ночі. Глубина його була безмежна. На ліво трохи лежав „сусідній ліс“. Неначе велика, знесла пляма чорнів ся на гладкій поверхні землі, і здавало ся, стиха приманював до себе.

Чи не було тихо? Снувала ся сюди яка людська душа? Чи потрібно було хто знає скільки деревини? Хотів хто дуби валити? Ет, кільканацять, ні, навіть не кільканацять, а може лише з десять кавалків, і було би досить.

Але він через тата надумував ся. Тато не любив, як хто сягав рукою по чуже добро. Все казав: „Те, що ти візьмеш із чужого, мусиш подвійно віддати, і навіть не будеш знати, коли віддаси!“ Він стидав ся тата гірше, як мала дитина.

— Ніяк іти в ліс, тато дізнаєть ся! — сказав до Сави, що вийшов зараз за ним, забираючи ся як звичайно вечером до Рахіри.

— Тата завтра не буде дома! Він іде до міста, щоб віднести якусь рату до банку!

— Хто казав?

— Так мама казала! А ти маєш татови сповідати ся, що йдеш у ліс? — спитав Сава докірливо. — Ану, як тато побачить пліт полатаний, чи скаже слово? Врешті як хочеш, мені що до того? Я не повішу ся на плоті, хоч ти його роби або не роби! — Здвигнув байдужно плечима і пішов пильним кроком до села.

— Ти все своє! — забурмотів Михайло похмуро під носом. — Я знаю, що тобі все одно!

Відтак промайнув його погляд побіжно по лісі.

Він лежав уже закутаний в темні і ждав. Уже неначе вговорив своє: „Піти взяти, і зробити, що треба! Що в лісі робить ся, те не грішне!“

Ну, йому не треба багато деревини...

Його серце було ще переповнене жалем за дрібною худобиною, що змарнувала ся, і він відчув потребу праці, неначе вона мала відшкодувати страту, що лучила ся в господарстві, та загоїти рану. Потім він уже спокійно вернеть ся назад до касарні. А завтра йдуть тато до міста... Може би й він пішов з татом? Уже сповна два місяці минуло, як покинув мури. На кілька годин міг би йти. Приніс би що Анні. Від часу, як говорив із нею на самоті в полі та потішав її, не говорив із нею більше.

Тут проблизло йому мов сьвітлом у душі: він буде говорити з татом по дорозі про себе і про Анну, буде говорити, аякже! І так уже за два дні сьв. Михайла! А на самоті у-двох представив би татови все красно, попросив би, таї здобув би тата на свою сторону. Відтак мав би лише з мамою упорати ся. Урадував ся сею думкою, мов здобутком... Але чи добре прискорювати річи, що мали свій означений день на порішене? — відгомніло йому десь неясно в глибині душі — чекати так довго на Михайла, а тепер два дні перед Михайлом заговорити?... Чи вийде се на добре?... Сьв. Михайло був його патроном...

Щирість і побожність так і заповнили нараз його молоду душу, так і скріпили його надію на добрий успіх у будучому. Неначе в м'яких філях блиску задрожало в його серці щастем. Його родичі були добрі. Хоч би що й казали і робили, хоч би воно і як там було — він відчув у отсій одніській хвилі, що вони вволють його волю...

Його молоде обличчя осталося поважне і тихе. Лише його душа всміхнулася. Препишним богацтвом блиску і щастя всміхнула вона і він почув себе вповні щасливим..

— Анно! — заграло щось в його душі радісно.

Та Анни тут не було.

Його рвало до Анни, щоб її притиснути до грудий та передати те сильне почуте щастя, що ним заволоділо в тій хвилі. Нехай би вона знала. Йому небо отворило ся...

XVIII.

Настала тиха, місячним світлом пронизана ніч і привела з собою такий самий мирний, теплий, осінній поранок.

Івоніка завинув у платину потрібні папери, витягнув гроші зі скрині і пустив ся в дорогу. Коли доходив кінця села, мимоволі ставув. Оглянув ся. Чи не забув він чого? Майже мав таке прочутє. Він помацав ще раз за ременем гроші, помацав завинені папери. Ні, те все було тут при нім, не бракувало нічого. Щось його здержувало, неначе забув що. Відтак промайнув поглядом по полі. Воно було таке пусте і голе, від коли звезено збіже, та коло того не спиняли ся його думки. Йому було тужно на душі, так як нераз бувало, коли Михайло був у службі.

Зітханє вирвало ся з його грудий. В недовзі знов так настане. За дві неділі кінчить ся його урльоп.

Ішов поволи, з неохотою і не замічав того. Думав про місто. До нього було ще так далеко, а скільки разів топтав він уже дорогу до нього і назад, а сьогодні знов. Але він мусів. Всі грошеві справи, особливо-ж з банком залагоджував він собі сам і не був би на нікого здав ся. Хлопці були ще за молоді і не розуміли ся ще на таких річах, а Марійка вже цілком не вдала би з панами говорити. Звісно, жінка. Доки він жив, робив усе сам, що припадало робити голові. Тому й було в нього все в найкрас-

шому ладі. Як умре, лишить діти на своїм місці і все буде йти, як на шнурку...

Кілька чорних ворон, що снувало ся малою розстріленою громадкою полем, сполошило ся його зближенем і злетіло о якийсь кусень дальше. Перед його душею ставув чомусь Сава.

— Як би се так який, заяць, Сава мусів би мати його! — подумав. — Уже він на стрільця вродив ся! Сьогодні з раня зібрав ся і пішов до сусіднього села. Там був той чоловік, у котрого дав собі шити нові, вовняні, білі шаравари на зиму, а Михайло ходив по обійстю і все щось розмірковував. Раз відказував на мраку, що звисала туманами над землею.

— А тобі що до мраки? — питав ся він усміхаючись.

— Та ніщо! Я лише бою ся, аби дощів не стягнула. Я маю на дворі роботу.

— Не бій ся! — потішав він його. — За годину зіпе її сонце, що аж любо буде! Тепер ночи ясні, а небо таке чисте та блискуче мов зеркало; такі мраки не приводять дощу...

Відтак перейшли його думки самі з себе на теля, що погибло. Така шкода, а перед вчера було ще таке веселе та бутне! В своїй малій загорідці скакало так високо, що він бояв ся, що вискочить колись та підбіжить до своєї мами та виссе все молоко. А їло ще так лакомо, двацять чотири години по тім от що! Як ті двері вітворили ся? І ніхто не видів того, ніхто не чув, неначе невидимою рукою вітворили ся... І ні одної людської душі не було коло стайні. Але се вже так. Як має бути яке нещастє, то і сто очий і рук не відверне його. Поміж тисяч людей вставить ся воно, ніким не спостережене, ніким не зачуте і таки буде. Як запобігати йому? Коби чоловік знав...

Се було Савине телятко, але Михайло чи не більше жалував за ним. За новими шараварами забув Сава вже шкоду, а Михайлови воно все не дає супокою. Про що й не говорить, а на останку все про нього заговорить. В його душі воно все жило і не давало йому супокою... Деяка худобина, особливо-ж рогова, буває иноді така, що не можна її забути. Візьметь ся за чоловіком і держить ся його і волочить ся за ним, як та тїнь.

Такий був сей бичок...

Позавтру було сьв. Михайла, патрона Михайлового. Треба буде піти до церкви. Але то аж позавтру, а завтра по обіді він

не буде вже дома. Забув сказати Марійці, щоби Михайло купив єввічку тай відніс до церкви. Се також через он ту шкоду. На такі річи він ніколи не забуває. Зрештою він сам уже купить єввічку... Чого-б він у місті аж до позавтра бавив ся? Має лише рату заплатити в банку, де визичив трохи грошей, аби купити загінчик той під лісом, що припирав до його поля, — поступить до лана і верне назад. Ні, він уже завтра буде конечно дома. Сам уже піде з хлопцем до церкви.

В його серці так і зняла ся в тій хвилі несказана любов до сина. „Михайло!“ — кликнуло ціле його єство радісно і відчуло лише одно: любов. Але його уста остали ся німі. Він був сам один посеред мовчазних піль і лише глибоке небо здіймало ся понад ним...

Він купить йому яблук і принесе добрий, білий хлібець, коби вже лише тут був, коби був вже тут. А то до міста ще половина дороги, далеко ще. Його ноги ніби постаріли ся, все ніби одно місце топтали...

Пиняво йшло ся йому сьогодні.

XIX.

Другий день був знов мрачний. Здавало ся, що мраки змовляли ся, аби знимати ся кожного поранку з заустілого поля величезними сірими масами, аби волокти ся по нім без перестанку, аби втискати ся в кожний закуток на землі, а відтак подівати ся десь і якимсь тайним чином приводити чудові, ясні ночі...

Марійка стояла в полудневій порі коло стола і завивала саме в якусь хустку горнець із борщем і кулешою, що недавно зварила хлопцям. Михайло або Сава мали прийти і взяти їду в бурдей. Івоніка мав аж по обіді вернути, а вона сама не мала часу відносити їм харч.

Саме перед хвилею глянула вікном, чи не йде котрий із них; їй здавало ся, Михайло. Одначе не побачила нікого. На дворі було мрачно і крізь малі віконця мало що було видко. Вона спішила ся сьогодні. Її ожидала ріжна праця. Окрім того мала ще в село йти.

Була лише в сорочці, обперезана барвним поясом, без рушника на голові, і з своїм сивим розпатланим волосем виглядала

дико. Не мала нині навіть часу пригладити волосся та закинути яку хустку на голову. Одначе її тонке, ніжне обличчя, з ясними лагідними очима усмиряло вражінє її занедбаного вигляду.

Від п'ятої години з раня була на ногах. Одна робота за другою віднімала в неї кожду вільну хвилину і ніяк їй було про себе думати. Зрештою до них рідко хто заходив і вона не вязала ся ніколи одіжю.

На дворі забрехала собака. За пару хвиль вітворили ся двері і на порозі станув старий Онуфрій Лопата.

— Дай Боже добрий день, Маріє!

— Дай Боже й вам, бадіко! Ступайте ближше!

Він не йшов далі. Станувши на порозі, спер ся обома руками на одвірці і глядів мовчки хвилю на неї. Відтак спитав:

— Маріє, де ваш Михайло?

— В бурдею! Я от жду на нього або на Саву, аби прийшли та взяли собі їду. Маю йти з вовною до пан-отця і не маю коли нести їм їсти. Зараз мусить котрийсь із них надійти.

Погляд старого облетів цілу хату, відтак спинив ся знов на Марії. На його лиці був дивний вираз.

— В бурдею, кажете?

— А-я!

Він сплюнув.

— А-я, в бурдею! — відповів. — Він лежить застрілений в „сусіднім лісі“, ідіть туди тай заберіть собі його!

Вона повернула свою розбурхану голову за ним і витріщила ся на нього затуманено.

Що він плів, що він плів? що? Не звучало воно так, як те, коли Івоніка вернув із бранки і кликнув до неї: „Маріє, ми нашого сина втратили?“

Се було щось подібне, але вона його цілком не зрозуміла. Стала лише біла, як смерть, її очі вітворили ся широко і впили ся недвижно в його обличчя.

Він повторив свої слова:

— Ваш Михайло лежить застрілений в „сусіднім лісі“, ідіть тай візьміть собі його!

Тепер зрозуміла його.

Не звертаючи з нього очий, ба, витріщивши ся на нього з найбільшою увагою, повела нараз обі руки цілком звільна до голови, зарила пальці в волосє і почала кричати.

Кричала так страшно мов звірь, і кричучи вилетіла на двір... Так як стояла, помчала на місце горя.

Він не міг її догнати. Летіла мов на крилах. Через стернину до бурдею, а відтак по-при бурдей і далі. Через шанці скакала мов серна, а де не могла перескочити, видрапувала ся руками й ногами, не спиняючи ся ніде на хвилину.

По дорозі сповіщав він кожному, хто питав про страшний від жінки: — Михайло Федорчук лежить застрілений у лісі!

— В котрім лісі? — питано.

— Таже в „сусіднім“! Он там!

Усе, що зачуло про се, кидало роботу лоском і гнало до нещасного місця.

— Боже, Боже, Боже!...

Ліс лежав замкнений в собі і вдоволений. Сиві маси мрак висіли в чудацьких формах над ним, місцями яснійші і темнійші, і силували ся розвести неприяний сумрак його глибини. Здавало ся, холодний віддих так і здіймав ся з тої глибини, і здіймаючись відпирив ніжну імлу горою.

Ворожий шелест прокинув ся землею, коли Марііна нога ступила в ліс, потапаючи в грубій верстві опалого листя. Тут обняв її ледоватий холод.

Глибоко в лісі, там, де нії виростали дико-роскішно, де гиля розширяло ся широко, вона повалила ся на землю.

Отсе була правда, що старий казав. Он тут лежав Михайло... Громада людей зібрала ся за одну хвилину. Питаня і відповіді мішали ся блискавкою, а один стояв по середині сполоханого гурту і оповідав.

Він, житарь із сусіднього села і по части побережник отсего ліса, йшов рано лісом. Тяжка роса, похожа на мороз, тяжіла ще на гиляках.

Він ішов і молив ся.

Все молить ся, як іде ранком полем і лісом. Така вже в нього привичка. Ішов, каже, і молячи ся розглядав ся лісом. Коли-ж так іде, наступає нараз ногою на щось тверде. Спиняєть ся, дивить ся, а се бардиця і капелюх. Що се має значити? — думає він собі. — Чи хто дрова краде? Та чому вже без капелюха? І тепер, о тій порі?... Се почало його дивувати. Він пішов поволеньки, потихоньки і обережно далі, бо опале листє лежало так

грубо на землі, що нога тонула в ній, і воно мов живе шелестіло, а він хотів захопити злодія, або хто вже там був, із заду. Коли-ж нараз дивить ся, а на землі лежить чоловік. Він приступає ближше, а той і не рушаєть ся.

— Ти собі тепер досипляєш, як уже налагодив дровець? — погадав він собі і оглянув ся за дровами, але стятих дров не бачив. Тоді приступив ближше до чоловіка і дивить ся, а він обернений лицем до землі, прикритий сардаком, а сорочка його аж до шиї закровавлена...

— Оттут тяжка рука працювала! — докінчив він своє оповіданє. — Я побіг борзо до Онуфрія Лопати, він тут найблизший сусід, най подивить ся на вмерлого, а може пізнасть, звідки він. Лопата прийшов, з ним иньші, ми обернули, оглянули, а далі видите всі самі, що є. Тяжку провину взяв той на себе, хто се вчинив, бо се молодий хлопець, а як чую, дуже порядний. Нехай Господь Бог прийме його душу в своє царство і несповіданого!

Глибокий перестрах малював ся по всіх лицах, усе зойкало, зітхало, дехто ломив мовчки руки, а кожний вгадував і допитував ся про вбійцю.

— Він сам зрадить себе, як його не відшукають! — толкував чоловік дальше. — Ліс його не викаже, бо він з роду-віку мовчазливий. Але як він раз вийде з ліса, тоді стане вже під боже око та під людську бачність, і все вийде на верх.

Тим часом як люде товпили ся неначе рій на місце горя, грізно і з обуренєм гомонячи та радячи ся, оглядаючи вмерлого і нещасну матір то з жахом, то з цікавістю, впадаючи все на ново в дике обуренє і жаль, вила ся нещасна мати коло вбитого сина мов підстрілений звір.

Кричала переразливим голосом, стогнала, зойкала і обмацувала його раз-по раз зо всіх сторін.

— Михайле! Михайле! Михайличку! вставай!! — Піднімала його голову і опускала невважно назад. Хапала за руки і опускала. Обмацувала ноги і вертала назад до голови і при тім глядала раз-у-раз помочи.

— Хто се зробив? Хто? Хто? І за що? За що, за що? Таже він умерлий!! застрілений!! Він уже цілком застиг! Зимний як лід! Лице біле як сніг, сорочка цілком у крові змочена... він умерлий... ратуйте! ратуйте!...

— За що? За що? За що? — розривав її груди страшний, проймаючий крик, в голосі шаліла душа, що розбивала ся з болю, а руки доторкали ся, трясучи ся в тяжкій, зимній лихорадці до-рогого тіла неустанно. Хапала, підтягала до себе, опускала безладно і знов хапала.

— Люди, він умер!!...

Новий потрясаючий окрик прошиб похмуру тишину ліса і мов блискаucha сталь пірнув у душу всіх присутних та привів із собою голосний плач.

Де в кого піднімав тяжкий стогін затверділу грудь і грубі руки обтирали сльози, що неначе з вогню добували ся на верх і зсували ся незаметно по лиці.

Умер...

Її погляди зломил ся як умерлого і вона стратила голос.

— Вставай! — благала шепотом, з напруженем усіх сил, схиляючи ся глибоко над умерлим. — Вставай, Михайле!...

Відтак не вспіли її задубілі уста більше нічого вимовити. Ледова студінь простягнула ся на цілому її обличю і вона пова-лила ся без памяти на його тіло..

Се було того самого дня по обіді. Івоніка вертав до дому. Завернув на найкоротшу дорогу, що вела до села, аби лише як найскорше добити ся до дому.

Він ішов пильно, а довкола його уст уклала ся лінія втоми. Він ані разу не спічнув, виринувши з міста. А там у місті не з'уміло його ніщо довше задержати, як скоро упорав ся раз зі своїми справунками.

Переночував у пана, і хоч як пан і пані вмовляли, аби по справунках лишив ся з годину-дві на спочинок, він ніяк не дав ся намовити. Повернувши з банку, попрощав ся і пустив ся в дорогу назад. Його тягнуло до дому.

Був повний неспокою, хоч не міг тому віднайти причини, і глуха якась тривога прокидала ся в нім, чим більше заходив у запустілі поля, що мали небавом зілляти ся зі стерниною його села. В малій дзьобенці, що висіла йому через плечі, ніс Михайлови красні яблука і білий хлібець, а окремо завиті білі свічки до церкви. Завтра-ж св. Михайла і треба буде піти до церкви...

Його ноги шпотали ся по грубій груді стернини, так як би що хвилі забігала невидима куля між ними і вмисне звільняла його

хід. На серці-ж уместив ся глухий тягар... Він почув себе старим. Уже аби що казати, а він таки вже не молодий. А от, тяжко йдеть ся йому. Не так, як ішло ся давнійше. Землі не чув під собою. Але воно так буває. З кожною годиною чоловік старіє. І не вважаючи зітхав раз-по-раз тяжко.

Але вже побачив себе на полях свого села. Вже минув більшу часть дороги, вже от-от панський двір, вже от-от його хата... Може ще з кількадесять кроків і він опинить ся коло своєї хати... Але нині тяжка мрака. Все сповила: і хати і дерева... так лиш мріють з неї... Він станув на хвилину майже несвідомо і задумав ся.

Чи вступати йому вперед он тут до хати? Марійка може вижидає його. Може схоче довідати ся, чи залагодив усе точно, вона боязлива...

Його хата дивила ся на нього.

Стояла мертвецьки тихо, між обнаженою садовиною, що здіймала ся докола і позад неї, та дивила ся. Легка імла звисала лїниво над краєвидом і в-округ неї, збільшала понурій вид пустої хати.

Двері сінні стояли широко вітворені, з них біла темінь, а віконця чорніли ся з білих стїн, мов чотири чорні таблички.

Він відвернув ся.

Ні! Йому не хотіло ся тепер туди ступати. Волів піти просто до бурдея, до Михайла. Цривіє йому яблук і бохонець хліба, і його тягнуло вперед до нього.

Він поступив рішучо вперед і мав за часок панський дім і свою хату за плечима.

Перед ним розстелили ся знов поля.

Але він не бачив багато. Десь недалеко стояла ще хата Докії. Її мав іще минути, а відтак завернути доріжкою в чисте поле, де причаював ся його бурдей до землі.

Осіння мрака позакутувала все в свій сивий віддих, десь-не-десь порозкидувані хатки тонули в ній зі своїми білими стїнами, і він глядів лише в саму пусту мраку. Здавало ся, немов вона вмисне збирала ся грубими масами все вперед него, тиснула ся вохкими дотиками до його грудий і лиця, аби заслонювати собою всякий вид на пусте поле...

У нього були очи острі мов у вірла і він хотів її пронизати. Там, де поля схиляли ся на однім місці незамітно в плоский котел, там лежав його бурдей. За ним чорніла деревина, а там далі

на право „сусідній ліс“, що виглядав завсіди неначе-б очідував чого. Отсих точок шукав тепер.

Його очі від давних літ звикли до них; вони становили свого рода опору для ока, що линуло в рівнину. Але він нічого з того всего не добачав тепер. По недовгій часі похмурого напруження побачив, як щось відділило ся з ніжно-сивої тканини імлі.

Воно було ще далеко від нього, але він розрізняв уже щось, ба, здавало ся навіть, міг дещо розпізнавати.

Здавало ся, щось двигало ся в напрямі до панського дому, а з тим і до його хати... На переді люди, поодинокі чоловіки і жінки, їх голови в білі рушники позавивані відрізняли ся ясно в мраці, вони ступали поважним кроком, а за ними, трохи позаду віз, упряжений волами, також поволи рухав ся з місця.

Однак що се? Його воли? Бурі?

Вони йшли так поволи і хитали головами, неначе кивали вже здалека до нього, а віз ледви-ледви волік ся за ними. Довколз воза знов чоловіки і жінки. Очевидно, везли щось...

Вдарило його щось із заду в плечі так сильно, що він пошпотавши ся мало що не впав. Відітхнув тяжко і його очі впили ся в той вид.

Прискорив несвідомо ходу.

Неповоротні брили землі виростали йому злобно під ногами і все на ново приневолювали його до шпотаня. Його хід став дикий і нерівний. В кінці опинив ся близько воза...

Нікого не здоровив. Не бачив нікого. Його також ніхто не здоровив. Ніхто не промовив ні слова, все було мов поразене. Бурі станули самі з себе і все зробило йому мовчки, несміливо коло воза місце.

Наступила глибока тишина. Здавало ся, немов кожний звук в свій імлі давив ся...

Він глянув...

На возі лежав простягнений білий-біліський його син...

Тяжка, кровава мовчанка...

Добру хвилю витріщав ся на нього, відтак підняв руку, погладив молоде обличчя, з якого зникла остання крапля крови, а відтак обернувши ся нараз до людей, кликнув: „Він не живий!“ Якийсь голос спав молотом на нього: „Не живий!“

Його руки скорчили ся до середини, він оглянув ся з цілковито блудним поглядом і його голова почала сильно трясти ся.

Одна жінка з розбурханим волосем окружала зойками неустанно віз, неначе шукала за чимось. Її погляд надслухуючий був звернений до себе і вона вистогнувала приглушеним, ледви чутиим голосом імя помершого.

Се була Марійка.

І знов страшна хвилина мовчаня.

Нараз підняв старий бистро голову і його погляд перебіг вигрібущо по всіх присутних.

— Хто був убійця його сина? Де Сава? — спитав.

Всі оглянули ся. Сави не було.

Опустив голову на груди і не сказав більше ні слова. Його лице пожовкло, уста задубіли, а серце неначе стихло.

Хтось із гурту зітхнув тяжко, а один голос сказав побожно, з притиском: „І Богови треба чогось доброго!“

Кілька голосів повторило ті слова.

Потім настала мовчанка і все рушило наперед із місця. Поволи, обережним кроком тягнули бурі свій тягар...

Отець і мати тримали руки на голові помершого, за ними волікла ся крок у крок тяжка тишина.

XX.

Коло хати Івоніки товпили ся люди. Жандарі, Жиди, чоловіки і жінки, чужі і знайомі, і всі гуторили: „Чи чув хто таке? Чи отсе таки правда? Михайла застрілив хтось? Та хтож міг його застрілити? За що застрілити? Він же не мав ніякого ворога! Вже хто, як хто, а він певно що не мав ворога! На цілім божім сьвіті не мав!...“

Потім: „Де Сава? де Сава?“

Мов чорні сполохані птахи снували ся отсі запити сюди і назад, підчас коли умерлого внесено в хату, перебрано і уложено на постіль.

Сави не було, але він прийшов скорим, летючим кроком. Ледви що зачув страшну звістку, як уже і перетиснув ся крізь товпу перед хатою і опинив ся коло мертвого брата. Кинувши ся на нього, ридав і розливав ся так страшенно, що чутливі жінки приступали одна по одній до нього і успокоювали його, а на останку відтягли таки щирими, лагідними словами від умерлого.

Лише батько мовчав. Ледви що поглянув на нього. Він не вступався від умерлого сина. Здавалося, він ждав, щоб його бліді уста відхилили тя і висловили одно-одніське слово, а потім нехай би земля вітворила ся і знов одного-одніського пожерла...

Рана вмерлого, що знаходилася під одною лопаткою, почала на ново так кривавити ся, що подушка сильно заплямила ся. Мати спостерігши се — вона ненастанно занимала ся ним, то коло него — казала Івоніці подати другу. Він послухав її, а вона, звичайно слаба і піжна жінка, стала тепер мабуть із болю така сильна, що підняла вмерлого сама мов дитину в гору і устала його власноручно назад. Ніхто крім неї не сьмів його доторкнути ся. Ніхто, ніхто! Не дай Господи, щоб сего кому захотіло ся!

Коли Сава зблизив ся на ново до брата і почав як перше заводити, підняв Івоніка голову, що тримав її доси оперту в руках, і не поглянувши на хлопця ні одним поглядом, сказав до Марії безтонним, ледви чутним голосом:

— На вас спав великий гріх, Маріє!...

Але вона його не чула. Неначе змісли стратила. Приходила і відходила і говорила без звязи. Хвилями впивала ся очима в умерлого і гладила нестливо його гарне, супокійне лице. При тім не бачила і не чула нікого докола себе.

В кімнаті було чимало людей. Між иньшими Докія, старий Петро, Домніка і Онуфрій Лопата. Стояли всі майже недвижно і перешіптуючи ся вгадували, хто міг допустити ся того страшного злочину.

— Хто міг бути йому ворогом? — говорила Докія понурим, майже невриязним шепотом, своєю гордою, високою статю, мов цариця перевисшаючи всіх. — Хто міг бути такій душі ворогом? Чи з вас, люди добрі, знає хто якого ворога Михайлового? Чи він мав з ким коли яку сварку? Хто мав жаль до него, як він до війська відходив? Кому був він що винен?

Старий Петро усьміхнув ся гірко і махнув рукою.

— Такого другого не буде вже більше в нашім селі! — сказав із притиском. — Се був шовк, а не чоловік! Він не мав жовчі! — Але він тягнув далі з попередним усьміхом на устах, віщим і грізним голосом, поглянувши значучо на сестру. — Той, котрому він стояв на заваді на отсїм сьвітї, він не буде мати супокою ані на сїм, ані тім сьвітї! Воно мусить вийти на верх, хто він є! Отсе нещастє таке велике, що не найде собі сховку на землі.

а крові невинного земля до себе ніколи не приймає! Міркуйте, люди добрі, що я вам кажу, а згадаєте колись мої слова! Я не кажу сего на вітер!

Домніка сиділа мовчки в однім куті на низькому стільчику, стерегла ненастанно очима нещасну матір' і хитала жалісно головою. Отсе, що стало ся, було страшне. Не дай, Боже, во вік віки в друге такого!...

Її чорні очі блистіли предивним блиском, неначе бачили перед собою чудні події, про які иньші й не прочували, але її уста були тісно сціплені, як би бояли ся, що одно імя, яке раз-по-раз виринали з рою гадок, вирветь ся силоміць на верх і притягне иньше таке горе для нещасних родичів.

Всі ховали перед собою свій зір. Всі вчитували в очах обопільно з тривогою і боязко розв'язку страшної події, але ні за що в світі не був би сей або той виявив голосно свого переконання, що спочивало десь іще в найтемнішій закутку душі, лише ще почутєм оповіте, і вижидало не ворущачи ся дальшого розвою акції... Між усіма неначе щось невидиме ходило і об'являло одно і те саме, а відтак прикладаючи білу руку до живих уст, наказуваао глибоке мовчанє.

Перед домом зібрало ся чи не пів села. До суду подано донос і ожидаю завтра комісії. Майже кожде застановляло ся, що з того буде! Шепіт і притишені голоси, зіллявши ся в одно, здійсмали ся правдивими філями довкола малої хатини.

Перелякані, змішані лиця тиснули ся цікаво до малих віконних шиб, а тут і там чорніли ся поскидані на землю капелюхи, мов кертцями вириті купочки. Мертвець був у хаті і хвиля ви-магала пошанованя. В стайні ричала прикро і трівожно одна забута корова, а в малих сїнях хати запіяв захований десь у темноті когут. Дехто молив ся.

Між тими останніми бабусі, білоголові Марійчині сусідки, що мов загублені тіни вештали ся селом. Вони багато прожили і терпіли і їх одиноким бажанєм було не вмерти без свічки, не висповідавши ся передом...

Тепер забили ся у найглибший куток хати, аби нікому не стояти в дорозі, а бути присутнім, і вняливши смутний зір у молодого мерця, молили ся побожно. Кожного неначе силоміць при-держувало щось тут на місці. В хатині, повній тяжкого сопуху, панувала тишина і ожиданє, а шепіт перебігав по ній мов судо-

рожні рухи. Часами уставав цілковито, але лише на стільки, аби в слідуючій хвилі змогти ся роєм і розбити нестерпний настрій. Марія стогнала, кидаючи головою то в одну, то в другу сторону, а Івоніка присунувши ся близько до постелі вмерлого і опустивши голову в руки, врив погляд у лице любимця і не рухав ся. Сей лежав білий як сніг і лице в нього було глибоко поважне. Був на-пів прикритий чорним сардаком.

Умер!...

Михайло його помер. Застрілено його. Рана знаходила ся під лівою лопаткою. В лісі найдено його, оберненого лицем до чорної землі. Його капелюх лежав оподалік від нього, а разом із ним і сокира...

Він певно пішов у ліс, щоб там врубати дров, йому треба було відай кіля до плота — так він міркував, як обзирав пліт — і там напав його хтось нечаяно з заду. Він мусів ще довго жити — міркували люди — мусів ще раз піднести ся з землі, волочити ся кусень дальше, а може й кликати помочи, бо капелюх і сокира були окремо, оподалік від нього. Отже він мусів по нападі підіймати ся. Був такий страшно сильний і здоровий, що було не мислимо, аби він зараз на місці помер. Він мусів ще якийсь час жити...

Великі, зимні краплі поту виступили старому чоловікови на чоло. Він схилив ся глибоко над мертвим. Вчинив се несміливо, незаметно, боязко і майже соромливо, та спитав шепотом: „Ти хотів ратувати ся, Михайлику, кликав поратунку! Ти ще жив!“ — Відтак мов ножем пірнуло йому душею: „Мене не було дома!“

Сардаком був прикритий...

Хто прикрив його сардаком? Хтось мусів його ним прикрити! Той, хто загнав йому кулю під ліву лопатку...

Він тяжко застогнав.

Пішов за кілем у ліс, аби полагодити плотище для телят. Той ліс нещасливий! І се було чуже добро, за яким він пішов.

Он-те нещасне теля потягнуло за собою таке страшне нещастє. Як би було не загибло, було би до того не прийшло... Йому й до голови не було би приходило заходити в той тяжкий ліс... Він похитав у розпуці обома руками голову, але очи оставали ся в нього сухі.

А він усе так любив сей ліс, все його тягнуло до него, мов до дому, аж доки його не затягнуло. На вік-віки не затягнуло...

Він почув, як у серці мов у кулак збивають ся жили.

Чи він ішов сам до ліса, чи з Савою?

Він повернув раптом голову до людей і витріщив ся на них страшно.

Ніхто не відповів.

Він забув, що крізь його уста не перейшов ніякий звук. Потім устав, приступив автоматично до Марії і з цілою силою, яка лиш рідко об'являлась у ньому так могутно, як в сій хвилі, вдарив її п'ястком у плечі.

Неначе в-двоє переломлена виала від разу на землю.

— Було дивити ся, з ким він пішов! — гукнув беззвучним, дряжачим голосом. — Ти була дома!

Як рій переполоханих птахів, так прокинули ся всі присутні.

— Бадіко, що ви робите! Бог з вами!

— Бог з вами, бадіко, вона не винна!

— Дайте покій жінці, вона вже в дорозі за сином! — так перелітали голоси остерігаючи сюди й туди, висше й низше, і всі збивали ся над його головою.

Не сказавши ні слова, він знов присів коло мертвого сина, загарбавши голову в руки, як передше. Неописане почуте ненависти і лютости прокинуло ся в його душі проти жінки. Вона була дома! Вона була цілий той час дома і могла відвернути нещасте; він же був у місті і мав лише прочуте, що якесь нещасте настане. Вона винна! Його мов огнем гнало до дому. Він був би занедужав, як би був мусів довше лишити ся. В него неначе щось увійшло тоді і гнало назад так, що він землі під ногами не чув. І не дурно тужила, кровавила ся його душа! О, не дурно, не дурно, не дурно!... От, що застав!...

Марію піднесли, і вона заголомшена, майже безпритомна скулила ся мов собака коло ніг мертвого. Виглядала відстрашаючо. Розчіхрана, з блудним поглядом і з блідим мов полотно лицем, з устами судорожно викривленими.

— Я була дома, а він був у бурдею! — почала по якимсь часі тяжкої мовчанки, тоненьким, ослабленим, майже дитячим голосом, і більше до себе, як до людей. — Над вечір прийшов сюди і з'їв вечеру, кулешку з борщем. Їв тай сказав: „Сего вечера піду в ліс по трохи кіля!“ Був ще такий веселий, тай дивив ся на мене, і пішов...

— І не вернув ся більше! — повіяло шепотом там, де стояли білоголові бабусі і молили ся. — І не вернув ся більше!

Івоніка, здаєть ся, не слухав того, що вона говорила. Він глянув, майже не рухаючи головою на бік. Там стояв він, одинокий тепер його син...

— Я був у ворожки! — почув ся нараз голос Сави, і всі голови повернули ся з жахом за ним. Отсе перший раз заговорив і він. Доси ані уст не отворив.

Івоніка як передше не відводив голови, але виступили йому зимні краплі поту на чоло. Йому страшно зробило ся нараз перед голосом свого сина. Він нехай би мовчав і не говорив ані одного слова... „О, Боже, що ти робиш!“ — вирвало ся йому нараз з дикою розпущею із грудий, і його голова упала безсильно на край ліжка. В його груди шалів безумний біль. Се говорив він, тепер його одинокий син...

Сава стояв опертий під стіною з закинутими на плечі руками, а його погляди колисали ся по землі.

— Я був у ворожки і вона мені казала: „Ти прийшов сюди і розпитуєш про землю, поле, про різні иньші річи, а тим часом тобі не тратити тут часу! Іди до дому, бо твій брат забитий! Лежить у лісі!“ А я прибіг таки зараз сюди і мені ще на дорозі сказали, що Михайло вбитий.

При тих словах зблизив ся до брата і кинувшись на ново на него, заривав гірко...

— Чи Михайло пішов сам до ліса? — роздав ся нараз голос старого Петра, мов здержуваний грім.

Хлопець підвів голову. Його погляди поколисаля ся на ново по землі і він відповів рівним, ясним голосом:

— Я не знаю! Він пішов собі з дому, а я собі!

— З бурдея?

— Може і з бурдея! Я не знаю!

— По опівночі йшов ти до Рахіри! — заговорило нараз в душі Домнічиній. — Я вставала визирати, чого собака так розшибала ся! А то ти був! Боженьку, що за місячна, що за ясна нічка була то! — сказала в голос Докі, що спинила ся коло неї.

— Аби добра душечка не блукала! — обізваля ся смутним, побожним голосом бабусі. — Так Бог сьвятий уже дав!

Знов настала мовчанка. Ніхто не питав більше ні словечка, ніхто і не рушав ся з місця. Всі немов ожидали чогось,

здавалось, в землю вбили ся, а хата не випускала з себе нікого. Від часу до часу виривало ся де в кого тяжке зітханє з грудий, що застрягло в тишині, а ледви чутний зойк нещасної матери звертав перелякані погляди на неї. Скорчивши ся рила ненастанно пальцями в волосю...

Нараз оживив ся рух перед хатою.

Голоси підняли ся і долітали чутнійше до середини, якісь питання з відповідями мішали ся, а відтак почули ся кроки в сїнях... За хвилину вітворили ся двері і в хату вїйшла Анна...

Поражаюча тишина настала, і всі присутні зробили їй місце.

Вона йшла, перехиливши ся вперед цілим тілом, ледви волокла ся, з поглядом широко вітвореним, вже від дверей на вмерлого зверненим. Її обличє було бліде мов стїна.

Коло постелі зупинила ся, але не на довго. Впивши ся очима в умерлого, неначе-б він тягнув її до себе, кинула ся мовчки на нього. Тут і здавало ся, мов умерла.

Івонїка і Марїйка прокинули ся переполохані.

Що се було? Що то такого?

— Чого ти тут хочеш? Чого ти тут хочеш? Анно!! Чуєш? Чого хочеш тут? — Так кликали обоє злякані раз-по-раз, стараючи ся її відтягнути від умерлого, а між присутними повстало замішанє і гомін.

— Іди геть, забирай ся, чого тут хочеш?

Але вона не рушала ся. Стала тяжка, мов помертвіла, і не мож було її відтягнути.

— Боже сьвятий, що се такого? Чого отся тутки хоче? — кликнула мати, а в гурті підняв ся шепіт, тут і там голосні питання.

Здавлений сьміх ударив ся об слух Івонїки з закутка, де стояв Сава, але тут же підняла голову дівчина.

— Хто тебе застрілив, Михайлику? — прошептала з неопи-саною лагідністю і ніжністю в голосі, неначе-б знаходила ся з ним сама одна в хаті, обнимаючи його голову руками та вдивлюючи ся йому болізно в обличє. — Хто? Хто зігнав тебе з сего сьвіта, аби мати більше місця для себе? Хто? Скажи мені! — Відтак поцілювала покїрно його руки і колїна і прилягла лицем до його грудий. Хвилину лише, одну. Потім потряс вибух страшного плачу цілик її тілом. Усі присутні почали за нею плакати, а дехто молити ся.

— Дивіть ся, як плаче! Зараз потече кров по її лиці! Ой, Боже, що за страшне звалило ся сюди!

— Казав „не покину“ — а покинув!! — ридала дико, заносючи ся з плачу, а відтак ударила головою до постелі, аж гомін пішов чутно по хаті.

Марія й Івоніка приступили знов до неї перелякані. Їм відслонила ся нараз уся тайна нещасної дівчини, і сором і перестрах обняв їх разом. Особливо-ж Марія опам'ятала ся на причуд скоро і зрозуміла. Дівча мусіло звідси забрати ся. Проч, на кожний спосіб; вона не сьміла плямити памяти вмерлого. Се не могло бути, щоби він любив отсю дівчину, обіцяв її посватати — не могло бути.

До всего нещастя ще такий сором..

— Іди звідси... що голосиш, як за своїм чоловіком?! — крикнула захриплим силуваним голосом, термосючи в розпукою нещасну з цілої сили.

— Я знала... я знала... — кликала дівчина, на ново в гору піднімаючи заплакане обличчя — що щось тяжкого станеть ся. Мені серце віщувало. Воно мені казало, що він не буде ніколи моїм. Воно заповідало, і правду заповідало. Але... ми любили ся... і він... і він... завтра хотів він вам... усе сказати. Просити, аби ви поблагословили його і бідну наймичку... признати ся до всего. Завтра на його патрона. Ждав лиш на той день. Завтра... завтра на його патрона. Вам, бадіко... і вам, лелічко... завтра... і замовк на віки...

Тут заридала знов тяжко... принавши як перше лицем до його грудей.

Не було можливо відірвати її від умерлого. Вона обняла його обома руками, і коли її від него відривали — тягнула його за собою.

— Лишіть її... лишіть її, бадіко, і ви леле Маріє... — вмивав ся Петро, вступаючи за дівчиною. — Так як він уже до вас тепер не належить, так не належить і до неї більше. Лишіть її, най плаче. Може він потребує її сліз. Він і так без сьвічки і сповіди вмер.

Марія ломила мовчки руки... а Івоніка станув, як вритий... Дівчина ридала... що здавало ся туй-туй розсадить ся її груди — а голос як та струна урветь ся на завсїди.

Довкола них зміг ся шепіт... і тут і там виринали голоси, мов стрункі смутні цьвіти. Докія і Петро оповіли родичам вскорі історію нещасних молодих — і як він, померший, мав надію, що сьв. Михайло, патрон його, допоможе йому привести родителів на

свій бік, тобто, щоб вони приймили бідну наймичку за невістку в свою хату... „Хотіли поклонити ся вам... спершу він...“ нараз умовкли.

Дівчина піднесла знов голову і оглянула ся.

Її великий, темний, ще слізми блискучий погляд пірнув — дико, вигрибущо по присутних, так як тоді погляд батька, коли шукав убійці свого сина.

Нараз відкрила Саву.

Мов львиця скочила і кинула ся майже звірячо ревнувши на Саву.

— Ти! — скричала — ти! — і впяливши свої ніхті в його тіло, в його руки, притиснула своє лице до його рамени, і зойкнувши з ненависти — вкусила його всіми зубами.

Він зверещав із переляку і трутив її від себе. Люди кинули ся до неї, і відтягнули від него.

— Ти вбив його! — кричала вона цілковито погаслим, ненавистю кипучим голосом. — Ти! Ти бояв ся, що не дістанеш землі і вбив його. Беріть убійцю і вбійте його, инакше я його вбю!! — шаліла, вказуючи за ним, що зблідши не до пізнання, заховав ся зі здичілим поглядом за матірю і дихав тяжко, а його обличчя викривило ся мов у малої дитини до плачу, а сам дрожав на цілім тілі як у пропасниці.

— Ти його застрілив, а мене в сьміх пустив, а дитину його осиротив, нім ще сьвіт божий побачила. Убійнику, убійнику...

І їй забракло нараз голосу і сили, і вона захитала ся.

Хтось пірвав її диким рухом у зад і заткав рукою уста.

Се був Івоніка. Мати кинула ся на неї і підняла руку, щоб її вдарити, одначе мов поражена зупинила ся.

Дівчина поглянула на неї.

— Мене? — спитала втоплюючи свій зворушений, майже дикий погляд в обличчя старої — і неказаво згірдений, майже демонічний усьміх викривив її як сніг білі уста.

— Тебе — просичала стара, опускаючи в тійже хвили несьвідомо руку.

Обі жінки змірили себе очима, що проймали ледом.

Запанувала страшна хвилина мовчанки. Інстинктивно відчула. мати, що Анна вгадала якусь правду. Страшну правду, котра що лише не поколибала землею — але zarazом прокинула ся ціла її материнська любов.

Сава був тепер її одинока, остатня дитина. Її все. Вона не сьміла його втратити. Ні за що в сьвіті. Лучше словнила би отсими своїми руками десять убійств, чим його втратити. Ніколи, ніколи! Ніколи не сьмів ніхто його від неї виривати, инакше...

Вона простогнала цілими грудьми, мов конала; голова її впала безвладно взад на плечі — вона варила пальці до шкіри в волосся. — Відчула близьке божевіле; якась страшна безодня відчинила ся перед нею. — Її син був убійцею... братовбійцею! І його мали забрати також від неї... Але се не могло бути правдою. Се була лож. Страшна, божевільна лож...

— Він був мій! — кликнула дівчина на силу, вказуючи на вмерлого, — а от сей тут!... Голосний удар вразив її в лице.

— Суко! — просичала мати, — я убю тебе на місці, як ще хоч слово скажеш! Що ти хочеш від нього, і чого пеш кров нашу, таї хто ти таке?... Убю, як гадюку... Геть із моєї хати... геть на двір!

— Убийте мене тут на місці, тут коло нього, покладіть мене до нього в домовину! — кричала Анна не тямлячи себе з жалю і потрясла дико головою, що аж хустка і волосє спали їй глибоко в зад. — Поховайте мене з ним, застрільте мене, як його застрілили — мені тепер все одно, але я нічиєї крові не пю і не брешу. Він мій, мій.. а моя дитина і його дитина! Я не розпусниця... піп нас не вінчав, але най нас поховає! Я хочу з ним у землю йти, — покладіть мене з ним у землю... у землю!! — і попала на ново в божевільний плач. Раз скрикнула ще хлипаючи: „Михайле, ти таки мене покинув!!“

Тут щось мов освободило ся з якихось оков, мов вистунило цілковито на волю. — Всі присутні жінки заплакали в голос а Івоніка вдарив головою до постелі, мов молотком. Він немов мову втратив.

— У Михайла знов кров! — запищала Марія і кинула ся стрілою до вмерлого.

— Його кров кличе мене! — кликнула Анна. Похилила ся над ним, дико витріщивши очи і замовкла.

— Капає... капає кров... — прошептала — віджила, коли мене твоя мати сукою прозвала...

І повалила ся без памяти на него...

Одна свічка, що горіла у головах умерлого, впала, покотила ся саме до ніг Сави і тут загасла.

Івоніка завважав се. Підняв свічку, запалив на ново і поставив на місці.

Відтак вийшов на двір і ймив ся за голову... Він дожив чогось страшного, чогось, що відай не мало понад собою страшнішого на землі.

Місяць зійшов велично і спокійно і освічував далекі пусті поля, що кожде стебельце і кожний голий корчик виднів ся виразно.

Неповоротно і боязливо поволокла ся тінь за Івонікою, якого тягнуло в самоту і який плентаючи ся мов блудний між стогами... був би найрадше в землю зарив ся. Раз коло него... а раз за ним простягала ся, маячила в ріжних формах тінь і держала ся ціпко п'ят старого чоловіка. Нараз скорчила ся блискавкою в двоє, начеб хотіла в слідуєчій хвилі скочити йому на плечі і вдусити його — але він уже й сам лежав на колінах.

І справді.

Він кинув ся до землі, знявши руки в гору і почав молити ся і бити поклони.

Він не молив ся словами.

Слова застигли йому в груди і в мізку ледом, від коли побачив свого найстаршого сина блідого і мертвого на возі, і знав лиш те одно, що великий гріх, якого все бояв ся, впав вже на його дім, і що він походив від Сави. Сава любив ся з Рахірою — в них була одна кров — а за се Бог тяжко карає.

Що мало далі бути — не знав. Нещасте його було таке велике, що він не був у силі далі думати.

За землю підняв Сава руку на свого брата; лиш за землю. Що иньшого не могло тут бути, а чужий не сповнив сего страшного злочину.

Як одинак надіяв ся колись дістати всю землю.

Впав чолом до землі.

От чого він дожив!..

На те працював ціле своє жите, гріб, згортав кожду грудочку землі, на те, щоб відтак один другого пігнав у ту землю.

Його нутро прокинуло ся в один одніський дикий голос, а сей голос кричав у шаленім болю лиш одно палаюче слово: Сава!

Чи мав проти него виступати обвинувателем? Проти свого власного сина? Мав виступити і сказати: „Отсе убійця?...“

Він же був у него тепер одинокою дитиною. А що було би потім?...

Не міг дальше думати.

Тоді не лишило би ся йому нічо більше. Сором хіба...

Йому не треба доказів, як суддям (його проняло холодом... завтра-ж вони прибудуть), щоби переконати ся, хто се вчинив. Само його серце назвало йому імя убійника.

А може вони се відкриють завтра і відведуть його від него?...

Все було в Бога. Але тоді нехай би й Рахіра йшла з ним і її батько. Вони знищили його дитину, намовили до сего, він знав се. Вони — ніхто инший!

Лежав хрестом на землі не ворущачи ся. Не міг відірвати ся від сего думками.

Що Сава наробив! що наробив! і чому йому таке зробив? Такому доброму, молодому, надії його! він же був у него всім, цілою його надією, і він загнав його в землю.

Коли-б він був знав, що його тут таке зустріне, — не був би його ніколи брав із війська до дому. Але щож — супокою не мали, поки не прийшов. Куди ходили — смутком ходили. Що заговорили — його спімнули, доки не прийшов. Там був далеко від свого нещастя, а жадне з них того не знало. Знали лиш нарікати та плакати, знали лише тужити та прикликувати до себе, а як уже дістали між себе... кинуло ся нещастє на него... і — мають тепер. Сьвічки заглядають йому тепер у лице. Посеред днини, і посеред ночі.

„Сава!...“ крикнуло знов у його серці, і страшний жаль розшалів ся в його души.

Як передше Марія так тепер він, зарив свої тверді, мозолисті пальці у волосє, торгаючи його. Приводив тим неначе полєкшу своєму мізкови.

Ні, він не міг проти него виступати, нехай буде, що буде. Він не міг. А може... може се не був Сава?... Може Григорій, може Рахіра?... Хто міг се знати? „Сава, Сава!“ загомніло на ново в його серцю могутним голосом — він один волочив ся все з рущицею. Він один міг із ним бути в лісі.

Так лежав він довго на колінах, понурений в тяжкій задумі, і прислухуючи ся страшному вихрови у своїй роздертій души.

Нарешті збудив його якийсь шелест. Прокидаючи ся, обглянув ся.

Щось біле мигнуло коло стогів і згубило ся коло хати.

Підвів ся бистро і зачудувано. Що се було? Чи який цікавий? Та тут промайнула йому одна думка через голову, і дикий гнів запалахкотів у його нутрі. „Рахіра!“ — пірнуло йому мов ножем душею. Се була вона. Мов злодійка підкрала ся сюди нічю, щоб побачити, що тут дієть ся. Се було її діло. Тепер прийшла, щоб натішити ся ним...

Грубий друк лежав скісно на однім зі стогів. Зірвавши його миттю кинув ся з під-тишка в напрямі, де бачив постать, і не помилив ся.

Вона була тут. Рахіра...

Вилізла на пліт, що замикав городець із хатою і ділив від стогів. Лиш у легкій одежі... з хустиною на голові, стояла на плоті близько хати, мов мара, і витягаючи ся над міру до вікна, старала ся одним поглядом обняти ціле нутро хати.

Чи бачила що?

Не знав.

В тій хвили се його не обходило.

Хотів лише приступити без шелесту і потягнути її друком по голові, щоб не рушила ся більше з місця. Та се йому не вдало ся. В зворушеню не заховував ся тихо. Вона оглянула ся... і саме, як здохнув друк, виміряючи удар на її голову — скочила блискавкою з плота, і майнула і просто в його город. Тут він її не міг дігнати. Була бистра і скоро мов дика коза, а його ноги були втомлені, а тепер мов підкошені з горя.

Сопучи, з блідим лицем вернув до хати.

Перед порогом зустрів Анну.

Петро і Докія, взявши її під руки, вели її до дому.

Її голова висіла безвладно на грудях; чорна хустка, що спадала з плечий, спадаючи волікла ся за нею пасмом. Очи її були прижмурені. Рій жінок ішов за нею.

Заповідали їй зжуреними лицами між собою недобру ніч. Декотрі зітхали, а декотрі хрестили ся тайком.

Такого горя не бачила ще ні одна з них.

І так нараз прийшло... І чому? Тай хто був винен?... Боже добрий — через кого? За одну ніч прийшло і облягло хату таке нещастє...

— З телям розпочало ся — кинув один голос із гурту.

— Хто його зна з чого... як Бог дає — другий.

— І воно не давало йому спокою, і тягнуло в ліс і манило — доки не затигнуло його!

— І се ще не кінець... — сказав сумовито перший.

— Ідїть геть; кумо, не говоріть такого!... що може бути ще гіршого! — третій.

— А як найдуть убійника?

(Шепотом) А ви не чули, як Анна кричала, що се той зробив...

Одна із білоголових бабусь перехрестила ся. „Цитьте, цитьте...“ вспокоювала жахливо, — я нічого не чула. Хто се чув?

— Ніхто...

— Ніхто... ніхто... — зняло ся переляканим шепотом, що переходив у протяжне, півголосом забарвлене зітхання. Нараз збили ся сильно перелякані в купу. Сава здогонив гурток, і великими, поквалними кроками майнув по при него. Ішов, неначе не бачив нікого, без привіту, без якого небудь слова, похнюпивши погляд у землю, і зник у напрямі корчми...

— Се був він, Сава! — кликнула одна молода жінка перепуджена.

— А-якже. Мов стовп який сунув по при нас. Боже, Боже...

— Не дай Боже... не дай Боже... а тата бідного бачили ви? Як громом прибитий, так сидів коло тамтого. Що він сарака гадає? — Мову йому відобрало.

— А вона стала, як божевільна. — І як виглядає! — Най Бог боронить. Без рушника на голові. Здаєть ся не знала, що не мала рушника на голові.

— Нещастє відвернуло у неї і очі, як вступило хати. Воно вже було тут — а як приближило ся — вона стратила пам'ять. Казали, що спішила докінчити якусь роботу.

— Та воно так. Чоловік завсіди спішить ся, як нещастє йде...

— Адїть, адїть... тепер уводять Анну до хати!

— А як; увійшла. — Що з неї буде?...

— Може візьмуть її старі до себе. Марійка та Івоніка — обізвала ся одна із білоголових. — Тепер будуть мати внука замість сина. Бог не забирає так, аби нічого не лишити натомісць.

— Добре сказали ви, кумо! — кликнула одна жінка, розсміявши ся.

— Марія прийме її до себе за те, що називала Саву убійником? Най почекає трохи. І звідки приходять старі до того? А ви би, не дай Господи таке — ніби приймили би таку дівчину до хати? Ну, правда, її доля тепер збавлена, але таке вже мало бути. Стара виглядає мов безума, але вона була ще гірша...

— Ніколи не була би я сподівала ся такого по них. Тай так усе в затишку зробили. Ні одна душечка не знала, що любили ся. Воно не могло добре скінчити ся.

— Нещастє рие все в затишку.

— Кілько то разів розпитували в неї, з ким вона сходила ся, на кого має гадку, а вона мовчала як німа.

— Так уже хотіло її горе. З самого початку так хотіло. А тепер най Господу Богу подякує, як житиме. Що гадаєте — їй вийде отсе все на добре? Відай її милий покличе її за собою. Як їй виводили з хати, то її хустка зачінила ся за клямку і задержала її, а як відчіпила її, то хустка поволікла ся за нею, мов хоругва. А як.

— Так, так. А ви виділи — спитала білоголова бабуся — як під ним закровавила ся подушка, як її мати вдарила і сукою назвала? Його кров ще жива, і його душа ще тут блудить. Адіт, як сьвітло ясно зазирає на поле. Воно шукає за убійником...

Дехто обглянув ся лякливо, дехто перехрестив ся. Майже всі зітхнули. Слова „Сава“ не вимовили вже нічий уста... Отсе, що стало ся було таке страшне, що можна було з розуму зійти. Все розходили ся і вертали ті самі і одні питання.

Відки пішло те нещастє? Чому стало ся? Хто мав мати з того користь? В цілій околиці не було ліпшого хлопця, як Михайло, а за дві неділі мав іти назад до війська і був би нікому не стояв на заваді!

Думки не успокоювали ся.

Мов наглим вистрілом розпорошені не держали ся у звязи, а блудили лячно туди й назад, спиняючи ся на відміну то коло смутної хати, то коло „сусідного ліса“.

Там то все стало ся.

Але воно все вийде на верх. Бог не стерпить такого. Він добрий.

Ліс чорнів ся неприязно з темряві, осінньої ночі, що надходила проти глухої стернини, і закутуючи ся чим раз більше в густу темряву, мов радував ся порожнечою запустілих піль.

XXI.

Другого дня над'їхала комісія. Два судові урядники і один лікарь. Оглянули мертвого і сконстатували скритоубійтво.

Вистріл — толкували — був вцілений цілком зблизька. Більше-менше так: Зрубував схилений кіле, а убійця стрілив до него з заду, цілком зблизька. Куля застрягла глибоко в легких, одначе наколи-б був мав зараз поміч, міг би бути вратований, а так загинув через утрату крові. Очевидно волік ся якийсь кусень від нещасного місця, кликав може й помочи, але що ніхто не з'являв ся, повалив ся і загинув...

Івоніка сидів підчас слідства як камінь коло мертвого. Ні одна сльоза не заблисла в його очах. Всі присутні говорили про незнайомого убійцю, проклинали найтяжшими словами, ба, здавало ся, були-б його на кусні роздерли, особливо-ж жінки, лише він один не мав для него слова. Він і не наставляв на те, щоб його віднайти. Здавало ся, рішив ся нараз повірити все якійсь незнаній, невидимій власті, нехай би вона все вела, розсліджувала і засуджувала. Він хотів свої руки умити від тої гіркої справи...

— Твердий чоловік! — сказав старий Петро до судді, вказуючи незаметно на нього. — Не заплакав ще ані одною сльозою, від коли спало нещастє на нього. Я-б був на місці вмер. Але він серцем убе себе. Бо те, що він у собі носить, най нас Господь перед тим боронить!

Суддя скинув на него свій погляд і сказав лише: „Най Господь боронить!“

Комісія удала ся на місце злочину до ліса. Кілька людей пішло за нею, між иньшим старий Петро і Сава.

Говорено про се, з котрого боку відбув ся напад на нещасного і з котрої сторони міг убійник надійти. Ліс не був так старий, як густий.

Зревідовано місце і обговорювано всякі можливі випадки.

Се був цілком незвичайний випадок. Хлопець не мав ніяких ворогів, ціле село було готове на те присягнути. А про самоубійство не могло бути бесіди, бо вистріл наступив із заду.

Убійство се було загадкою, рідкою і дуже інтєресною загадкою.

— Чи не чути було окликів за ратунком? Не чути було жадних? Не було нікого в ночі в лісі або в полі?

Нікого не було...

Якась старовина, вдовиця якась зголосила ся.

Вона вже була стара — говорила — і не повинна вже грішити, але де біда чоловіка давить, там він уже про ніщо не думає, як тільки про те, аби йому щось в пащу упхати.

Вона потребувала флористику. Гроший не мала, аби купити собі з кільканадцять полін, тож ходила ночами, як вони бували ясні, до ліса і збирала флоростик і сухе листє. Листє збирала в мішок і несла його на плечах до дому, де заховувала на стриху, а флоростик і сухе гилє рубала собі сама.

Вона була бідна вдовиця, сама одна на світі і ніхто не дбав про неї. І тої ночі пішла вона в „сусідній ліс“. Ніч була така ясна, та така вже ясна, що мож було розрізнити кожду гилячку на дереві. А так тихо, що був би почув, як хрущик лізе листєчком... Вона збирала листє в мішок.

Воно шелестіло так тремтячи, або може у неї руки так дрожали, що доторкала ся чужого добра. Воно шелестіло тремтячи, неначе говорило до неї: „Тихо, бабо, тихо, хтось може тебе зачути, побережник, а тоді ти пропала...“

І вона заховувала ся як лиш можливо тихо. Нараз зачула вистріл. Як грім, так ударив він у тишину ліса.

— Ой! — зойкнула вона і була-б з перестрашу упала лицем до землі, але зараз потім зачула крик за ратунком. Один-одніський голос кричав так страшно ратунку, що її волосє дубом ставало. „Вай-льо, вай-льо!“ Цілий ліс заповнив ся тим окликом. Се стріляв побережник за злодіями, що крали дрова — погадала вона собі, а що одного десь їмив, то бив певно тепер.

І о скільки її лише старі ноги могли волікти ся, зарвала свій мішок із листєм і дрібку гилля тай утікла. І чи її хто повірить? Чим скорше втікала вона, тим голоснійше і страшнійше розходив ся крик за поратунком.

„Ратуйте, ратуйте!“ — не хотіло ніяк умовкати. І чим живійше і щирійше здоганяв її оклик, о стілько борше вона утікала. Ніколи в своїм житю не зазнала вона такого страху, як тої ночі. Ніколи, а вона вже була стара жінка. В неї-ж волосє біле, як сніг... Їй здавало ся, що як би був побережник дав їй тоді лише один поличник, вона була-б зараз упала на місці трупом. Вона була як то порохняве дерево, що лише копнути ногою, а воно розпадаєть ся. Без ніякого звука, само з себе...

І вона втікла.

Як вийшла в поле, загас голос сам зі себе.

Івоніка збив долоні з дикої розпуки.

— Як би ви були завернули ся, лелічко, то було-б можна його вратувати! — кликнув із неказаним жалем. — Як би ви були завернули ся!

— Його душа відчувала чоловіка в близькості і голос біг до вас по поратунок. Господи, Господи! Ви могли вратувати чоловіка від смерті! — обізвав ся жалісно і побожно, а разом і з нетаємним докором Петро.

— Видко, вже так Бог хотів, вже так мало бути, аби він умер! — поясняв поважно Онуфрій Лопата. — До чого здав ся-б убійник?

— Коби я була знала, що там дієть ся, — обізвала ся знов бабуся, розпучаючи над своєю поведінкою, — я була-б від хати до хати ходила та людей скликувала і на ратунок висилала. А так я думала, що то побережник бе якого злодія, тай утікала, щоб і самій в бійку не попасти. Ой Господи добрий та великий, прости мені гріхи мої, що я наробила! Що я душі людської не вратувала!

Відтак зголосив ся один молодий хлопець, ровесник убитого.

— Я мав лише сон, — замітив він, — але я-б хотів його розказати.

Дозволили.

— Мені снів ся небіщик. Ніби мені десь розказував, що він вояк у малім місточку, в яким ніколи вояків не було, і що його хотів замордувати хтось, що для нього був завсїди добрий і щирий. Між жабами хотів він мене життя позбавити, у багні, — ніби оповідав мені, — і коли я боронив ся та кричав із цілої сили ратунку, він гримав на мене, аби я мовчав. „Замовк би ти на ціле жите твоє, — лаяв мене, — тай таки не вітвориш більше рота“.

— Але я все таки лишив ся жовніром і лишу ся і загину жовніром! — Відтак узав ніби десь чорний сардак, загорнув ся в него, перекинув на плечі косу і пішов. Він пішов, а за ним заголосив хтось так жалісно, що я пробудив ся.

Івоніка глядів на оповідача витріщеним, задеревілим поглядом, і як сей замовк, почав пальцями рити в волосю.

Він бояв ся поглянути на кого небудь із присутних. Се горе було за тяжке... Лише цяпинка, а одно імя було-б вимовлене і все пропало. Відчув, як страх виточив йому краплі поту на чоло.

Ціла любов для вмерлого зняла ся, але заразом, як здавало ся, в остраху перейшла вона на одинокого живого. Відітхнувши глибоко, мов відпираючи грудьми камінь, що скотив ся йому на груди, повів майже блудним поглядом довкола себе. Для його поєдинчої, ясної душі, що досі відчувала лише ясно і звикла була до простого і виразного думаня, була ся страшна подія, щось, що затемнювало ум.

Відчував безвиразний страх і безвиразну любов. Страх і любов до живого, і любов і жаль за вмерлим.

Дарма, що втискала ся ненависть в отсю просту, велику, гармонійну душу, дарма! Любов була сильніша і перемогла ненависть... Він вчипив ся одного і держав ся того цїпко.

Все дав Бог. Його судьба була така.

Чому? Звідкіля? Для чого? — Над тим не був в силі застановити ся саме тепер посеред події, що потрясала всіх.

— Він дуріє! — прошептав старий Петро до Докії, що як раз надійшла, та вказав на нього.

— Хто-б не здурів? — відповіла вона простодушно.

Старий лікар, що опинив ся на хвилию в тяжкій задумі, підняв голову і його погляд упав на Саву, що стояв саме проти него. Він мов прокинув ся. Що се було? Хлопець стояв білий як крейда і тряс ся так сильно на цілім тілі, що його коліна збивали ся до купи. Лікарь подумав про холеру. В тім часі являли ся доволі часто холеричні випадки. Ще недавно йдучи сюди, виглядав він погідно і спокійно, а нараз така зміна... Перелякано приступив до хлопця.

— Що тобі, хлопче? Болить тебе що?

Хлопець держав обома руками за живіт і трясучи ся мов у пропасниці вибовтнув: „болить“. Лікарь почав оглядати його занепокоєно. Всіх погляди звернули ся на него, а Івоніка закамів на місці. Побілїв і його очи заблестіли.

Нараз зігнув ся лікарь до ніг хлопця, позістаючи в тій позиції кілька секунд. На білих, вовняних шараварах хлопцевих відкрив він кілька крапельок крови. Як лід зимна думка майнула йому блискавкою через голову. Він випростував ся знов.

— Із чого се в тебе? — спитав вказуючи на кроваві плями.

— З... з... заяця... — відповів сей невиразно, трусячи ся як передше на цілім тілі.

— З заяця? — сказав лікар, обмінявшись блискавкою поглядом із суддею.

— Але пляма ще сьвіжа! Коли ти застрілив заяця?

Тишина.

— Се ще здавна...

Суддя оглянув кроваві плями.

Люди замовкли, і майже чутно було, як товк ся здержуваний сильний віддих вязнем у зелізних грудях. Все звернуло ся очима до нещасного батька. Він сидів із задеревілим поглядом, побілілим лицем на однім пни і неначе ожидав кулі з першого-ліпшого набою для своєї груди. Його на бік похилена голова дрожала, а уста викривили ся.

— Пляма недавня. Майже цілком сьвіжа.

— Вона... від качки... я... різав її... і держав межі колінами... — зачулось знов гиканє...

Тут же розбігли ся запити і відповіди.

Мав він рушницю?

Він ні, але його тато. Можна йти в бурдей і оглянути її. Він її вже від кількох неділь не мав у руках.

Де він був тоді, як його брат ішов до ліса?

Очи хлопця почали неприязно виблискувати ся а відтак колихати ся над землею з одного місця в друге.

Він не був дома. — Він нічого не знає.

Де був у ночі?

Не був дома. Був... у одної дівчини.

Хто та дівчина?

В тій хвили прокинув ся старий, неначе хотів відповісти за хлопця, сказати одно рішуче, важне, переважне слово — одначе вже в слідуячій хвили спер ся, немов поборений якоюсь невидимою міцю, назад о дерево і спустив тяжко голову на грудь.

Рахіра. Довька старого Григорія, що мешкає он там... геть... під тим великим лісом. Його перва сестра... її тато його вуйко...

— Старий — то шибеник і злодій — тукнув нараз твердо старий Петро... Незамітно шепнув лікарєви в ухо, щоби дім його переревідувати, а відтак віддалив ся сам від гурту. Не міг довше глядіти на старого чоловіка.

А де був батько тієї ночі?

...Старий підняв ся і поклонив ся низько... з покори, чи з прозьби? Його звичайно добродушні очи гляділи тепер блудно;

сказав беззвучним голосом: „Я не був тоді дома; був у місті. Я нічого не знаю. Я здибав сина вже неживого, як його до дому везли. Але мене гнало до дому, і в грудях стояв сум у мене каменем. Однакж я нічого не знаю“.

Ніхто не знав нічого? Не бачив ніхто в ночі хлопця?

Погляд старого промайнув трівожно по обличчю присутніх. — Чи скаже що хто небудь? Як він був де инде тоді, не міг бути з братом у лісі.

Але його уста не були в силі вимовити яке слово. Нехай усе само з себе наступить. Як Бог захоче...

— Лиш як тепер що хто скаже, буде мусіти у суді заприсягнути... — остерігав поважно суддя.

Виступив один чоловік.

Він мешкав далеко від села. Доволі далеко і від Онуфрія Лопати — не мав ніякого сусіда, і мешкав також он тут межі сими лісами. Найблизше було йому до сего ліса. Він шив сільським людям сердаки і вовняні шаравари на зиму. Сава знає його добре; він у него також замовив роботу. — Тієї нещасної ночі з'явився в него коло півночі Сава і просив, аби йому дали води напитися. Він виглядав з лиця дуже блідо. Був дуже вмучений...

Всіх погляди звернулися нараз острими ножами на обличчя Сави.

— Що він скаже?

— Нічого. Він просив лише напитися води і питав, коли його шаравари будуть готові — та зараз відійшов.

— І блідо виглядав?

— Дуже блідо. Віддихав тяжко, так як би перебігав цілу дорогу...

Тишина задуми.

Чи сперечалися може оба брати перед нещастем? — Се питане відносилось до батька.

Ні. Михайло був добрий, і ніколи не розпочинав спору.

Але ще передше... ще давніше...

Давніше — часом. Небіщик навчав його, і докоряв йому за любов до Рахіри, бо вона-ж йому сестра. Але те все відбувалося в добрім. Він мав усе добрі гадки з братом. Він хотів з него зробити чесного і доброго газду. Він не був його ворогом. За що ж мав би йому брат таке виробити?

Не сказав: убивати.

Всі дальші питання, ставлені молодому оставали ся без відповіді. Він закутав ся в мовчанє... успокоїв ся і хйба що десь колйсь буркнув: „Не знаю“. З иньших присутних не зголошував ся більше ніхто до зізнань.

Комісія звернула ся відтак до бурдею.

За Савою ступав жандар. Він був у підозріню.

В бурдею зробили ревізію. Перешукувано за рушницею і иньшими річами, що могли би роз'яснити убійство, від коли на брата стало підозріне.

Тут поступлено майже по варварськи.

Знайдено рушницю; вона була навіть набита, одначе кабзля в ній була цілком заржавіла. Очевидно не вживано рушниці вже від давна.

Всі вулії, що небіщик поуставляв тут сам на зиму, позатулювавши їх тепло, повиволікувано тепер на двір і перетрушено безошадно.

Сава сам робив те все енергічною рукою і з рішучим видом. Надіяно ся на яку закровавлену одіж... на яке небудь оруже... може і на яке письмо; — він же не жив тепер, тут постійно і міг коли небудь і яке письмо одержати — але нічого подібного не найдено. Лиш якесь зіле. Межи річами небіщика і коло його постелі найшло ся воно засохле. Лежало порозкидуване кружевом коло постелі.

Івоніка змішав ся, як його спитали про значіне зіля. Він же побачив його у перше в бурдею. Не міг нічого пояснити панам. Але в незамітній хвилині спиняв ся його погляд докірливо на обличю молодого сина і його уста викривила гірка усьмішка.

Йому пригадало ся замилуване Сави до всяких чарівничих зіль і те, як він обкидував ними нераз давнійше брата.

На питанє, чи Сава не знає чого про зілле, відповів сей коротко і мрачно, що не знає нічого.

Перешукали кождей кутяк і майже до гори ногами перевернули все. По упливі одной години остав ся бурдей у найсумнійшій виді. Цілковито опущений, на запустілих чужих полях. Одна Соїка лишила ся тут і лежала тихо. Простягнувши ся в цілій своїй довжині, і уклавши голову на вперед витягнені лапи — лежала тихо, неповоружно. Вона плакала. Інстинктивно відчувала в мертвецькій тишині, що налягла нараз на бурдей — щось лихого. Піднимаючи від часу до часу морду в гору. — вітрила щось

нюхом у повітрі і вила. Смутні, гризучі, дико розпучні звуки за-тривоженої її душі несли ся докола неї далеко в широку тишину і не зачуті ніким — тут же замирали.

В селі перешукали ще хату Григорія і переслухали його з родиною. Вони-ж були в звязи з молодим хлопцем, і ворогували проти родителів убитого.

Але вони нічого не знали. Стояли при тім одноголосно, що нічого не знали, і Саву ніколи ні до чого не намовляли. Знали лише, що Сава тої ночі ночував у них і що рано пішов від них.

Рахіра сама брехала в найогиднійший спосіб. Казала, що він уже з вечера прийшов до неї і не рушав ся аж до рана з поду. Рано пішов просто від них до ворожки — і прийшов відти зі словами, що його брата замордовано.

І ворожку переслухувано. Вона оповідала: Він прийшов рано ранесенько... майже в потемки до неї і поклав перед неї жменю землі. „Скажіть мені з карт, до кого отся земля належатиме?“ сказав він до неї. — А вона йому вчитала з карт: — „На половині тобі, а на половині другому, але коло твого серця накіпіла кров аж на чорно“. На таке сплюнув він вперед себе, ба майже на неї сплюнув, і не вислухавши її до кінця забрав ся.

Дома розпитували ще матір, але з неї не можна було майже нічого видобути. З перелякано-блудними очима слідила за рухами присутних і держала ся ненастанно в близькості молодого сина. Ледви що він на крок віддалив ся — вона вже майже кричала: „Саво, де ти?“

Як довідала ся, що Саву підозрівають за убійство брата, заголосила не своїм голосом. Відтак кинула ся до нарікань.

Хто се казав, хто? Сава мав би се зробити? Сеж була найчорніша брехня, що повзла по землі. Хто здурів на таку вигадку? Аби рідний брат забив брата? Він же у неї одна одніська дитина, і най би лиш посьмів хто на него руку покласти (тут оглянула ся вона страшними, майже звірячими очима). Найби посьмів хто забрати його від неї. Ще й його від неї видирати? Не доста, що одного погнала проклята якась рука в землю, що одним буде земля ситити ся — ще й другого хотять видирати від неї та пхати криміналам у пащу? „Саво!... де ти?“ — крикнула майже по королівськи, „іди, стань тут коло мамі, та не відступай від неї!“ — Жандарям грозила просто п'ястком, а суддям метала погляди, що палали ненавистю.

Але вона знала (нарікала), від кого се все походило. Се від тої чорної розпустниці, що кидала ся вчора тут на вмерлого мов яструб — се від неї походила ся лож. Але вона ще одержить від неї свою партику, то її не мине. — Її одніську дитину в кримінал пхати?

Тут вона розсміяла ся так страшно, що людям мороз пішов по тілі.

— Анна нічого не казала суддям, бо вона лежить хора — вступив ся Петро твердо за дівчиною. Він же не міг ніколи стерпіти, як обиджували невинно безталанну ту дівчину.

— То най і не підойметь ся ніколи з постелі, коли нею там кинуло — відчула ся божевільна відповідь.

Як суддя спитав у неї по раз другий, чи Сава вечером і в ночі був дома — брехала, що не опускав хати ні одним ступнем. Впрочім вона „нічого не знала“. Нічого... хоч най її й зараз на місці убють. Заголосила не своїми голосами.

Сава заховав ся за нею, мов мала дитина, зачувши, що має бути замкнений на час розсліду убийства. Побілів мов полотно і скрикнув жалісно: „Михайле, Михайле! Чому не лежу я замість тебе на лаві?“ — На остатку заховав ся в малих темних сінцях хати і визирав звідти через мале низоньке віконце на двір.

На дворі під хатою секціонували тіло його брата.

Були при тім лиш старий Петро і батько. Батько благав словами-мольбами, що серце розривали, щоб його дитину не „шматовано“, щоб так і впустити його у землю, яким уже є — але на дармо. На остатку підчинив ся волі судиїв, випросивши у них дозволу „своєю рукою“ тримати тіло дитини.

Гей, що за сила була он тут, що її розрізували тепер! що за плечі, що за голова! — вже багато, багато людей мав старенький лікарь під своєю рукою, але ще ніколи не бачив стілько сили і здоровля! — Мов дуб — було се тіло — а голова — мов зелізо...

Секція виказала, що хлопець міг бути вратований, коли-б був хто зараз із початку прийшов із помічю; він був за сильний, його молоде і здорове тіло за сильне у відпорі, щоби піддати ся відразу убийчому набоеви, але стративши притомність, і не одержавши в час помочи, загинув з причини утрати крови. Вбито його перед опівнічю. Ранок зі своєю помочою наспів для него за пізно.

Сильні плечі... медвежі ті плечі, що з'ялюбки, граючи ся, брали на себе найбільший тягар — не змогли оперти ся тягареві смерті.

По раз перший від смерті сина вибухнув Івоніка здавленим хлипанєм; його жінка товкла в нутрі хати мов божевільна головою до стіни.

Такого діждали ся вони зі своєї дорогої дитини!

Лікар і судії звернули увагу на голову і не добачили одного.

Не бачили і не завважали, як при обертаню тіла випала одна куля з плечий і як її при помочи одніського сьвідка Петра схопив блискавкою батько. Впивши ся в неї лакомими очима розібрав він її. Вона була сповита в полотняну шматину і обмотана домовою пряжею.

Він побілів мов смерть... і колибаючи ся віддалив ся на бік.

За малу хвилю ступив до сінній, де під вікном сидів скулений Сава і приглядав ся обдукції. Тут ухопив він його зелізними руками за плечі, і поставивши його одним рухом мов перо вперед себе... замахнув ся страшно одною рукою. — Два рази протяло ся щось воздухом... два рази впала одна тяжка, караюча рука на обличчє молодого хлопця — відтак настала попередна гробова тишина і старий чоловік, не промовивши ні словечка, вернув назад до тіла свого сина.

Лікар і судді не дізнали ся про се все ніколи.

Саву взяли між себе жандарми.

Підозріне проти него змогло ся і він мусів іти до суду, мав сидіти в гарешті доки не переведено до кінця проти него слідства.

Жандарі били його з своєї сторони, силуючи його тим до зізнаня — одначе він мовчав. Лиш раз — коли вдарений кольбою, мов переломлений упав до землі, кликнув як передше жалісно: „Михайле, Михайле! чому не лежу я замість тебе на лаві?! — Його поволокли до міста.

Мати кричала дикими голосами... рвала волосє і кидала ся бігцем за ним — та люди, що не відступали від неї, вдержали її. Івоніка станув каменем на порозі і не отворивши уст ні до одного слова — водив за ними непритомним поглядом. По хвили похилилась на бік його голова і задрожала. Побачив, як один із жан-

дармів ударив хлопця знов по плечах, і з його грудей вирвав ся звук благальний, захриплий звук, що мав означати: „Не бийте його!!“

Відтак заривши пальці мовчки в волосє поплентав ся не своїм кроком до хати.

Там жінка в друге зомліла.

Судді лагодили ся до від'їзду. Івоніка лежав у їх ногах.

Вони дали розказ, щоб мерця dokonче ще сегодне поховати, а він отсе благав дозволу, щоб похорон міг аж завтра відбути ся.

— Завтра як лиш зазоріє... як лиш одним промінем заблісне, винесемо його; закриємо його лице на віки, і лишимо ся його сиротами. Завтра переступить в останне поля, які пестив своїми молодими руками. Оставить у нашій хаті на віки своє місце і на віки ляже у сирій землі...

Піднявши ся і уцілувавши руки і коліна панів упав знов тяжкою грудю до чужих ніг. Сиве волосє його і уста доторкали ся їх раз-по-раз. Але відповідь була неприхильна.

Сеж не було можливе. Було цілком неможливо. Не сьміло бути. Закон не дозволяв... І враз із відповідю зсунено чорні, працею затверділи руки, що мов живі окупи укладали ся ціпко довкола колін.

— Лише до завтра — благав старечий голос, що серце розривав, — щоб я не відвів своєї найліпшої дитини під ніч у землю. Щоб я передав її другому сьвітови при божім сьвітлі, щоб воно поблагословило його в останне, нім його вічна ніч захопить та приспить на віки молоді очі...

І знов те саме: „Не вільно“. В такім стані не сьмів мертвець перележувати вже в хаті, а надто ще через цілу ніч, де ночі тепер далі найдовші...

А потім знов мольби...

Хто стратив дитину в такий спосіб, а другу... одніську... щоби вивели йому з дому от-так?

— Я не знаю, як мене земля носить. Господь один знає, що далі буде... лиш дитину свою аби я в днину міг землі передати. Він у мене погас без сьвітла і без сповіди! він молодий... він був сонічком у моїй хаті. Нікого на волос не скривдив... все що

мав — іде з ним у землю... і мав би я його хоронити в ночі... Він же в мене жовнір...

Та тут і урвав ся заржавілий голос. У двоє, покiрно похи-лена стать повалила ся на ново до ніг. Як перше змiтало сиве волосє по ногах... як перше доторкнули ся їх судорожно уста, лиш що тепер і чоло дiткнуло ся мов сьвятої iкони тих ніг.

Коли хвилину пізнiйше підняла ся сива голова і руки здоймили ся, щоб скувати наново чужі коліна, за суддями і слiд застиг. — Тоді повалив ся він назад до землі... уста викривили ся в брутальну усмiшку і він впялив у землю задеревілий свій погляд.

— Бери його — заскреготав крiзь зуби — бери і спряч. Праця і кров моя пішли в тебе, а тепер бери-ж і його! — І припавши лицем до землі заридав тяжко. „Господарика твого не дави... не дави, сьвята царице, господарика твого молодого, каменем не будь, пером будь — будь йому легка, царице ти наша, пером йому будь!“

...І пішов у землю плач такий, яким не заплаче вскорі перша лiпша людська груди, а чорні руки вривали ся в її груди і шукали судорожно полекші...

— Білий хлiбець вложiть йому в трумну і солодких яблук до того... — приказував Івонiка годину пізнiйше... віддалюючи ся нерiвним кроком з дому до пан-отця, щоб сей лагодив ся похоронити сина ще нині вечером.

Зближала ся ніч.

Тихо, незамiтно, з легким смутним сумерком, а відтак з раптовим розцьвiтом цiлої глiбини небесної...

Місяць залляв ся сьвітлом аж жеврiючи, виринув перший на глiбину, а за ним вирушили всi що до одної зорі.

Прибравши ся в увесь блиск срібла, здавало ся, дрожали не-настанно з якогось зворушення, і дрожачи мерехтiли всiм богацтвом своєї пишноти до тихої землі.

У всю свою чудотворну красу прибрала ся тиха небесна глiбина.

(Конець буде).

Чи потрібне?

Драматичний малюнок у 2 діях.

Дієві особи.

Мазуркевич, Григорій Михайлович, молодий чоловік, ходить завжди в українській одежі.

Ксенія Павловна, молода дівчина, красуня.

Софія Михайловна дівчина, трохи старша.

Марія Семеновна, молодесенька дівчина.

Іван Степанович, студент.

I дія — в гостях у одного знайомого, II дія — у Мазуркевича.

Д І Я І.

Кімната. На праворуч і на ліворуч двері, наколи можна — відчинені. На праворуч диван під рослинами; на ліворуч столик, стільці. За сценою грають до танців.

М а з у р к е в и ч (*стоїть і дивить ся на праворуч*). Бач, як випорхує! Мов пташка літає по салі — і залетіла мені в душу. Що це зо мною? Як дивно! Як без кінця, без кінця дивно!... Я-ж знаю, я-ж бачу, що це все зверхність, що це краса, лише краса привабила мої очі, знаю — а не можу відвернути погляду. Це чорт якийсь забрав ся в мою душу і коверзує там. Бач як вихиляєть ся перед нею офіцер!... А у мене у грудях повстає злість. (*З запалом*) Кинь, кажу тобі! Кинь їх усіх, цих глупих і мізерних людців! Привернись до того, хто може дати тобі мисль, хто бачить усю нікчемність і невартість пустого життя. Я навчу тебе кохатись розумом у високих ідеях, я поведу тебе в світ мисли і розумного щастя, я дам тобі змогу бачити духовими очима те, чого ти ніколи не по-

бачиш оттут, серед цих мізерних звуків, серед цієї пустої обстанови веселощів і жартів!... Що це я? Уже проказую монольоги à la драматичний герой? Далеко вже, далеко я зайшов (*сьмієть ся*). Ану, завдай собі питанє, що буде далі?

Софія Михайловна (з ліворуч) А, ось де наше будуче сонце, наш незрівняний беллетрист! (*Мазуркевич мовчить*). Чого-ж ви мовчите? Давайте сядемо оттут, на цьому славному затишному місці (*сїдають на дивані*). Так ви це серіозно казали, памятаєте тоді, що цей сьвіт, сьвіт звуків, напів-фраз, напів-слів, сьвіт поверхового почуття й глупот — це моя сфера, моє жите? Ви серіозно гадаєте, що по за цим сьвітом я не можу існувати, що наколи-б у мене відняти його, то я почувала-б себе, як риба на березі?

Мазурк. Серіозно.

Соф. Мих. І це вже не тільки рішене, а навіть і підписане?

Мазурк. Підписане.

Соф. Мих. (*схиляєть ся до нього*). О, ні! Не кажіть так. Це не може, не може бути так. Це не може бути підписаним. Ви-ж ще так мало знаєте мене. Візьміть свої слова назад, візьміть...

Мазурк. Навіщо? Ну, скажіть ви мені на милость — навіщо? Навіщо вам так хочеть ся належати до того другого сьвіта, сьвіта праці, праці без кінця, без повороту? Скучно там, Софіє Михайловно, ой як там скучно! Та ви і години там не просиділи-б, утекли-б відотіль.

Соф. Мих. Навіщо ви так кажете? Ви-ж ще не знаєте мене о стілько, щоб мати право казати мені такі речі! Чому вам можна приходити иноді в цей загал, щоб дати який инший стрій думкам своїм, може щоб попросту розвеселитись, а другому не вільно? Чому вам це простимо, а другому ні?

Мазурк. А тому, що я не живу в цій атмосфері, що я випадково попадаю в неї; тому, що я глибоко, дуже глибоко бачу все, чим живе і дише цей ваш загал, бачу — і сьміюсь над ним. А ви — ви живете сами в ньому, за для вас сьвятим є те, що за для мене сьмішно, ви молитесь тому, що я топчу ногами і курите запашне курево перед тим, на що я й дивитись не захотів би!

Соф. Мих. І це підписано?

Мазурк. І це підписано.

Соф. Мих. (*хвилюючись*). І правда тому, що це підписано?

Мазурк. Я неправду кажу дуже рідко. Але ще спитаю вас: ну, навіщо вам друга атмосфера? Чи завдавали ви собі це питання? Це все одно, що закам'ялому переступникови і богохульникови зненацька захотілось би здаватись сьвятим. Навіщо? Є два сьвіти: сьвіт зла і сьвіт добра; він належить до першого і питаю я, чого йому лїзти до другого? І тут також два сьвіти: сьвіт праці і розуму, і сьвіт легкодушних веселощів. Ви валежите до посліднього. Ну, чого вам боліти душею за те, що ви ніяк не зможете здаватись належною до другого сьвіта? Дивно...

Соф. Мих. Вам дивно — ну, і нехай буде дивно. Одного тільки благаю: (*схиляється до нього*) не обіцяйте мені, що так буде завжди; скажіть, що ви зміните що до мене свої мисли, наколи побачите мене в иншій обстанові, в инших умовинах, коли побачите, що і я можу і хочу працювати — обіцяйте мені, що зміните своє рішене...

Мазурк. Обіцяю, з дуже великою охотою обіцяю. Мені боляче було дивитись на вас, Софіє Михайловно. Вам усе-ж таки дапо було більше, ніж їм усім — і з вас більше і жадати-меть ся. А ви... Що ви скажете Йому, коли він питає вас: „А що ти зробила зі своїм талантом?“ І ви з соромом не-сьвіцьким покажете Йому... пусту посудину. „Рабине лукава“, скаже Він тоді, — „іди геть тепер з очей Моїх...“ (*з усміхом*). Он бачите, Софія Михайловно, до якого патосу довели ви мене: аж до цитатів із сьв. Письма...

Соф. Мих. (*шепочучи, пригортається до нього*). І ви, і ви... І вам буде сором... Ви сильний, ви міцний — і однихаєте мене, ту, котра хоче, всією душею прагне нового життя — однихаєте знов туди, в цю задушну, страшну атмосферу. Це все одно, що потопаючого, котрого щасливою хвилею прибило до берега, дало йому надію на спасенє — відопхнути, жорстоко і люто відопхнути назад, у море, на загибель... О, не відпихай же мене (*стає навколїшки*). Дай же мені руку, піддерж мене, хистку і безпорадну! Покажи ти мені инший сьвіт, инше жите! Ти-ж сильний, ти повинен, повинен дати мені руку!...

Мазурк. (*підіймає її, спокійно*). Софіє Михайловно! Софіє Михайловно! Це вже дуже... багато за для мене.

Соф. Мих. За для тебе багато? Ні, ні... Тобі треба віддати все, все — душу навіть (*обіймає його*). І невже-ж ти не зглянешся на мене? Невже не подаруєш мене хоч одним ласкавим словом, хоч одним любячим поглядом? Ні, ні, ні, ні... Ти не будеш, ти не посмієш бути таким жорстоким, таким нелюдом!...

Мазурк. Софіє Михайловно, заспокойтеся. Чого це ви так збентежились? У вас це все скоро пройде: три-чотири дні — от уже й страждання ваші полетять шкереберть. Прогулька під ручку з гарним офіцериком або студентом, часова бесіда напів-словами, напів-фразами — і все як рукою виїме.

Соф. Мих. (*одхиляється*). Ви думаєте? Ви думаєте?

Мазурк. Так, я так думаю. О, тепер я добре розумію вашу давню фразу: „Я багатьох приручала, тільки вас ніяк не приручу“. Знаю я тепер, яке це прирученє: дозволити чоловікові багато, а він не будь дурак та бери те, що дають; от він і приручений!

Соф. Мих. (*встає*). І ви, ви сьмієте мені це казати? Це-ж образа!

Мазурк. (*теж устав*). Ну то-що, що, образа!... Але досить про це!...

Ксенія Павловна (*виходить із праворуч під руку з Іваном Степановичем*). А! Як тут гарно. Ходіште, Іване Степановичу: ми тут на перешкодї (*пішли далі*).

Мазурк. Стривайте, Ксенія Павловно. У вас плахта одшпилилась, дайте пришпилю (*пішов за ними на ліворуч*).

Соф. Мих. Ах! Стривай! Невже це так? Невже так просто все? А... так от чому ти мене відкинув, так от чому ти образив мене? А... це гаразд!... О, дайте-ж мені води, води напитись (*випила води, сіла*). Так, усьому кінець. Кінець тим довгим вечерам, які ми проходили укупі, розмовляючи про все, про все. Кінець тому розумінню самими поглядами, тому снівчуттю, що було-ж, було між нами. Кінець... кінець... О, не може-ж, не може цього бути. Вона-ж мана, вона-ж випадок, а випадок не може розбити зміслово збудованого щастя (*встає*). Ти, ти у мене відняла його — так ти й каратимешся за це! А він?... Той, що насміявся надо мною, одіхнув мене... а!... Стривайте-ж ви обоє! Не було у мене мети життя, не було чого добиватись, чого прагнути, — тепер є: це — помста до кінця життя. Жити за для

того, щоб карати, за для того, щоб розбивати щастє, радощі — о, це-ж філософія! Таке-ж жите має право на існуванє... Ну, починаймо-ж ігру, страшенну ігру (*ходить і потирає руки*).

(Ксенія Павловна під руку з Іваном Степановичем, за ними Мазуркевич). Ів. Степ. Боятись? Коли діло тичить ся дам — я нічого не боюсь.

Кс. Павл. Он як? Навіть коли-б вас на дуель визвали (*кокетно*). Хоча би й за мене, наприклад.

Ів. Степ. За вас — я вмерти готов! (*стає на одно коліно*).

Соф. Мих. О, мій лицарю милий. Дозвольте-ж вас вінчати коли не шарпом, золотом гаптованим, так хоч стяжкою, що досі носилась на шиї однієї з ваших дам (*знімає з шиї стяжку і дає студентови; той її цілує і прищиплює на плече*).

Мазурк. (*про себе*). Моя? Моя стяжка? (*підходить до Соф. Мих. тихо*). Візьміть її назад, візьміть, кажу. Дивіть ся, кому вона в руки попала!

Соф. Мих. Кому хочу, тому й дарую (*відходить; Кс. Павл. балакає з Ів. Степ.*).

Мазурк. (*підходить знов до Соф. Мих.*) Візьміть, кажу.

Соф. Мих. Сказала вам раз: не лїзьте до мене (*знов відходить*).

Мазурк. Не хочете? Питаю вас: не хочете? Ну, так я сам візьму її (*до Ів. Степ.*). Ей ви, лицарю прямишній. Віддайте міні вашу стяжку.

Ів. Степ. (*позирає*) Що?

Мазурк. (*підходить до нього*). Віддайте, кажу, добром вашу стяжку.

Ів. Степ. Щоб я віддав? Я? Лицарь печального образу?

Мазурк. (*зриває стяжку з плеча*). Та віддайте-ж, кажу. А завтра я чекаю з секундантами. (*Мовчанка; Ксенія Павл. розреготалась і побігла на праворуч*).

Ів. Степ. Я... я... Що-ж? Ксенія Павловно! Ксенія Павловно! Значить, ця стяжка дуже вже йому дорога!... Беріть, беріть — навіщо вона мені здалась? (*Сьмієть ся силуваним сьміхом і біжить за Ксен. Павл.*).

Мазурк. (*кидає стяжку на землю*). Віддайте кому кращому, а не цій малпі! (*пішов у праворуч*).

Со ф. Мих. Зірвалось! Та ні! Стривай все-ж таки! Ти сильний — я ще сильніша; ти впертий — я ще впертіша (*пійшла за ним*).

Марія Семеновна (*увіходить з лівор.*) І де-ж це він? Хотіла спитатись, що тепер далі мені читати, а він кудись щез. (*Мовчить*). А як хочеться плакати, хочеться гірко, гірко плакати... Вони всі там танцюють, веселі, а я одна, одна, як самотна тополя край дороги. І він, мій Гриць, не розважає, не балакає зо мною... О, як хочеться плакати, як хочеться плакати... (*сїдає і схиляє голову на руки*).

Мазурк. (*з праворуч увіходить, оглядаєть ся*). Що за чорт засїв у мене? Цікаво, цікаво... Носити в грудях чорта, знати все, що він робить і робитиме — і не вигнати його, не хотіти вигнати... Цікаво, цікаво... А, і ти тут, Маню? Чого-ж ти не танцюєш, не веселишся?

Мар. Сем. Мені веселитись? Чомусь не можу... Оце я бачила не дуже давно Петрова; питав про тебе, як ти живеш... А знаєш, що я подумала тоді? Дурна. Та тільки не сьмійся надо мною... Не будеш? Не будеш? (*заглядає йому в вічі*).

Мазурк. Я над тобою, ти знаєш, ще ніколи не сьміяв ся і сьміятись не буду.

Мар. Сем. Та я знаю, знаю... Так от я подумала... от дурна! Подумала... Господи!... Який мій Гриць щасливий! Всі його люблять, усі про його питають, за нього турбують ся... А от я... хоч би одна людина найшлась, котра і мене кохала-б... Я не про кривих кажу: що кривні... (*мовчанка*). От ти й мовчиш... А раніше не так би це було: ти ласкавим словом заспокоїв би мене, веселим поглядом вернув би мені радість... а тепер...

Мазурк. (*зрушено*). Не кажи так хоч ти, Маню. Ти знаєш, що наші дороги трохи розскочили ся, ну... так навіщо-ж тепер так говорити? Я памятаю, як сталось, що ми трохи розійшли ся з тобою, але памятаю і той час, коли я покохав тебе.

Мар. Сем. Розкажи мені: ти ще ніколи цього не казав.

Мазурк. Ти й не знаєш цього... Памятаєш, три роки тому назад ти була у мене на менихах. Ще нікого з знайомих не було, ви з братом тільки прийшли, і ми у трьох обїдали. Я добре па-

мятаю той момент. Мені нараз захотілось слугувати тобі, частувати тебе; я приймав сам у тебе тарілки, наливав тобі вина, лічив себе щасливим, коли міг подати тобі що — і мені це було приємно, бо ти вже стала чимсь иньшим за для мене, а не просто знайомою. Щось вище поклато на нас свою печать і відрізнило нас від усього сьвіта. Це було якесь таїнство єднаня душ, таїнство любови... Далі все ти сама знаєш, тільки не знаєш ось чого: ти думаєш, що я розлюбив тебе. Ні, Маню... Ми звязані з тобою силою більшою, ніж запал коханя; ти мені потрібна в хвилині одиноцтва, в хвилині дрібного і великого горя. Твій тихий голосочок має оборну силу — утишувати моє буйне і... жорстоке серце... Тільки не тепер... Тепер ти не займай мене, прошу — не займай... Тепер в мині чорт сидить і я можу сказати тобі те, чого в инший час і не сказав би...

Мар. Сем. Так, значить, між нами не все порване? Значить, є ще звязок між нами? О, як я рада, як я рада! Мені більше нічого й не треба; иноді, лише иноді ласкаве слово, тільки в хвилину горя, утіхи — і досить. Я робитиму, я працюватиму сама і до кінця життя мушу виконати твій завіт. Памятаєш який? Памятаєш, як ти мені писав в одному листі: „Наколи і є ще кому слугувати на землі, то це лише тим, кому ще ніхто досі не служив, кого всі били і нехажали“. І глибоко у душу запали мені ці слова. Твердо і незломно рішила я присьвятити все моє жите цій великій, величній меті!... Тільки нам... звичайним натурам хоч иноді треба піддержки, утіхи...

Мазурк. О, моя ти маленька героїне! Як мені хочеть ся благословити тебе на цей трудний, важкий шлях! Як хочеть ся сказати, щоб ти не боялась, бо не сама там будеш! Як хотілось би крикнути: „Надій ся на поміч: вона завжди у тебе буде!...“ Але... не скажу я тобі цього тепер... Не можу... не можу... Прости мене, Маню... і дай мені заспокоїтись... тільки заспокоїтись... (*нішов у лівор.*)

Мар. Сем. Ну, і заспокой ся, мій голубе. Я багато не хочу від тебе тепер. Був час, коли я мала змогу від тебе багато бажати, але тепер... не можу. А який же ти слабій, Грицю! Ти, сильний волею, духом, навіть тілом; ти, гордий і непохитний — і ти вкуні хисткий і покірний... (*зітхнула*). А ма-

буть мати в любистку тебе купала та по ранішніх зорях виношувала, пеленаючи травами запашними і квітками-роскішними... (замислилась).

Соф. Мих. (увиходить з праворуч). А! Ось смиренна ягничка і — теж жертва пекельного щастя. Ну, і вовча-ж вдача у тебе, Грицю! Але гаразд ще хоч, що ти чесний. Боже! Чого-б ти накоїв, як би у тебе засад не було!... (до Мар. Сем.). Чого це ви так засмутили ся, Маріє Семеновно? Наш пан господар скликає уже всіх до вечері. Уже Іван Степанович пішов... і... Григорій Михайлович пішов... з Ксенією Павловою...

Мар. Сем. Ну, то що-ж: ходімо й ми.

Соф. Мих. (хапає її за руку). І ви можете так легко, з таким вільним духом бачити, як він гнеть ся від погляду тієї... особи? І ви можете слухати спокійно, як у нього з уст от-от готове зірватись слово коханя? Ви, ви?... Та ви не жінка після цього!... Ви-ж кохаєте його, він же давав вам щастє, а тепер дає його другій — і ви спокійні... Я, не чула його закоханої мови, його руки не обіймали мене, його очі не шукали в моїх очах відповіді на коханє, а і то я не можу, не можу цього бачити!...

Мар. Сем. (спокійно). Так, я бачила щастє від нього — і дякую йому за це. Що він міг дати мені, те й дав, а бажати чого мені хочеть ся — це не треба. І я не бажаю.

Соф. Мих. „Яко овча на заколеніє веде ся...“ чи як там далі... Мовчіть, мовчіть, дайте йому волю, то він і душу з вас вимотає, натішить ся над вашим сьвятим почутєм і кине тоді, закохавшись у яку другу. А ви — ви, останетесь зі своїм... добродійством серед шляху... одинока, кинута, занедбана... О ні! Зо мною ніколи, ніколи цього не буде! Я ще міцна, ще стане сили й хіті боротись! І я буду, буду боротись, буду помщатись!.. І вас прикликаю в спілку. (Нахиляється до неї). Ми-ж занехаяні, ми покидьки, ми слабі, безпорадні дівочі натури, але з'єднавшись ми поборемо все! Так давайте-ж, давайте руку на знак згоди, на знак непощадної вічної помсти!

Мар. Сем. (ховає руки назад). Я ніколи не дам вам руки на це. І навіть кажу вам отверто наперед: буду всіма силами ста-

ратись оберегати і стерегти його від усякої напасти з вашої сторони.

Соф. Мих. (*регоче*). Ангел хранитель! Ангел хранитель! Багато мабуть у тебе, Грицю, таких ангелів хранителів! Так що може я нічого і не вдію? Так тоді мені треба всіх чортів покликати на поміч!... Гей! Люде добрі — до вече—ері!... (*побігла у правор.*).

Ів. Степ. (*за нею пробігає через сцену, кричачи*) Я, я, я!...

Мар. Сем. Яка натура! От тобі Грицю, і местник, що навіть й за мене відомстити хоче. Але не бій ся, не бій ся нічого. Я справді буду твоїм ангелом-хранителем, і справді оберезу тебе від усього. Я випрошу, я вимолю у Бога сили для цього... (*дивить ся у правор.*) О, стривай!... Ідуть... Він іде з нею... з Оксаною своєю!.. Як вона дивить ся на нього!... О, як вона дивить ся на нього!... І це стерпіти, вивести?... Не можу, не можу (*убігає на лів*).

Мазурк. Так, Ксеніє Павловно: за для всіх у вас найшлося і слово і розмова, а я тільки тицяюся сам, за для мене тільки не знаходить ся у вас нічого. Що-ж? Будемо терпіти без надії, що за терпінє буде й спасінє...

Ксен. Павл. (*кокетно*). Ви терпіти? Ви? Котрий привик до того, щоб иньші від нього терпіли? Це гаразд! Це щасливою, дуже щасливою повинна почувати себе та, котра і вас таки примусила терпіти.

Мазурк. І це були ви!

Кс. Павл. (*з усмішкою*). Та ну? Справді?

Мазурк. Ви шуткуєте, а у мене...

Кс. Павл. Та не може цього бути!...

Мазурк. Ксеніє Павловно! Оксано! Де моя воля? Де та моя воля, якою так гордував я, якою так дорожив? Ви, ви відняли її у мене, оці очі унесли її з собою — і вони повинні дати мені що-небудь за неї...

Кс. Павл. (*лукаво*). А як вони нічого вам віддавати не хочуть?

Мазурк. Не хочуть? Не хочуть? (*одійшов*). Так мене ще стане на те, щоб вирвать із грудий, що тут засіло! О, ще поборемось з вами, Ксеніє Павловно! Ще побачимо, хто візьме верх: чи я з своєю волею, чи ви з своєю красою... Радійте-ж, радійте, що довели мене до того, що варт вам сви-

снути і я, як щеня мізерне, приповзу до ваших ніг і буду цілувати їх, як сьвято...

Кс. Павл. Справді так? Чи не помиляєтеся ви?... А ну, спробую (*свистить*).

Мазурк. (*дріжить*) Оксано!...

Кс. Павл. Ну? (*ще свистить*).

Мазурк. (*кидається до неї*). Оксано! Зоре моя! (*обіймає*).

Завіса.

Д І Я ІІ.

Кімната. Прямо двері; на праворуч стіл з книжками, паперами, на лівор. диван.

Мазурк. (*сидить, пише*).

„Еще одно последнее сказанье —
и летопись окончена моя...

Исполнен долг, завещанный от Бога
мнѣ грѣшному...“

(*Павза*) А правда: яке дивно почуте заволодіває душею, коли праця кількох років, праця, що варт була стільки сліз і болю — тепер доведена до кінця... І смутно якось і радісно... Написане останнє слово, сказана остання фраза — і все над чим страждав, болів душею, зникне кудись, кажуть перенесеться на папір... І гаразд ще, як не пропаде воно! Гаразд, як знайдецься людина, що зрозуміє те, що водило рукою авторовою — тоді не жаль, не кривдно знати, що ти робив це. А як же ні? А як над тим, що ти писав нервами і кривавицею своєю, насміються бездушні, холодні еґоїсти? А як те, на що ти молився, чим жив, оплюють і кинуть на посьміховище, не зрозумівши, що творять? Тоді-ж що ти повинен почувати, бідний, безщасний поете? Так проклени, проклени-ж їх тоді з рода в род проклятем ображеної правди, проклятем наруганого почуття!... — Кінець... Це, добрий знак, що я міг скінчити цю працю. Це означає, о скільки я себе знаю, що мої почування утихомирилися, що вже не мутить мій мозок ніщо стороннє, не ваблять мене до себе краси життя... А досі я не міг узятись за перо: через неї не міг узятись... Ну, що-ж, Грицю? Дивись

тепер, що буде далі. Ти-ж казав, що бачиш усе це? Ти-ж хвалив ся своєю прозорістю і гордував нею? Так що-ж тепер робитимеш ти? Проїшло ж, пройшло? Проїшов же цей запал кохання, ця безумна пекельна страсть? І тепер ти — холодний... Так і міркуй же, міркуй своєю дурною головою... Праце моя! Моя подруго і утішнице! Скінчена ти — і я немов би сам zostав ся, немов осиротів... Душі мені треба, розумної, чулої душі, що дихнула-б на мене теплим диханєм тихої любови, що ласкаво простила-б мене і брала таким, як я єсть...

Марія Семен. (за дверима). Ти дома? Можна увійти?

Мазурк. (біжить, відчиняє двері). Зіронько моя! Ти?

Мар. Сем. (увиходить, весела).

Мазурк. Ти прийшла до мене? О, як я радий! Як я радий, то ти і уявити собі не можеш.

Мар. Сем. Справді? Я принесла тобі радість? Ну, і я-ж рада, коли так. А як давно я тебе не бачила.

Мазурк. Давно, Давно... Сідай же, сідай, моє серденько, оттут, оттут, поруч зо мною і давай балакати довго-довго про тебе, про мене, про твою маму, про мою і про всіх, про всіх людей. Ти згодна?... Спасибі тобі, велике і щире, що ти прийшла до мене. Мені так хотілось тепер живої, чулої душі, так хотілось тихої розмови...

Мар. Сем. (щасливо). Бач як мало треба за для мого щастя? Ось я змогла дати тобі хвилину радісну — і я щаслива, без міри щаслива... Знаєш, а скоро наступить час, у котрий ми повинні будем розстатись з тобою і не бачитись довго-довго, може ціле житє. Я їду на фельдшерські курси... Чи часто згадуватимеш свою Маню, що, бач, могла иноді дати тобі щасливі хвилини? Чи писатимеш мені хоч не проте, що ти думаєш і почуваш, а хоч про те, що робиш і як живеш? А я так мабуть кожду хвилину тебе згадуватиму; буду пестити і кохати тебе думкою, буду в далеку оберегати тебе від усього лихого, злого... І знаєш, чому я прийшла до тебе? Знаєш, мій голубе?

Мазурк. Не знаю і знати мені не хочеть ся. Прийшла — і досить за для мене.

Мар. Сем. Ні, я скажу тобі... Прийшла я, щоби остерегти тебе. Бережись, Грицю, о, бережись ти Софії Михайловни. Щось

лихе задумала вона над тобою. Вона все з нею ходить, з твоєю Оксаною. Вони подружились навіть і подавну ведуть бесіди між собою. Не знаю я, про віщо вони там балакають, але здасться мені, що не гарне, не гарне щось на умі у них...

Мазурк. А кат з ними зо всіма! Яке мені діло до того, що вони там затівають? Що вони можуть зробити мені? Ну, що? А нічогісінько! Так не варт про це й балакати!

Мар. Сем. А нічогісінько? Ти думаєш? Ні, не кажи, не кажи так. Вони багато, о, як багато можуть зробити тобі...

Мазурк. Що-ж вони: убити мене можуть чи що? Так це ще не так багато, хоча й мені умирати ще не хочеться, Маню, ще не хочеться... Та Бог з ними зовсім! І чого вони тобі у голову увійшли?

Мар. Сем. Слухай, Грицю. Ти мені правду скажеш?

Мазурк. Ах, ти-ж дурочко моя малесенька! А хіба-ж було коли, щоби я тобі брехав?

Мар. Сем. Так скажи-ж: як ти тепер з Ксенією Павловною?

Мазурк. З Ксенією Павловною? Гм... Я справді, не знаю, як тобі сказати... Але поперед краще ти скажи мені, як у нас було рапійше по твоїй мислі?

Мар. Сем. Як? Як? А от як, я тобі скажу. Вона красна, вона дуже красна — і ти, мій Гриць-естетик, худоґ закохався в неї, як в чудову картину. Тобі в очах стояла тільки її краса, тільки її зверхність, а далі, до душі тобі й діла ніякого не було. Ну, але... вік милуватись лише красою не можна; захотілось тобі побалакати із нею, поділитись враженнями, мислями — і тут тільки ясно стало тобі, що вона — образ, гарно, чудово написаний, але холодний, бездушний. На нього можна молитись, ним можна милуватись, але кохати його як живу людину — годі! І от ти до неї похолоднішав, і це сталось саме тоді, коли вона, доти тільки поверхово зачеплена, зворухнулась коханєм до глибини душі. Чим більше розпалювалась вона, тим більше холоднішав ти, і тепер... тепер я не знаю як і що у вас, але почуваю, серцем почуваю, що стерегтись тобі їх треба, що вони не задумають ся ні над чим. Вона, твоя Оксана, лише оружє в руках тої злобної, мстивої Софії Михайловни.

М а з у р к. Як ти гарно все мені розказала! Як ти глибоко розумієш мою душу! Да, так, так було все це. Я дав першому почуттю заволодіти мною, я бачив, що воно таке, і все-ж таки дозволив, а тепер... мушу спокутувати... Ну, та нічого. Годі про це, нехай йому враг зовсім. Краще от що я тобі скажу: я вже скінчив ту працю, що, знаєш, розпочав колись. І це мене дуже-дуже радує. Чого мені ще треба? Любов до праці і умінє працювати є у мене; моя Манечка, мій дивний ангел-хранитель прийшла до мене. І що ж мені ще? Так і буду-ж, буду я робити, працювати; буду сьміливо дивитись вперед, у свою будучину.

М а р. С е м. Ну, і гаразд, мій голубе. Держись за своє щастє, за свою фортуна і не лай її, щоб вона, часом, не відвернулась від тебе.

М а з у р к. Від мене? А правда це, Маню. От мені щастить в усьому; за що я не взяв ся-б — все мені даєть ся, все я легко розумію... Але це щастє — чи не Полікратове воно... Чи не прийдець ся мені, як і тому щасливому, кидати перстня у воду? Ех!... Чорт її бери, пю фортуна! Ні вже, проклята!... Почала мені служити з пелюшок, так слугуй же і до труни і не роби так подло, щоби тільки мазнути щастєм, влачею по губах та й знов відкинутись!...

М а р. С е м. Ба, який ти палкий і як багато хочеш. Мені аж страшно за тебе стало... Що буде, що станеть ся з тобою, коли вона, ця фортуна дійсно відкинець ся від тебе?... Не скінчиш ти добром, Грицю, не скінчиш...

М а з у р к. (з сьміхом). І що ти, мов ворона, почала накаркувати будучину? Що було, то бачили, а що буде, те побачимо!

М а р. С е м. (встає).

М а з у р к. Що, ти встаєш? Невже йти вже хочеш? Так скоро? О, яка ти недобра... У-у... Я й розсердюсь... У-у... я й не хочу...

М а р. С е м. Ну, годі тобі. Право-ж мені ніколи. Та ще сьогодні забіжу до тебе: тим я й прощатись не хочу.

М а з у р к. А я так хочу! (обіймає її і цілує).

М а р. С е м. (довго мовчить). Ох, Грицю, Грицю! Що, як би я була иньша?... (відійшла) Ну, поки що — прощавай. Памятай, що я тобі казала (уходить).

Мазурк. Себто купити собаку, щоби стерегла мене від двох лютих звірів? Гаразд, гаразд — куплю. Куплю тоді, як мій ангел-хранитель уїде на фельдшерські курси!

Мазурк. (сам). Яка вона славна! Яка вона мила, моя маленька, добра Маня! Бач, прибігла остерегти мене. Мабуть приснилось їй щось негарне або що!... Жіноцька любляча душа... — Ох!... Та невже-ж ніколи, ніколи не зустрінути мені на своїй дорозі такої дівчини, якої душа моя бажає? Невже все мені, мені прийдець ся учити, наставляти, а не знайдець ся такої, щоби мене навчила, мене піддержала? А мене треба, треба держати, бо инакше, правду каже Маня, що я добром не скінчу... Задавлять мене мої почуття, задушить мене моя злість на людей, на сьвіт і на все, на все, що бачу я округ себе (замислюєть ся).

Кс. Павл. (тихо увіходить, убрала в верхне убранє; стає).

Мазурк. (здрігнув) О!... Це ти, Оксано?... (встає).

Кс. Павл. (підходить до нього) Я!...

Мазурк. Чого-ж ти так тихо увійшла?

Кс. Павл. А тобі хотілось, щоби передо мною бігли вістники і били в дзвони, коли я йду? Ні... я тихо, тихо прийшла до тебе... я злетіла... як янгол помсти...

Мазурк. Помсти? Якої?... Кому?... За віщо?...

Кс. Павл. Тобі.. за твою образу і зневагу, за твоє кляте серце, за твоє пекельне щастє, що з ума других зводить. Я прийшла... убити тебе...

Мазурк. Мене?... Убити?..

Кс. Павл. Да... Тебе.. убити... (виймає револьвер).

Мазурк. Ну... то що-ж... убивай... Я ще не на стільки трус, щоб злякатись смерти, і кричати „хто в Бога вірує, ратуйте“ — не буду... Але чи подумала ти про те, що хочеш ти зробити? Не можу-ж я вірити, щоби ти, щоби моя Оксана, пішла на такий страшний крок стрімголов, не подумавши, під чиймсь впливом.. Так я питаю тебе: чи продумала ти?

Кс. Павл. (зі стогоном) О, я продумала!... Я дні й ночі думала — і додумалась.

Мазурк. Ага, он як! Ну, вислухай же й мене... Поперед ніж убити, треба вислухати. Не бійсь: оправдуватись я не буду, обілювати себе — це і подло і сьмішно... Молити тебе за своє жите — теж я не буду. Я хочу тобі тільки показати

де-кілька мотивів, які напевне не прийняла ти на увагу при своїйому... придумуваню... Он бачиш, як ти кепсько держиш револьвер: я міг би, коли-б хотів, і відняти його у тебе... Держи краще (*Кс. Павл. з тихим стогоном сїдає*).

Мазурк. Ти знаєш мене досить. Ти знаєш, що мене виховала мати на послідні криваві шаги; ти знаєш, що вона не досипляла і не доїдала, аби купити мені книжку, аби я не бачив ніякої нужди. Вона тільки й живе і дише мною; вона страшенно боліє душею при найменчій моїй невдачі; вона лише й тїшить себе тим, що ось тепер я вільний козак і можу жити так, як мені захочеться. І мій перший сьвятий обовязок — заспокоїти старість матері... Убиваючи мене — ти й її убеш... — Далі. Ти знаєш, що Бог послав мені талант, що моя країна надїється знайти в мині діяльного робітника, працюючого на рідному полі... Ти знаєш, що на мині, яко на інтелігентови лежать обовязки просьвічати менчого, слїсного брата, лежить повинність довічної праці на цій дорозі... І ти, убиваючи мене, убеш і ту крихтину добра, яку міг би принести я сьвітови... Є-ж у мене сили, є у мене дарів багато і не занехаю їх я, не закопую в землю, а ширю і збільшаю... Що, не правда це?...

Кс. Павл. (з риданнями). Правда... правда!... Потрібне ще твоє жите!... Ти побідив мене... Дарую тобі його, дарую — і дякуй ти мені за цей подарунок... Дорого, о як дорого він мині обійшовся!... (*ридає*). Потрібне, потрібне ще твоє жите... Ще не одно серце розібеш ти в край, як моє! Ще не одно жите загине і зівяне... А твоє тим часом буде половити і красуватись, бо воно потрібне, потрібне, потрібне!... (*скрикує*). А моє — моє нікому не потрібне!... (*стріляєть ся*).

Мазурк. (кидаєть ся до неї). Оксано! Серце!... Умерла!... Люде добрі!... Та чи потрібне-ж і справді кому-небудь жите моє?!...

Завіса.

Гнат Талайда.

МІНЯТЮРИ.

VII. Промінь.

З початку у нас всяке нове діло трудно приспособити. Народ якось усе дивить ся недовірливо, усе йому пригадуєть ся мабуть крепацьке право чи що. Земство наше статечне, спасибі, не послідню пасе: дбає про все, про сиріт, про школи, не хоче упосліджувати себе проти иньших сторін. Чує, як усюди мов бджоли роєм загули і стали піклуватись про темний нарід: про читальні, про садівництво і про ремества. Що як би з усіх боків пролити сьвіт і в нашій країні між народом, щоб не були „сліпі овади“. Дещо і вдалось їм. А то ще земство забажало й „ясля“ учинити для малих діток: ну, ніяк з сим не з'орудувало і покинуло. Дак пан того села в своїй економії сам задумав „ясля“ спорудити.

Проїздом через село Кинашівку спіткав я в гарному убранні, з виразним поглядом, у середню диб козака, мов не нашого побиту. Питаю, де дім учителя Саєнка?

— Ви тутешній?

— Хоч не тутешній, да живу тут уже 18-ий рік; зайшов сюди, заробітки добрі, дак тут і оселив ся на віки. Будівля Саєнкова у першій вулиці у праворуч.

Розбалакались далі.

— У вас, я чув, є „яслі“ для спромоги дітей?

— Спасибі, пан спорудив! З початку діло йшло мляво. Нікому не в догад, про що воно і про яку потребу. Тільки й приносили такі, як салдатка Гапка, ви знаєте. Одній дитині годок, другій — три, а взяла вона жати за сніп десятину жита, да й да-

леченько. Немовлятко на руках, а більшеньке слідом біжить учепившись у спідницю: уже й підбігцем і ходою йшло за матірю, а потім сяде й плаче, кволить ся, що ніженьки болять. Мати радо-б свої ніженьки оддала, і того жаль і того. Що його робити, як зарятувати? А до ниви-ж ще далеко і сонечко підбилось геть! Батька нема... ні хліба, ні до хліба! Розпука бере бідну вдову. „Іди, моя кришечко, іди-ж ніжками, моя комашечко!“ Встало, да й знов опукою сіло на дорозі, болять, болять ніжки. От вона посадить малу дівчинку на дорозі, а плаксуху забере, піднесе до меншої на-пів гона може, а потім знов немовлятко однесе далеченько, а воно і ніжками й ручками перебирає да й покотить ся од шляху, а тим часом друга репетує. Не встигне й сліз їм утерти. І у самої котять ся... А тут іще й тягар за плечима.. Хліб і вода і серп і пелюшки. От уже вдовине горюваннечко!... А пісня каже, думає Гапка:

„Ще вдова не дійшла, а пшениченька зійшла,
Ще вдова не сіла, а пшениченька поспіла!“

Брехня — на думці... Прокинуть ся то до однієї, то до другої дитини — двоє не в силі нести. З такою ношею не багато хліба заробить; а за нудьгою да за скорботою хилить ся — і руки не ймуть діло робити...

От як пан зробив „ясля“, то перва Гапка до учительки однесла своїх дітей, а за нею іще кількось: що дня потроху й прибувало. Так, що для учительки й наняли двох помічниць.

— А діти-ж між собою чи поєднались, побратались, не задирають ся?

— Спершу по вовчому дивились одно на одного, а як обтакувались, стали сьміятъ ся глядя одно проти одного, а потім пхать ся, реготать ся, і роззнайомились. А пана зразу то соромились, то боялись: бо високий-високий! А жартовливий, прикидливий до дітей. Тільки раз приходить і каже дітям:

— Чого ви напижились, неначе сичі? — Одібрав більшеньких дітей да й каже: „Ви будете коти!“ — а на меншеньких: „А ви будете миши!“ Як крикну — каже — „Миши по норах!“ дак ви й ховайтесь за кущі, за цегли, по всіх закутках“. Тоді як крикне: „Миши по норах!“ — Господи, що там піднялось! Пищать, вищать, регіт, аж луна йде од радощів малих сиротятток.

Дуже малим дітям і радісно і весело, і боять ся, думають, що оце й справді-справдешні коти їх будуть ловить. Иньше заховає головку у запаску няньці і думає, що його зовсім не видно. А пан декотрим розумнійшим котам звелів, щоб не зразу знаходили мишенят, мигає їм, киває, дає їм ознаку, щоб рушали далі, мишенят минали. Дак хоч і бачять, да навмисно голови одвертають; хоч і ногою учепить ся за мишеня, а все не бачить, бо на сторожі стоїть, мов рідний батько, пан той високий-високий і пильнує за радощами діток, і проливає теплий промінь в їх маленькі серця; одігрів їх, одсвіжив мов зівялу рослину. У його широкі думки, а в мишей граєть ся. Думає: може з сих жартів да колись вилюдніють і з них і люди будуть.

І що то за радощі для оттакого кушпиряти, як кіт пробіг мимо його і не примітив! Дразнить його в слід, язик показує, поженеть ся за ним тихцем, а потім назад і головку хоч долонею затулить. І всім утіха, і ми своє дитинство згадаємо. А пан так перегнеть ся над їми, та довго-довго стоїть, ухмиляєть ся і все сьмієть ся. Не знаєм, на кого й дивитись, і всі ми молоділи і серце чогось умягчило ся, наче од проміння одігріло ся; що й було смутного на душі, то й дорослі забули ся.

У пана своїх дітий нема, дак йому цікаво й любо їми утішати ся, да ще-ж він і в протяг будучини дивить ся. Його мета широка, не тільки захист, годівля як телятам. Тут же в школі їм і їсти варять. Двічі на день. Кулешик, юшку, а малим молоко: двічі на тиждень усім молоко до каші приносять із панової економії, бо під кінець збиралось дїтвори душ на 150. У вечері наробившись матірки приходять із жнив забирать дітий, дак ті ще й пручають ся, бо „в гурті й каша їсть ся“, весело їм як ознайомились, найбільше старшенькі, і пана не боять ся, так і пильнують, куди повернеть ся, привертають ся до його.

Уже вдова Гапка і ходу змінила, инакше себе почуває. То плакала як дітий теребила, а тепер жваво ходить і говорить. „От я й кіпку нажала! Поздоров, Боже, пана, і дітки ситі й веселі, здорові!“

Приймають у „ясля“ тільки до семи літ. Коли нянька приведе або принесе, то таку приймають і до десяти літ, а коли трьох, то й до дванадцяти. Казати нічого, добре діло зробив пан. Дай Боже йому здоровле за се і учительці за щирі труди!

А Гапка казала нераз: „Дай Боже панови, щоб був здоров як вода, багатий як земля! Щоб йому, Господи, шлях широкий таланом слав ся!“

З розмови страхового агента зложила

Танна Барвінок.

VIII. Адресатка померла.

До поштового віконця підійшла старенька бабуся, не жебрачка, та бідноту так таки видко по ній. Несьміло запитала урядника, чи нема чого для неї.

— Знов нічого! — відповів урядник.

— Се не може бути! — сказала старенька дрожачим голо-
сом. — Для мене мусить бути щось!

Урядник був видко добрий чоловік, бо замість накричати на стару, як се буває звичайно, почав ще шукати в шуфляді і сказав потім спокійно:

— Справді нема нічого!

Старенька покивала якось недовірливо головою і відступила на бік. На її поморщенім лиці відбивався душевний біль так, що урядник з милосердя повторив ще раз своє запевненє. Він звер-
нув ся до иньших людей, що ждали на нього, але як усі відійшли, приступила бабуся знов до віконця.

— Не гнівайте ся, пане...

— Але-ж моя старенька, я не можу зробити для вас нічого, хіба пошукати, а се вже я робив два рази!

— Так, дякую вам за се, але що се має бути, що листа нема? Я писала до моєї доньки ще перед місяцем, вона відпові-
дала звичайно зараз, ще й гроші прислала...

По хвильці додала: — Може вона покинула службу?

— То були би їй доручили лист там, де вона пробуває.

— Се не був лист, се була карточка.

— Я можу подивити ся, чи та карточка не прийшла назад.

— Як ваша ласка.

— До кого адресована картка?

— До моєї доньки.

— Мусите подати мені імя і місце побуту.

Старенька сказала, а урядник отворив грубу книжку, де по-
записувані були недоручені та назад повернені листи. Тут стояло

імя коло імени довгими рядами. Урядник поводив пальцем по тих довгих рядах, а старенька слідила нетерпливо за рухами його руки.

По довгій хвилі затримав ся урядник.

— Чи пан найшли що?

— Здаєть ся, місце побуту те саме, зараз вишукаю лист.

Він пішов до великої шафи, виймив звідтам вязку листів і почав шукати. Ага, карточка була недалеко.

— Чи се ваша? — запитав урядник.

— Прошу, прочитайте її; я не вмю ні читати, ні писати, але знаю, що в ній було, бо я сама проказувала сусідському хлопцеві.

Урядник вагав ся.

— Прошу, будьте ласкаві! — просила бабка.

Урядник почав читати: „Дорога дитино! Прошу тебе, не відходи з твоєї служби. Маєш не зле місце, платять тобі добре, так, що можеш підпомагати й мене. Ти знаєш, що ти моя одинока поміч. Я вже не можу заробляти, бо присіли мене старість і слабість. Я живу лише з того, що ти посилаєш мені. Отже прошу тебе, зроби так, як я кажу. Здоровлю тебе по сто раз. Твоя стара мати“.

— Так, так, се моя карточка, певно хлопець написав зле адресу, що вона не зайшла до моєї доньки!

Урядник прочитав старенькій також адресу. Ся була правильна. Але коло адреси було ще щось написано чужою рукою.

— Чому-ж не вислали картку туди? Тут щось не в порядку!

— Вона була там, матусю, але тут стоїть, що...

Страшне слово не хотіло перейти через уста урядника.

— Тут стоїть, що адресатка померла...

Він подав старенькій картку, вона взяла її механічно дивлячись при тім широко отвореними, здивованими очима на урядника, що не міг заховати свого зворушення. Повільним кроком поволоклась до дверей, тримаючи в руках нещасну карточку. Два слова, такі короткі, урядові, а як вони їй розірвали серце. Ні, ні, се не може бути правда! Се неможливе! Одинока підмога її старих літ, її донечка, її все...

— Прошу пана! — сказала до прохожого панка. — Що на сій картці написано, тут зверху?

Панок узяв карточку в руки і видячи тремтяче ожиданє в очах старенької, сказав співчутливо: — Адресатка померла!

Аж тепер повірила вона, що те страшне, то правда, що її одинока дитина не живе вже. Не живе, померла... Померла на чужині,

між чужими людьми, не було кому доглянути її в слабости, не було кому подати їй свічечки при смерті, не було кому нарядити її на лаву... „Померла, померла..“ — шептали бліді уста, а з очей лились сльози мов горох.. Ноги ступали машинально і вона сама не чулась, як стала на дорозі, що провадила до того місця, де жила колись її дитина. В неї була ще лиш одна думка, побачити те місце, де люди закопали її найдорожший скарб. Уже й сонце зайшло за гори, вже й вечірній сумерк розляг ся по землі, а вона все йшла та йшла без перестанку. Але нарешті втома присилувала її відпочити трохи. Сіла край дороги і не чула ся, як сон склеїв її змучені повіки.

Темна ніч залягла цілу околицю, осінні мраки піднімали ся понад сіножатями, маленькі заморожені краплі роси падали на по-жовкле листе дерев... Сонце зійшло в повнім блиску, побідило тумани, і мов чисті дияменти блищалась замерзла роса на висохлій траві, але ся краса природи була зимна, не веселила людського серця, бо вона віщувала — кінець.

В рові лежала старенька без житя. В її руках була карточка, на якій видніли ся зпоміж замерзлої роси до ясного сонця слова: „Адресатка померла!“

Евгенія Арошинська

Ф О К А.

Оповіданє Ремі де Гурмона.

Сам претор видав найточніші прикази декуріонові, якому було велено спіймати Фоку. Сей урядник — а звав ся він Аврелій — мав повагу та був собі чесною та розумною людиною. Як примірний заступник закона не вживав він ніколи свого знаня, свого слова та засуду на те, щоб з однаковою безглуздою строгістю здувати злочинців, яких приводили перед його трибунал; навпаки, користуючи ся свободою, яка тоді була признана судіям — вменьшати засуд після свого власного сумління -- любив він улагоджувати ту прикру кару, яку наказував закон, і не раз лучалось таке, що скупиндряг та немилосерних богатирів засуджував на кару за те, що не схотіли дати себе обікрасти, хоч знали добре, що злодій був у надто великій нужді. Бо-ж буває така міра злиднів, що управнює людину, яка нічогосінько сама не має, взяти для себе найпотрібніше в того, хто має всього по вуха. Такі засуди нині вважались би найбільшим скандалом, а наша мораль обурилася на те; та в четвертім століттю, в Синопі в понтийській провінції, де склала ся отся історія, признавали люди, що не мали ніяких високих принципів, вповні таку справедливість, якою звичайно кермував ся Аврелій; сердиті, однак переконані в серці, що дати загинути з голоду людині, се такий самий великий злочин, як і вбити її своїми руками, платили вони кару й давали самохить милостині нуждарям, щоб не попадати знов у небезпеку, аби хто небудь мав їх обікрасти.

Християнські ідеї знайшли помалу і в Синопі для себе приют, як і в великій часті римської держави, тільки ще не під своїм дій-

сним іменем; те ім'я все ще було ненависне, а супроти нової релігії відчували люди якийсь страх і відразу; тільки справедливість і милосердє, як кульгаві післанці-попередники догм, переступили міські мури і тихенько шепотіли дивні слова, які народ повтаряв між собою з зачудуванєм.

Дійсні християне, що знали про вродженє, смерть і воскресє Назарянина, були у Синопі тільки по передмістях поміж ткачами, та по селах поміж мужиками та невільниками великих маґнатів; найвизначнійшим, найученійшим, а через те й найнебезпечнійшим уважав ся серед них Фока, ремеслом огородник, вольний чоловік, що мав невеличкий ґрунтець і продавав перед мійською брамою плоди свого огорода.

На диво, той народ, що так любив справедливість, люто ненавидів тих, що були живими примірами справедливости, а сам Аврелій, лагідний судя, попадав у гнів і кляв на всіх богів, коли хто вимовив перед ним ім'я християнина. Видано прикази й розпорядженя, щоб слідити й засуджувати кожного, хто визнавав нову науку. Аврелій прочитав ті укази, які йому прислав намісник провінції, і перший раз у своїм житю привитав радісно царський приказ.

Прикликавши до себе Амазія, начальника тої десятні жовнірів, що мала вишукувати злочинців, наказав йому вислідити Фоку і живого чи мертвого приставити його до Синопи.

Наказ написаний на восковій табличці звучав так: „Фока, християнин, богохульник, ворог цїсаря й римського народа. Відважний розбишака, хитрий заговірник, проведир громади лютих шибенників, крім сього чарівник найнебезпечнійшого рода; знає таку неймовірну штуку, що вбиває з далека чи то знаками, чи через страшний звязок із таємними силами, чи через таємну звязь із підземними властями. Наближувати ся до нього обережно й хитро; ходить може про ваше жите, а на всякий випадок про добро держави“.

Амазій вислухав приказу, зібрав купку відважних легіонарів, — недобитків із боїв з варварами — і малий гурток вирушив, по троха на вгадь, бо поліція в тих часах була ще в примітивнім стані, та й місце, де заговірник Фока поливав свою капусту, не було докладно знане. Воно могло бути на дні долини, що серед лісів творила зелену прогалину; от туди надумали на сам перед завернути і зачерпнути вісток від рубачів.

В уяві хороброго декуріона, що більше розколов готських черепів, чим мав зубів у роті, ховався Фока в якійсь мрачній печері, за якимись нездобутими окопами, а загадана йому задача видалась йому надто тяжкою та прикрою; та пора була гарна, а молодці смілі. „Що найбільше — думалось йому — будем змушені провести кілька ночій під голим небом під охороною дванадцятгруді богині!“

Рано-раненько пустилися вони в дорогу, а пробираючи ся по над потоком, що перепливав ліс коло Синопи, стали в південь перед малою хатиною, вкритою тросником, за якою видно було розложений роскішний огород. Амазій не підозрівав нічого; він застукав до дверей і зажадав гостинности.

Двері відчинили ся, а в них появив ся чоловік по селянському одягнений у коротку туніку, що сягала тільки до колін. Його волосся було коротке, його борода довга; його вигляд був лагідний і втомлений, його очі, що визирали з під опущених рисиць, були якісь мляво-сині. Сьому чоловікови могло бути з п'ядесять років, але його душа очевидно була молодою, бо в нього проявилась видима радість, що провидіне наслало йому гостей.

— Прощу ближше, прощу ближше! Що? Жовніри? Чи знов Готи напали?

— Де там, — відповів Амазій, — але ми шукаємо далеко гіршого розбишаки, ніж сини Амалів, якогось християнина, богохульника (тут вирецитував на память увесь приказ), якогось чарівника, що вміє неймовірну штуку вбивати з далека...

— Чарівника тут нема, — сказав Фока — але по селах повно злодіїв. Вони навіть не ждуть, щоб моя салата дозріла, щоб аж тоді мені вкрати. Те завдає мені подвійного труду, бо мушу на ново сіяти, так що-ж маю робити? Коли беруть мені салату, то видно потребують, більше мабуть, ніж я сам, тому я й прощаю їм та дарую їм усе, що в мене зрабують.

— Ти надто поблажливий, — відповів Амазій. — Але наш справедливий цісар наказав покарати проводиря тих гільтаїв, бо то певно він їх проводир. Я маю строгий наказ зловити його.

— А як же-ж він зветь ся? — запитав Фока.

— Як він зветь ся?

Він кинув оком на свою табличку.

— Фока.

— Фока! — сказав убогий огородник. — Я його знаю, він тут недалеко. Він християнин.

— Я маю зловити його, — повторив Амазий.

— Так, се він — мовив Фока — християнин, запеклий християнин, богохульник. Я сам приведу його вам, ще перед заходом сонця він буде в ваших руках. В пору приходите. Фока! Будьте спокійні, він уже ваш, він уже в ваших руках. Та тепер будьте моїми гістьми, — я повинен прийняти вас, передовсім нагодувати. Хліба, ярини з мого города, яку полишив на нім Фока.

— То Фока краде в тебе салату? — спитав Амазий.

— Він сам.

— Ми йому не подаруємо того.

— Надіюсь.

І Фока мовив дальше:

— А тут маю ще закопану в землі амфору азийського вина; я сам ніколи його не пю, вода з потоку така чудова...

— Ми його випемо! — сказали жовніри.

— Надіюсь, — відказав Фока.

* * *

Жовніри й огородник засіли за стіл. Амазий таки припросив Фоку випити троха вина, а його втіха зросла тепер аж до одушевлення.

— Як я вас люблю, мої приятелі! — мовив він — вас і всіх моїх братів, усіх людей! Як часто спочиваючи по праці, коли моя ярина, зрошена водою, засипляє в вечірньому супокою як добрі маленькі сотворіня, як часто думаю я тоді про будуче щастє людскости, божої донечки, та про теперішнє щастє, яке кождий із нас міг би найти в собі, як би захотів жити в любови, в справедливости та добросердности. Любіть друг друга! Коли мерзне ваш брат, дайте йому місце при вашій ватрі; коли голоден, просіть його до вашого стола; коли темний, повчіть його, коли злий, присилуйте його бути добрим творячи йому добро. Часи змінюють ся. Бачу вже, надходить столітє, одягнене біло, мов ранішнє небо; воно йде понад море, а хвилі вигладжують ся, а великі птахи, що носять ся над водою, літають довкола нього, летять за ним... Воно надходить, бачу його! В нього ясні очи, вістуні радісних новин, воно сьпіває величню пісню; лопіт його крил має таку силу, що додає потіхи... Воно надходить, бачу його! Промінистий

архангел злітає до нас! Любіть, любіть, будьте непоборні через вашу любов! Любіть людей не зважаючи ні на що, любіть їх так, щоб ваша любов уговкала їх, перемінила їх, перетворила їх на подобу того, що був всемогучий а вибрав смерть...

Жовніри були зворушені, хоч і не все розуміли в тих словах. Амазій був би ще довше слухав тої розмови про любов, що упоювала його дужше як азійське вино; та тямлячи про приказ, згадав він про Фоку, страшного розбишаку, і піднімаючись на силу мовив:

— Господарю, я ще верну до тебе, бо твоя бесіда зворушила мене, як ніколи ще не зворушували найкращі промови. Я тебе ніколи не забуду... Я чув колись про якогось мудрця, Плятона чи Сократа, не тямлю вже, як його там.. наш сотник поважає його мов бога... Ти будеш моїм Сократом... О, як оськіжили мене твої слова... Ще ніколи не чував я таких річий...

Замовк; потім знов перемагаючи себе запитав:

— А той Фока?

Вбогий огородник устав і мовив:

— Той Фока, то я сам.

— Ти, господарю? Чи не азійське вино закрутило тобі голову?

— Я сам Фока.

При помочи кількох воскових табличок і бронзової таблиці, якою почито його було місто Антіохія за його відвагу підчас пошести, виказав Фока, що він справді Фока.

Не радо давши себе переконати, пробуркотів Амазій декілька слів погорди на нерозум претора Аврелія, потім узяли жовніри Фоку між себе і ще не дуже пізно в ночі вони назад вернули до Синопи.

* * *

Другого дня рано засудили Фоку на смерть. Народ в надії на видовище плив густими лавами до цирку; на вид опришка, християнина, недовірка, що ненавидів богів, підняв ся радісний крик.

— На смерть! На смерть! — кричав народ.

По деяких невеликих тортурах і по короткім переслуханю, в яким Фока признав ся отверто до злочину, що він визнає християнську віру, проголосив Аврелій засуд:

— Перед звір'юк!

А народ загомонів:

— Перед звір'юк християнина! Перед звір'юк, перед звір'юк!

Зараз по полудни відчинили цирк і Фока виступив на арену. Незважаючи на вите розрадуваної юрби, незважаючи на тихих звір'їв та биків, він кликнув грімким голосом:

— Я християнин!

Потім упав на коліна і з молитвою в устах ждав ворожого нападу.

З клітки вискочив бик.

Звір'юка скочила на свою жертву, проколола її одним ударом рогів, підкинула її високо в повітрі і відійшла геть.

Обливаючи ся кровю вправ Фока на землю. Він навіть не стратив притомности, але стискаючи рукою живіт, із якого виступало нутро, зміг він підняти ся на коліна та продовжати свою молитву.

Саме тоді помітив він при вході арени Амазія й його товаришів, що з мечами в руках були приставлені, наганяти жертву на середину арени, коли-б вона захотіла втікати до пивниць. Він пізнав своїх приятелів і зібравши всі свої сили підняв ся, щоб отяжілою рукою подати їм знак любови, післати їм останнє прощанє.

* * *

Жовніри, зворушені бажанєм слави та божеською таємницею, по хвилиній нараді кинули ся всі одним скоком по Фоки й закликали:

Ми Фокові сини! Ми також християни!

Відбув ся величній бенкет, про який мешканці Синопи довго ще згадували. Випущено левів та пантер, а замісь одної жертви було їх дванацять. Очи жінок аж п'яніли від виду крови*).

Переклав Ф. Ж.

*), Отсе оповіданє зовсім не концепт талановитого французького белетриста, а простий переповід старохристиянської легенди про сьв. Фоку, синопського мученика, так як вона подана у-перве в проповіді на його честь Астерія Амазійського (з сеї назви автора легенди Ремі де Гурмон зробив назву Амазія вояка). Мучеництво його кладуть одні на часи Траяна (початок II в. по Хр.), але більше має за собою думка, що воно стало ся або в часах Деція, або аж за Діоклеціяна (в початку IV в.).

Із поезій Ади Неґрі.

В пилу, серед бруду людської дороги,
Що дня його бачиш: обшарпаний, чорний,
У подраних чоботях ноги,
А сьмілий, хороший, моторний!
Шмигля між возами нещасне хлопятко,
Бе байдики, краде без стиду,
Танцює — все безжурне, все з виду...

Бурян серед поля... В тюрмі його батько,
А мати на хліб заробляє.
Не всидіти в хаті самому:
От він собі й бігає з дому,
На воленьці вільній гуляє.

Як камінь гнітить мене думка: що доля
З тобою кінець кінцем зробить?
Прилипли до тебе і лїнь і сваволя, —
Хто ледаря в злиднях пособить?
Не вік соловейком тобі щебетати;
Чим будеш ти, вийшовши в люди?
Дурисьвіт, мистецький на всякі облуди,
Чи чесний нетяга — як знати?
Хто горе зарані твоє угадає?
Робітницька блюза тобі припадає,
Чи може натягнеш зо штемпом куцину;
Літ двацять мене: безпритульну дитину
Тюрма чи шпиталь дожидає?

До серця-б тебе я з журби пригорнула,
Заплакала-б гірко з твого безталання,
Проклявши всі людські знущання,
Словечко розваги-б шепнула;
Усі поцілунки, всі ласки, мій брате,
Тобі віддала-б я, обнявши;
Промовила-б тихо, життя твоє кляте
До свого життя порівнявши.

І я пристановища в сьвіті не знала,
Зросла як билина тоненька;
По наймах тинялась ріднесенька ненька...
Недоля з тобою мене поєднала,
Збратав нас жереб поганий;
От за що так, мій безталанний,
Тебе я кохаю
Без краю!

Переклав П. Грабовський.

Михайло П. Старицький.

I.

В грудні мин. року в залі київського суду відіграв ся остатній акт не дуже цікавої, та про те для російсько-українських відносин дуже характеристичної драми. Судили д. Александровського, російського журналіста, обвинуваченого за порушене чести д. М. П. Старицького, українського письменника в статі „Драматурги-хищники“, яку Александровський 1897 р. помістив у рос. часописі „Міровые отголоски“ в маї 1897 р. ч. 130. Не входячи в деталі процесу зазначимо лише, що суд признав Александровського винуватим, засудив його на 7 день в'язниці (нижше законного мінімуму наслідком заяви з боку оборони д. Старицького, що їй не ходить о вимір кари, лиш о признає вини) і оплату коштів процесу. Сам вирок суду дає д. Старицькому повну сатисфакцію, признаючи закиди Александровського піднесені в названій статі „зав'єдомо лживими“, подіктованими наміром „унизить и опозорить Старицькаго какъ писателя въ глазахъ читающей публики и дискредитировать его какъ человекъ“. Суд сконстатував, що вся статя А—го „носить характеръ сплошнаго глумленія съ отг'нками личнаго роздраженія, ибо только состояніемъ роздраженія можно себѣ объяснить подборъ сильныхъ словъ, не соотвѣтствующихъ понятіямъ того преступнаго дѣянія, которое приписано имъ Старицькому“.

Та крім питань, що торкались д. Старицького як драматурга і директора укр. театру, якому А—ський закидав плягіяти та присвоюване чужих праць, на розправі було порушено, особливо експертом оскарженої сторони, проф. Флоринским, ширше питанє про

значіне літературної діяльності д. Старицького, про його становище в українській літературі, про ступінь його оригінальності загалом. Знаючи прихильність цього професора і славіста до укр. літератури можна було наперед сподівати ся, що він і на діяльність д. Старицького погляне досить скептично і його вислов, що „я більше займаюсь сухими речами, філологією, но все таки могу сказать, что его (то-б то д. Старицького) литературное имя невысоко стоит“ у своїй суті не був ні для кого несподіванкою. Все укр. письменство для проф. Флоринського загалом „невысоко стоит“ а навіть зовсім зайве на світі — чи ж диво, що й д. Старицький „невысоко стоит“? Коли що було несподіванкою в цьому признанню проф. Флоринського, так се хіба те, що він, познайомивши ся, як сам заявляв перед судом, з усім друкованим матеріалом належним до справи і виробивши собі вже й перед тим ясний суд про д. Старицького, не зумів на суді сказати нічого більше крім сеї банальної фрази. Хоч і яка суха річ філологія (властиво сухість її лежить не так у самій річі, як більше в особах деяких філологів), то все таки вона наука історична, яка показує нам певні явища в їх природному розвитку і вчить розуміти пізніші з давніших, зложені з поєдинчих. Власне філологічна метода повинна-б була вказати проф. Фл—му одну стежку для розуміння й оцінки літературної діяльності д. Старицького. Коли-б він був добрим філологом, дійсним ученим, перенятим любовю до розвитку живого слова, здібним заглядати в глибину того розвитку, в його пружини й переходи, то я певний, що він був би не міг скомпромітувати свого характеру як ученого, а ще й славіста таким банальним реченням про д. Старицького, як і в загальні багатьма подібними ще більше нещасливими реченнями, які в останніх роках „вирвались із за огорожі його зубів“.

Справа про значіне мало що не 40-літньої діяльності д. Старицького в українському письменстві, легкомисно і злобно порушена д. Александровським і зовсім ненауково схарактеризована проф. Флоринським, так і лишила ся нев'ященою. Певне, зала кийського суду не була відповідним форумом для її в'яснення; се задача преси й критики, особливо української, якій в часі тої розправи також дістало ся на горіхи. По думці д. Ал—ва українські критики „уміють только неистово восторгаться и малорусскими актерами и малорусскими пьесами“. Не знаю, на скільки правди в тих словах, бо всіх газетних критик, друкованих у Росії, мені не доводилось

читати; але те, що можемо читати от хоч би в „Кіевской Старинѣ“ або в тих рецензіях, що присилають ся до Л. Н. Вістника, найдете, що хочете, крім безмежного та безкритичного „восторга“. Навпаки, в тих рецензіях попадають ся річи дуже прикрі, як ось остатніми часами про нові твори Кропивницького, давнійше про „Тараса Бульбу“ д. Старицького і т. д. Загалом, думаю, українська преса, на скільки вона має можливість виявити своє обличчє, чесно й об'єктивно сповняє свій обов'язок — інформувати публіку та пояснювати їй факти безпристрасного самолюбства й без сліпої ворожнечі. Дай Боже й нашим сусідам стільки об'єктивності та безпристрасного суду!

З огляду, що ім'я д. Старицького стало ся в остатніх роках метою найріжнійших вистрілів з боку чужих і своїх, стало ся, так сказати, дразливим пунктом у історії укр. письменства й загалом українофільства остатніх десятиліть, виринає перед критикою неминуче завданє, придивити ся без упередженя його діяльності й її здобуткам, в'яснити, що в ній було тривкого й плідного, а що можна вважати чи то помилкою, чи то загалом виплотом важкого лихолітя та ненормальних обставин нашого письменства або й особистою виною письменника. Певна річ, такий осуд, хоч як потрібний для орієнтації вже тепер, не може бути остаточний і категоричний; будущина видасть свій осуд на зовсім иньших основах. Та про те й осуд сучасности, виданий совісно та неупереджено з її становища, має своє значінє вже хоч би тим, що заспокоює потребу тої сучасности, а з другого боку виявляє більшу або меншу зрілість та ширину її погляду.

Бажаючи на отсих сторінках дати пробу такого осуду про дотеперішню діяльність д. Старицького, я не закриваю перед собою всеї трудности сього задуму. Діяльність д. Старицького почалась і йшла серед відносин і людей знайомих мені дуже мало й з далека; далеко не все з того, що понаписував він, доступне мені, а з доступного далеко не все можна оцінити як слід без докладного знаня ближших обставин, часу й місця. Та з другого боку се й дає мені деяку смілість. Непричасний ні до яких особистих зачіпок, партій чи напрямів українсько-російської суспільности я можу говорити більш об'єктивно, дивити ся на діяльність д. Старицького з дальшої перспективи, немов із иньшого, пізнійшого часу, для якого також пропадає найбільша часть тих деталів, що так чи инакше впливали на осуд близьких сучасників.

II.

Коли 1861 р. в Петербурзі вмер Шевченко, то взяв із собою в могилу цілий один період нашої літератури, цілу окрему манеру поетичної творчості. Тою дорогою, яку перший проложив і до кінця пройшов він, іти далі було нікуди; той окремий стиль, який вніс він у нашу поезію, був властивий йому, був його індивідуальний стиль. Хоч і як легко видавалось наслідувати його, то про те під руками інших він виходив паперовою квіткою, а часто подавав на карикатуру. Та про те вражінє Шевченкової поезії було таке сильне, чар його слова такий тривкий, що в розуміню многих Українців укр. поезія могла виявляти себе тільки в тій, Шевченком усьвяченій формі; тільки його стиль видавав ся справді поетичним, тільки його мелодії „відповідали духови української національності“, тільки в тім напрямі треба було йти далше.

І рушили йти. Поперед усього Куліш, палений завистю проти покійного товариша, на якого в тайні дивив ся з гори як на чоловіка неосвіченого та якому за життя не осмілював ся „робити конкурентції“ своїми більш освітніми поезіями. З його теки висипались „Досвітки“. Все тут було: лірика й епіка, славянофільство й демократизм, Хмельницщина й козаччина перед Хмельницьким, тон народньої пісні і манера Шевченка і початки спеціальної Кулішевої філософії, хоч іще невироблені; були громи на „гайдамацтво“ в особі Кривоноса, та й на панство в особі князя Яреми. Не було тільки одного — Шевченкового генія, Шевченкового горячого чуття, яким він умів осяяти, огріти все, до чого доторкнуло ся його перо. Даремно Куліш вишліфовував зверхню форму своїх віршів, щоб вона була ліпшою від „занедбаної“ форми Шевченкових поезій, — навіть найбільш занедбані, ескізні Шевченкові вірші виходили сто раз мелодійніші, натуральніші від Кулішевих гладко підгнбльованих — полін. Даремно Куліш додавав до своїх віршів ноти та вчені екскурси, щоб присоромити Шевченкове неучство; в словах неука Шевченка було сто раз більше глибокої житевої, а тим самим і історичної правди, ніж в учених нотах, а потім і в цілих оберемках томів Кулішевої історіографії та історіозофії. Хоч і як сердив ся Куліш на Шевченка — з разу тихо, а потім і голосно, аж надто голосно, то про те іронія долі визначила йому перше місце в числі епігонів Шевченка, з усіми неприємними прикметами епігонізму. Не тільки в манері поетичного

складаю в своїх „Досвітках“ він іде за слідом Шевченка — се ще дрібниця, і він пізнійше отряс ся з тої манери, — але найбільше фатальне і найбільше трагічне для нього було те, що до кінця життя він не міг вирвати ся з того круга понять, образів та проблем, які геніяльною рукою поклав перед Україною Шевченко. Мов у незримій клітці бив ся Куліш до смерти в тім зачарованім крузі; мов Мефістофель у закінченю Гетевого Фавста воює з рожками, що кинені руками ангелів за його дотиком переменяють ся на огні і палять його, так і Куліш до смерти воював із Шевченківськими поняттями та образами України, козацтва, гайдамацтва, панства і простолюдя, з якимсь нервовим роздрозненем кидаючи ся з одного екстрему в другий і ніяк не можучи ані спекати ся тих образів, ані побороти та знівечити їх бодай у власнім переконаню. Навіть екскурсії на поле європейської науки й літератури, праця над Шекспіром та Біблією не могли вказати йому певного виходу; всюди він находив ненависну тїнь Шевченка (пор. Шевченкові Псалми та Кулішів Псалтирь!) і всюди мов ланцюх за каторжником тяглось за ним почуте його епігонства. В тім болючім почуттю (воно ще комплікувалось анальоґічним почутєм супроти Костомарова) й лежить по моїй думці глибока траґедія Куліша, найбільшого з Шевченкових епігонів, але все таки лише епігона.

Та про те хоч яке прикре вражінє роблять остатні писаня Кулішеві, повні якоїсь сліпої пристрасти, нав'язні злобою, нетолеранцією, ненавистю до людей — і все те в імя якоїсь дивно понятої культури, — все таки для історика власне та хиткість Кулішева, ота пристрасть, оте вічне шуканє якихсь нових ідеалів, нових богів і нової віри лишить ся характерним і навіть симпатичним обявом його великого, хоч недужого духа. Йому не дано було гармонії, але він ніколи не міг успокоїти ся на дісгармонії і пристрасно шукав того, чого не міг осягнути. Хто зна, чи не се було й жерелом його зависти, а далі й ненависти до Шевченка, що „несв'іченому“, невченому поетови майже без труду і без зусилля, самі собою давали ся такі річи, такі образи й ідеї, яких учений Куліш, узброєний розумом не міг опанувати, по старому та вічно правдивому слову Шіллера:

Was nicht der Verstand der Verständigen sieht,
Das übet in Einfalt ein kindlich Gemüth.

Та коли Куліш, ясно чи неясно, почувавши межі свого епігонства, до кінця життя не переставав шарпатись, кидатись, сердитись, шукаючи собі нового, широкого фарватеру й не находячи його, то ціла плеяда дрібніших натур спокійнісенько плила тою борозною, яку визначив на хвилях нашої поезії могутній корабель Шевченка і не силкувала ся вирвати ся з неї. До таких епігонів, що навіть не почували свого епігонства і не почували потреби вирвати ся на ширше море, належав Степан Руданський, поет безперечно талановитий, але наскрізь неоригінальний і позбавлений власної індивідуальности. Перенявши від Шевченка поетичну форму, найпростішу, яку тільки має наша мова, він до кінця вдоволяв ся нею, хіба деколи, в немногих своїх ліричних поезіях запозичав форму і манеру від иншого людового поета — Кольцова. Ще більше несамотійним був він що до змісту своїх поезій, перекладаючи на вірші людові легенди та анекдоти. Ані натяку на якісь власні погляди і власний світогляд, ані іскри того могутнього чуття, що бє на нас із кожної строфи Шевченкової. Руданський найменш ідейний із наших поетів і найбільш імперсональний. Його історичні поеми, що оспівують українську гетьманщину XVIII в., се недоладне і зовсім школярське перевіршованє уступів із Маркєвичевої „Історії Малороссії“; навіть його „Царь Соловей“, лишаючи на боці дуже наївне алегоризованє, показує дуже примітивне розумінє історії Славянщини. Певна річ, його віршованю не можна відмовити певної грації, гумору та погідности, особливо в „Співомовках“, -- але все те прикмети, що не чинять зовсім великого поета. Не дармо Лессінг сказав: „Was artig ist, ist klein“. Обмеженість його таланту і епігонство його манери найліпше видко на його пробі переспіву Іліади, для якого він в українській мові не зумів підібрати відповіднішого розміру, як розмір жартливої пісеньки:

Ти-ж думаєш, дурню, що я тебе люблю,
А я тебе, дурню, словами голублю!

І таким розміром він узяв ся передати по нашому цілу величню Гомерову епопею!

До тої самої групи епігонів як третій виднійший її репрезентант належить і Олександр Кониський. І він у своїй поезії не вийшов ані по за Шевченкову манеру ані по за круг його суспільних та політичних ідей і навіть далеко не вмів виповнити сього

круга. Як же далеко по за огнистими Шевченковими інвективами стоїть його „програмове“ признанє:

Не обскурант я, що не плачу
За тим, чого нема.
Я України долю бачу
Не в бунчуках, не в булаві,
Не у гетьманській голові...

Чи щиро, чи не щиро боронив себе Кониський таким признанєм у 60-их роках — не знаю, та се певне, що закид обскурантизму за те, що чоловік не бачить будущини народу в його минувшині, тай то не дуже блискучій минувшині, виглядає чимсь недоладнім. Далеко більше докорів, і власне в обскурантизмі, могло було в тім часі визвати, як би Кониський був признав ся власне до козако- і гетьманофільських поглядів. Але тут загородив дорогу Шевченко ще 1846 р., висловивши такий, на той час справді сьмілий і еретичий погляд, що

Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сьмітте — ваші пани,
Ясновельможні гетьмани.

На такий еретичий у яким будь напрямі вислов, на таку силу слова Кониський, як і жаден із епігонів, не здобув ся ніколи.

Обік сих трьох виднійших репрезентантів мала доба Шевченкових епігонів ще кілька менших, як ось Глібова, Мову, Кулика, Огієвського, Чубінського, якому пощастило висловити духа цілої сеї доби в популярній пісні „Ще не вмерла Україна“, тай то — характерно, популярною зробила ся тільки її перша строфа, а решту пожерло заслужене забутє. Зрештою ся доба зазначила себе в укр. письменстві памятим антрактом 1862—1872, десятилітєм страшного і фатального затишку та застою, млявости в публичнім і літературнім житю, продукованєм не для друку а для власного бюрка, загальним занепадом, а в найліпшій разі збиранєм сирих етнографічних матеріялів.

III.

З початком 70-их років XIX в. зложила ся в Києві громадка людей, Українців, якій у історії нашого духового розвою не легко підшукати пару. Переважно люди з немалими, деякі між ними з першорядними талантами, високо осьвічені, оживлені найкращими

ідеями свого часу, проняті запалом до чесної праці для рідного краю, вони внесли всі свої великі духові засоби, свій запал і енергію в діло двигання українського народу. Майже всі вони колись, у 60-их роках, працювали в недільних школах або сьак чи так прикладали руку до праці над великим ділом знесеня кріпацтва і реформ Олександра II, а тепер видимим центром їх праці зробив ся південний відділ Російського Географічного товариства в Київі. Головними верховодами тої громадкы були В. Антонович і М. Драгоманов. Антонович, правобережець, вихований в тіснім контакті з польськими традиціями, першорядний історик, ум незвичайно широкий і ясний, чоловік скромний і простий в поведженю, як професор першорядна сила, любимець молодіжи, при тім робітник невтомимий, наділений дуже незвичайною здібністю — заохочувати й иньших до праці, вказувати їм дорогу, організувати їх для осягнення спільної мети. М. Драгоманов, незвичайно вразливий на всі нові течії в духовій сфері, з вродженим нахилом обіймати як найширші горизонти, з девізою „ *nihil humani a me alienum* “, лучив у собі запал ентузіяста з невмолимим скептицизмом історика, всесторонність публіциста зі строгим методом спеціаліста-вченого. Історик, етнограф, фольклорист, він у всі свої праці вносив свою індивідуальність, на всіх лишав печать свого незвичайного духа.

А обік сих двох — цілий ряд иньших, що тривкими знаками вписали свої імена в історії укр. науки і письменства: Житецький, Михальчук і Науменко — фільольоги, Русов, Вовк, Лисенко, — ціла плеяда діячів, що при иньших щасливійших обставинах могли зробити дуже багато, тай так, серед дуже тяжких злигоднів зробили не мало, поклали, так сказати, нові, ширші підвалини для розвою укр. народа, навязали нитку того розвою там, де її 1847 р. перервано при розбитю Кирило-Методієвого братства, і де не могла її навязати петербурська „Основа“, — навязали зовсім з иньшими засобами науки, ідейности та загалом суспільного підготованя, ніж про се можна було думати 1846, а навіть 1860—61 р. І коли-б пильній, громадській діяльності тої плеяди було судило ся протягти свою лінію з первісним огнем і в первіснім напрямі з яких 10 літ, то певно справа укр. національного відродженя в Росії і навіть у Галичині була би сьогодні стояла далеко висше й красше, ніж се бачимо тепер. На жаль, діяльність тих людей без важнійших перепон тягла ся ледво 4 роки; потім почала ся реакція, нагінка; для пізнійших генерацій, що бачили лише роз-

валини ледво розпочатої будови, бачили розстрії і зневіру там, де вперед панував ентузіазм і надія на успіх, — для тих пізнійших поколінь ся весна українського громадського життя в Києві (анальогічні осередки повставали тоді також у Одесі, Катеринославі, Полтаві та по інших містах) видає ся чимсь на пів мітичним. Друкованих споминів та загалом свідощів про настрої та ідеї того часу майже не маємо; історик нашого відродження може й проминути сю добу незвичайного оживлення без близшої уваги, та тільки буде дивувати ся, що многі тодішні й пізнійші факти, що тісно лучили ся з тим оживленем, не находять собі пояснення без докладного знання тої доби.*)

В отсю то незвичайну, горячу і плідну добу, під впливом сеї плеяди і пронятий її ідеями виступає на літературну ниву Михайло Старицький. Хоча його літературна діяльність розпочала ся вже давнійше, 1865 р., то були се лише переклади, переважно з російських поетів, з якими він виступав перед публікою. Тільки 1868 р. він виступає у перве з оригінальними поезіями в львівській „Правді“.

Хоча в тих поезіях мало ще власного, пережитого і перечутого, то про те і в формі і в змісті їх бачимо заповідь чогось нового, бачимо перші признаки виходу української поезії з доби епігонства, з наслідування Шевченкової манери. Бо коли в добі епігонів майже обовязково було дивитись на світ і на людей очима співучого селянина, афектувати селянську наївність, починати поезію від зір, вітру, сонця, хмар або соловейка і потім більше-менше *ex abrupto* перескакувати на індивідуальне поетове „горе“ або „щастє“; коли там усї людські відносини і вся природа мусіли бути стилізовані, позбавлені реальних прикмет і деталів, більше-менше в такім самім розмірі, як у орчаментах народніх вишивок являють ся стилізовані квітки та листки, то Старицький від разу відкидає той конвенціональний стиль, кермуючись тим вірним почутем, що той стиль був природний і поетичний в устах Шевченка, але не може бути тим самим в устах Куліша або пізнійшого укр. поета. В тих перших поезіях Старицького і у всіх пізнійших бачимо виразно, що се говорить український інтелігент не

*) Деякі і, здаєть ся, найціннійші зі звісних доси, матеріяли для пізнання тодішнього часу полишив нам пок. Драгоманов у своїх „Австро-руських споминах“, у ріжних статях друкованих у „Громаді“ та в численних листах, яких опублікованя з легко зрозумілих причин, прийдець ся здати ще довгі літа.

до фікційного укр. народа, який з елементарних причин не міг ані слухати, ані розуміти його, — але до своїх рівних інтелігентів, про свої інтелігентські погляди та почування. І спеціально — се у-перве заговорив українським поетичним словом російський інтелігент, який почував себе ближшим духово до загалу російської інтелігенції, ніж до маси темного українського люду і який виходячи із основної течії думок і поглядів тої російської інтелігенції доходив з разу до спочування недолі та соці-

Михайло П. Старицький.

альному покривдженю українського люду для того, що він частина робучого люду загалом, а тільки з часом здужав докопати ся до глубшого, ніжнійшого чутя для сього люду з тої причини, що він рідний, свій, український. Настрій нашого поета сумний, думи важкі, але шукаючи їх причин ми віднайдемо їх не в якихсь місцевих обставинах, властивих лише українському окруженю, не в поетових особистих пригодах, а в настрою всеросійського

інтелігента того часу. Се була доба важкої реакції, що після вистрілу Каракозова 1866 р. почала гнітити Росію і систематично, крок за кроком ломати будову реформи, досить широко заложену, та не доведену не то що до кінця, але ледви чи й до половини. Народолюбство, гесте мужиколубство, викохане у російської інтелігенції російською літературою й критикою, по блискучих надіях на широку й щирю підмогу з верху тепер дійшло до гірких розчаровань та безрадности. Що робити далі? Як запомагати тому народови? Відгук тих скорбних дум всеросійського, звісно, ідейного інтелігента, чуємо в перших оригінальних поезіях М. Старицького.

І знов нудьга мов рясою ченця
Укрила серденько, повнісіньке отрути.
Мовчи, бездольнеє! Не довго нам тут бути, —
Дотягнемо як небудь до кінця.
Пора спочить: уже прийшла зима,
Непрохана лягла, скувала все морозом...

Таке читаємо в першій „Думці“ Старицького, що стоїть на чільнім місці його оригінальних поетичних складань. Я не знаю, чи зачинав котрий небудь поет свою поетичну творчість такими важкими, старечо-безнадійними тонами.

Чого бажать? Розбили ся гадки,
І бурею поламане все гілля;
Відгадані всі загадки, прислів'я,
І потолочені найкращії квітки.

Не забуваймо, що коли складались отсі вірші, в Петербурзі завішено найкращий тодішній місячник „Современникъ“, засуджено на каторгу найліпшого російського публіциста Чернишевського, позасуджувано на тяжкі кари ще цілу низку талановитих письменників, як ось Михайлова, Хулякова, Щапова і иньших, і російському інтелігентови справді могло здавати ся, що се потолочено всі найкращі здобутки дотеперішнього розвою Росії і замуровано дорогу дальшому розвоєви. Що д. Старицький мав на думці власне ті загально-російські злигодні, а не що иньше, пишучи свою першу „Думку“, се досить виразно видно з двох її остатніх строф:

Була весна — надія розцвіла,
І рідний брат пізнав рідного брата,
І працею заворушилась хата
На користь рідного села.

Була доба! Минули ся сьвятки,
 І хуртовиною розкидана отара.
 Так над садком, бува, біжить півнішна хмара,
 І спалить цьвіт і розкида листки.

Отся весна, то була доба реформ 1860—1864 р., коли справді могло здавати ся, що російська суспільність сама візьме в руки довершене свого суспільного та політичного перестрою, коли російські інтелігенти справді „заворушили ся“ в ріжних комітетах, мирових судах, недільних школах. В очах нашого поета се були „сьвятки“, російський великдень, по якому аж надто швидко набігла буря і оббила ледво що розцвилий цьвіт.

Як бачимо, для характеристики настрою російського інтелігента отся „Думка“ українського поета (друк. в „Правді“ 1868 р. ч. 20) являєть ся не менше цінним документом, як рівночасні вірші Некрасова або й иньших тодішніх російських поетів, що в своїх поезиях торкали ся „злови дня“, а не воліли ховати ся в сьвіт клясичних абстракцій. Та для характеристики власної індивідуальности, власної душі нашого поета і його безпосереднього окруження вона не дає нічого. Так само мало можна добачити індивідуального і в иньших тогочасних віршах Старицького, навіть у таких, що торкають ся зовсім індивідуальних струн його душі, відносно „до подруги“, до любої жінки.

Не руш, о пóдруго, не руш моєї врази,
 Бо хоть твоя рука тендітна й молода,
 А все-ж поворухне і муки ті і слъози,
 Від котрих ти сама б одскочила бліда.
 Не заглядай в мою отруїную душу,
 Не воружи пережитих хвилин!
 На що те пам'ятать, що я забути мушу,
 Що полягло давно під попелом руїн!

Поет не мало говорить про той свій таємний біль — він зрештою раз називає його й „голосним“, — але що се за біль, ми так і не дізнаємось із його віршів.

Тільки з рядків:

Там є багато сліз — і не моїх єдиних, —
 Багато сліз чужих, гірких і тяжких дум,
 Багато крови є —

ми можемо догадувати ся, що се знов таки було не індивідуальне горе, а та загальна реакція, що тяжила тоді на кождім інтелі-

гентнім Росіянині і кидала тінь навіть на його найінтимніші, особисті відносини.

Інтересна з деякого погляду поезійка „Вечірня“ (тамже ч. 28). Старицький пробує заграти на давній лад, Шевченковою нотою, змалювати сцену сільського життя тоном сільської пісні — і се ані руш йому не вдаєть ся. Коломійка у нього виходить незграбна, настрою нар. пісні ані сліду, а з натягненої не до лица мужицької свитки видно тогож таки російського інтелігента, що відбивши ся від наївної і горячої віри простого люду (пригадаємо, що ся віра була у Шевченка до кінця його життя і виявляла себе навіть у його „богохульствах“), шукає собі нової віри, нової релігії зовсім де-інде, а коли заходить у сільську вбогу церковцю, так се зовсім не з побожности :

Заверну лишень туди я на сьвяту вечірню,
Та розважу свою душу, душу незагійню.

За недотепним неольоїзмом „незагійню“ треба шукати того-ж незагоєного болю російського інтелігента. Йому і „в церкві сумно“, він чує журливість і в голосі дяка, що прочитує молитви, а вид молодиці, що „тихо плаче навколішках“, порушує в його душі ряд питань про причини тих сліз і тої горячої її молитви, питань наскрізь матеріального та суспільного характеру. Очевидно, що міркуване над тими питаннями не може розважити душі нашого автора і не доводить його ні до чого конкретного крім дальшої туги і дальшої меланхолії, — зовсім так, як пересічного російського інтелігента тих років.

В тім власне по моїй думці й лежить головне значіне появи поезій М. Старицького в нашій літературі. Нехай і так, що з боку форми і мови вони не були бездоганні — се-ж були перші проби нових тонів, нових форм, нового вислову в нашій поезії. Нехай і так, що тим віршам не ставало того самосьвітного огню, яким горіла Шевченкова поезія; талант Старицького очевидно був не рівня талантови Шевченка. Та головна вага в тім, що тут російський інтелігент пробує українською мовою, в поетичній формі говорити до інтелігентів про справи близькі тим інтелігентам, про те, що всіх мучило і всіх боліло, говорити ясно, без афектації, без конвенціональної маски „мужицького поета“. Коли шукати відгуків у перших поезіях Старицького, то більше там відгуків Некрасова, ніж кого иньшого, та нісля сказаного висше се й зовсім натурально.

З погляду Українців-общерусів, таких як Костомаров і тоді ще Драгоманов, що признавали українську мову в письменстві потрібною й управненою лише „для домашняго обихода“ чи то пак у сфері насущних потреб елементарної народньої осьвіти, оригінальні поезії Старицького повинні були вважати ся ересю, ділом зайвим і непотрібним. Український інтелігент по їх думці не потребував про свої інтелігентні справи й погляди говорити українською мовою; для сього одиноким природним органом була мова російська, мова уряду, школи, науки. І справді, бачимо, що на тій дорозі київські приятелі не піддержали М. Старицького; він не зазнав від них заохоти, не бачив тої ідейної спільної праці, якої найкращим вицвѣтом являєть ся поезія. Почуте, що українська нація, коли має бути нацією, а не соціальною категорією, мусить витворити з себе різні верстви й соціальні органи і що українське письменство, коли має бути справді національним письменством, мусить бути виразом поглядів, почувань і інтересів різних верстов і різних інтелектуальних кругів, а не лише пропедевтикою для російських шкільних підручників, — се почуте, хоч і як чудно сьогодні подумати се, тоді або зовсім не існувало серед чільних українських патріотів, або дрімало на дні їх душ як темна, несвідома та елементарна сила, яка тільки з часом, у розвою їх дальшої праці мала вести їх у тім напрямі на перекір їх тодішнім поглядам і доктринам. Під впливом своїх київських приятелів д. Старицький узяв ся переспівувати на українську мову „народні“ по їх думці твори, як ось поеми Некрасова, байки Крилова, казки Андерзена, сербські нар. пісні і на яких 10 літ майже зовсім занедбав укр. оригінальну поезію.

IV.

Про жите Михайла Старицького ми маємо скупі відомости, особливо про його молоді літа. Пригадаємо тут те, що зібрав пок. Огоновський. М. Старицький уродив ся в р. 1840 у Золотоношським пов. Полтавської губ. Батько його був поміщиком, мати була з роду Лисенків. Наш автор учив ся спершу в Полтаві, ходив на університет у Харкові, потім у Києві, а по скінченню університету одружив ся з сестрою славного укр. музика М. Лисенка і перебрав ся жити на село, з разу в Полтавщину, де одержав спадок. Се було саме в пору знесеня кріпацтва. Чи і яку роль відіграв тоді Старицький у тім руху, якого упадок наляг на нього пізнійше таким

сумом, ми не знаємо; Огоновський подає тільки, що вже на університетській лаві Старицький „займав ся перекладом з російських поетів“, — значить, любов до укр. слова і потреба висловлювати ним свої думки була у нього розбужена дуже рано, а може й виніс він її з батьківської хати. Далі говорить Огоновський, що „незабаром продав Старицький се майно а також спадок по своїому батькови і купив собі село на Поділю, 4 милі від Винниці“ (Ист. лит. рускои II, 2, стор. 818—819). Тут, на Поділі прожив Старицький мало що не 20 літ, і для того цікаво буде навести деякі ближші звістки про те жите і рівночасно про те становище, яке в ту пору займав наш автор серед київської укр. громади. Сі звістки беру з рукописних споминів Впов. Людмили Старицької-Черняхівської, дочки нашого автора, ласкаво уділених мені в листі. „Мій батько — пише пані Л. Ст. Ч. — ніколи не служив і жадної посади не займав. Мав він гарне майно в Подольщині в Могилівському повіті, село Карпівку, і з того майна жили ми. Літом жили в селі, а зимою приїздили до міста (мб. до Київа). Батько сам хозайнував. Звісно, хозяїн з нього був непевний, кожний Жид ошукував його, але дарма, масток все таки приносив стільки доходу, що ми жили дуже добре. І літом на селі в нас проживало душ 20 гостей, а зимою в Київі двері нашої оселі ніколи не зачиняли ся; за стіл ніколи не засідали ми своєю сім'єю, а завжди пробувало в нас 10—12 гостей. Мама моя — людина надзвичайно доброї вдачі, через те у нас часами харчувалось, а часами просто й проживало декілька душ, — одним словом, жили ми, як в російській мові кажуть ся, „широко и открыто“. Батько займав ся перекладами і виданнями, і це захоплювало цілком його душу“.

Про настрій та провідні ідеї, що панували в тій громаді сьвітлих Українців, можна знайти не мало сьвідоцтв у тодішніх писаннях Драгоманова (див. особливо „Література російська, велокоруська, українська і галицька“, „Антракт в історії українофільства“, „Про народні школи на Україні“, „Шевченко, українофілії і соціалізм“ та „Австро-руські спомини“); на повний малюнок з використанням иньших жерел, листів та споминів ще далеко не час. Згадаємо тут лиш один епізод тодішнього житя, характерний сам собою, а для нас тим більше, що в ньому відіграв певну ролю М. Старицький. В цитованих уже рукоп. споминах читаємо ось що:

„В 1871 р. гурток київських любителів українського слова задумав підтримати грошима й працями галицьке видане „Правду“.

Постановлено було між иньшим у першій числі надрукувати такий вірш, у яким містилось би свого рода profession de foi укр. гурту. Сей вірш мав написати М. Старицький, що вважав ся „придворним поетом“ київської громади. На однім зборі сього гурту вчених та письменників обмірковувано зміст вірша; кождий із присутних подавав свою думку. Звісно, всі думки були висловлені прозою, а д. Старицькому загадано було надати їм віршову форму. Весь плян списав д. А. А. Русов власною рукою і передав д. Старицькому, сей написав вірш, прочитав його на пізнійших сходинах гурту, гурт ухвалив вірш і його надруковано в 1872 р. в „Правді“ п. з. „Поклик до братів Славян“. Пізнійше, в дещо переробленій формі сей вірш був надрукований у збірці поезій М. Старицького п. з. „З давнього зшитку“ частина друга, Київ 1883, стор. I—IV. От із за сеї то пісні зайшла в нашій літературі, а далі й перед російським судом суперечка, якої треба тут доторкнути ся. Як звісно, в своїх „Австро-руських споминах“ стор. 81—88 пок. М. Драгоманов розповів цілу історію про те, як він написав пісню „Поклик до Славян“ і подав там текст тої своєї пісні, додаючи при тім, що „Правда“ 1872 р. була для нього сюрпризом через те, бо подала „мою пісню, але місцями так перероблену, що нічого не втнеш, і підписану Гетьманцем“. А історія, яка вязала ся з написанем сеї пісні Др—вом, була така: зиму 1870—71 р. він просидів у Берліні „серед побідних криків Тевтонів, що розбивали Францію й не ховали замірів, покінчивши з нею, взятись і за Славянщину з Росією“. Виїхавши з Берліна Др—в був у Лужицях, у Чехії, далі в Відні, а відси виїхав у Гайдельберг, „де переживував кілька часу з земляком, пок. Пригарою, професором одеським і з одним Поляком усякі славянсько-польсько-московсько-українські справи“. Під вражінем тих розмов він і написав свою пісню, датовану з серпня 1871 р. „Не даючи мойому віршуванню ніякої ваги, я все таки послав його в Берлін тому приятелю, котрий був зо мною в Відні й Монахові, а далі поїхав на Прагу в Берлін. З Варшави дістаю від нього лист... що він дав одному Ляхови копію з моєї пісні, котра і тому сподобалась. Далі з Києва пише, що там він розпустив ту пісню. Як же я здивувавсь, коли побачив у 1 н-рі поновленої „Правди“ мою пісню, тільки перелицьовану, перешиту, місцями обкраяну, місцями полатану й дошиту — і підписану Гетьманцем, тоді вже досить плодовитим віршарем“. З оповіданя Драгоманова видно, що літом 1871 р. він був (і то досить довгий час) у Відні,

потім досить довго в Гайдельберзі (розмови з Пригарою і ценазваним Поляком), а тільки потім, лишивши ся сам, при кінці серпня він тамже написав свою пісню, яка зі згаданим Поляком через Берлін та Варшаву помандрувала аж до Київа. Сам Др—в зимою 1871—72 р. сидів у Фльоренції, де в початку 1872 р. й дістав поновлену „Правду“. З'оповіданя д-ки Л. Старицької, яка покликаєть ся на свідощтво д. Русова й Антоновича, виходить, що пісня друкована з підписом „Гетьманця“ повстала незалежно від пісні Др—ва і була впливом не так індивідуальних поглядів д. Старицького, а широкої (і певно неодноразової) дебати всеї громади про славянські справи. По чиім боці правда? В усякім разі компроміс, що може Др—в уважав себе автором сього вірша через те, що йому належала головна часть висловлених у нїм думок, неможливий, бо-ж Др—в у ту пору, коли укладав ся плян запомаганя „Правди“, не був у Київі, і як сам свідчить у Споминах, про намір її відновленя дізнав ся аж у Фльоренції. Певна річ, на підставі того матеріялу, який маємо під рукою, суперечности сих двох свідощтв годї вяснити. Та деяке вяснене дає порівнанє тексту обох віршів. Др—в, як ми бачили, стоїть на тїм, що пісня підписана Гетьманцем — його пісня, але додає, що вона „перелицьована, перешита, обкраяна, долатана“ — як бачимо, заява дуже скомплікована, щоб можна було брати її за просте: так — так або ні — ні. Текст її, опублікований у Споминах 1889 р. був значно ще перед тим, бо 1877 р. присланий до редакції тодішнього „Друга“, але тоді не був видрукований, бо ціла редакція була арештована і рукопис Др—ва десь затратив ся. Порівнюючи текст пісні Др—ва і текст д. Старицького ми констатуємо ось які появи:

Розмір обох пісень однаковий, бо обі зложені складом звісної і в ту пору серед київської громади дуже популярної нар. пісні „Гей не дивуйте, добрії люде“.

Пісня Др—ва має 15 строф; вона збудована так: Стр. 1. загальний заклик, що ось на Україні починаєть ся новий рух. Стр. 2. заява Українця, що він бажає для себе „волі для люду і мови“, та про те не лишає любови до всеї Руси й до всіх Славян. Стр. 3—6 поклик до Москаля, де впевняєть ся його, що ми з ним „не зломим союз“, взиваєть ся його:

Клади свою славу і силу в осьвітї,
В краєвій і людській свободї,

Не думай ніколи неважити душу
З'єднаних з тобою народів —

і за те пророкуєть ся, що й иньші народи, славянські й неславянські, підуть дружно з ним. Стр. 7—8 поклик до Ляха. Стр. 9 поклик до Чеха. Стр. 10 поклик до Сербина з пригадкою, що Серби й Українці нераз братались у боротьбі проти Турків. Стр. 11 знов заява Українців, що „ми ради повстати і кости зложити, щоб волю здобить всеславянську“. Стр. 12—13 вказує на грізну німецьку навалу і закликає:

„Ой не даваймо урвать ні частини
Славянського рідного краю!

В кінці стр. 14 вказує на конечність рівноправности і як основу українських бажань висловлює „волю, осьвіту і мир“, а остатня строфа кінчить ся побожним зітханєм:

Ой мати Вкраїно, ой Київ наш чесний,
Коли-б довелось серед тебе
Те слово почути і вольнее знамя
Славянське підняти до неба!

Як бачимо, Др—в зложив у тім віршованім політичнім трактаті справді свою profession de foi, навіть із такими характерними для нього зворотами, як „красва і людська свобода“ термін, яким він ще й геть пізнійше, в програмі „Вільної Спілки“ силкував ся не то транскрібувати, не то обминути ідею повної національної незалежности України. Не менше характерною для Драгоманова була заява зараз на чолі апострофи до „Русина Московського“, що „ми не зломим з тобою союзу“, хоча той Русин Московський ніколи не вважав свої відносини до Українців якимсь союзом і, значить, ніколи його не додержував.

Щож бачимо в вірші д. Старицького? Вона зложена з 14 строф. Її ідейна основа ось яка. Стр. 1—2 стогін Українця на „кривду й надсилу, що тлумить сьвяте наше право розвою“. Стр. 3—4 заява Українців:

Ми тільки боролись за власную хату,
За те, що нам дорого й нині;
Бажасмо ми і тепер не богато —
Рідного розвою родині.

Щоб дума славутня і мова співоча
 Ширіла й пишалась в народі.
 Ми всіх пригорнули-б до серця охочо,
 Як би нам хоть троха свободи.

Стр. 5—6 апострофа до „брата Москаля“, який буцім то „не йме віри і лякає ся зради „з боку Українців, і при кінці заява, що Українці разом з Москалем добиваючи ся волі повинні разом з ним і користувати ся нею.

Стр. 7—8 поклик до Ляха; стр. 9 поклик до Чеха; стр. 10 поклик до Сербина і стр. 11 згадка про Словака; стр. 12—13 поклик до згоди всіх Славян з показом на „хмари, які встають на заході“ і з заявою, що по збратаню всіх Славян

Тоді не дамо ми Німоті урвати
 Ні цяти славянського краю.

Остатня строфа кінчить ся згадкою про будущий „бенкет згоди“ і окриком :

Ми цілому світу бажаєм братання,
 Поради, освіти й свободи.

Коли глядіти неупередженим оком на обі ті пісні, то треба признати, що хоча вони й виплили з одного круга симпатій та бажань, то про те з огляду на будову і з огляду на основні ідеї та заакцентоване поодиноких точок два ма й же зовсім окремі твори. Бо коли в строфах Др—ва переважають позитивні думки і видно скрізь політика, який привик ясно стилізувати свої погляди, то у Старицького переважає лірика, наріканє на дотеперішнє славянське безладє (стр. 1—2, 5, 7, які не мають зовсім собі паралелі в вірші Др—ва). Дуже важна ріжниця заходить між обома віршами і в стилізації позитивних домагань Українців. У Др—ва :

Українець просить не много :
 Волі для люду і мови, —

а у Старицького „бажаємо ми і тепер не богато : рідного розвою родині“. Се не транскрипція одного й того самого понятя; не зовсім ясний термін Старицького про „рідний розвій родині“ показує проблиск того почутя повного, своєрідного національного розвою без огляду на вигоди або невигоди „братів“, якого Др—в не міг сформулувати собі до кінця житя. Певна річ, д. Старицький не політик; у слідуячій строфі замісь розвинути докладнійше, як він

розуміє той „рідний розвій“, він затісняє кругозір підносячи лише думку про розвій укр. мови і висловлюючи троха комічний порив :

Ми всіх пригорнули-б до серця охоче,
Як би нам хоч трохи свободи, —

немов би то і в кайданах не можна було любити иньшого та пригортати до серця. Д. Старицький очевидно й сам почув неловкість сеї фрази, бо в другій редакції своєї вірші, що була друквана в Києві, ми читаємо замість неї :

Ми всіх пригорнули-б до серця охоче
У власній та вільній господі.

Та про те не забуваймо, що та перша редакція має свою вагу як історичне свідощтво того часу, коли поклик про коначність вибореня на сам перед політичної свободи в Росії власне почав виходити з Києва і довгий час у кругах російських лібералів та революціонерів уважав ся єресю. Задивлені в соціялістичні ідеали в стилю Фурієра та Прудона російські революціонери нехтували політичними справами, уважали підношене національного, а спеціяльно українського питання ретроградством, бо, мовляв, уся людськість іде до того, щоб з'єднати ся, зілляти ся в одну величезну сімю, в однім величезнім фаянстері. Власне київські українофіли, в тім числі й Драгоманов, стягли на себе багато нарікань у 70-их роках за те, що на першім пляні революційної боротьби в Росії клали не перебудову суспільности по соціялістичному рецепту, а виборене політичної свободи для цілої держави, по чім явилась би можливість кожній території, кожній економічній групі урядити ся так, як би їй було найкористнійше. Отже тут виявляєть ся деяка різниця між поглядами Др—ва й Старицького. Бо Др—в у своїй вірші старанно уникає всякого вислову, що міг би зраджувати якийсь „український сепаратизм“ і для ухилення всякого непорозуміння говорить виразно про „краєву і людську свободу“, про те саме, що пізнійше в „Вільній Спілці“ було висловлене термінами „свобода личности и автономія областей“, з промовчанем автономії національностей і з перспективою, що одноцільна національно Україна розлетілась би на кілька „автономних“ територій, де з різних випадкових причин український елемент мав би утруднену боротьбу за своє істноване, тим більше, що абстрактний термін „свобода особи, мови, друку“ і т. и. зовсім іще не дає інституцій потрібних для культурного розвою на національнім ґрунті, а нато-

місь дає тисячні способи сильнішому дусити слабшого. Натомісь Старицький — нехай і так, що менше ясно і менше конкретно в очах політика, та за те вірним поетичним інстинктом бажає „рідного розвою родині“ і „хоч троха свободи“ для сього розвою.

Поклик до Москаля у Старицького видав ся пок. Огоновському „вельми несмілим“ (ор. cit. 816); у ньому не згадано про кривди України, а натомісь піднесено троха неймовірний аргумент, що „з тобою недолі нас кривне з'єднали“, як коли-б недоля, в яку я попадаю з вини й волі мойого сусіда, могла з'єднати мене з ним. Вірно, але не зовсім виразно піднесено в вірші Старицького два факти :

З тобою давно ми працюєм на полі
 Розросту науки й освіти,
 З тобою давно ми шукаємо волі,
 Її нам з тобою ділити.

Що Українці ще від свого державного сполученя з Москвою не переставали працювати для російської науки й просвіти, се доказує маса блискучих імен, починаючи від Прокоповича, Туптала, Яворського, а кінчачи Гоголем, Костомаровим, Ковалевським. Що Українці здавна шукали волі разом з чільними Великорусами або й наперекір їм, се доказує довга низка імен від Мазепи й Сірка аж до Желябова, Лизогуба й Драгоманова. Та тільки одно й друге чи може вважати ся аргументом, що так воно й на далі має бути? Мені здаєть ся, що навпаки: коли-б Українці з давна були працювали для себе, для своєї національності, не оглядаючи ся на абстрактний общерусизм, то не тільки піддвигнули-б були Україну високо, але й загально-руська й загально-славянська сила була-б у сумі богатша та більша. Ну, а щож бачимо в відповідних строфах вірші Драгоманова?

З Північною Русю не зломим союзу,
 Ми з нею близнята по роду,
 Ми віки ділили і радість і горе
 І вкупі вступаєм в свободу.

Підкреслюю остатній рядок сеї строфи: се було сказано без малого п'ять літ перед указом 16 мая 1876 р. В чудову свободу вступили Українці з північною Русю!

Ти Русин Московський один із всіх братів
 Велике зложив государство, —

Неси-ж свою силу, де треба, на поміч,
На захист усьому Славянству.

У Старицького нічого подібного нема, так само як нема ніякої аналогії до дальших строф, де Др—в закликає Москаля, щоб „клав свою силу і славу в освіті“ та не зневажав „душу з'єднаних з ним народів“ і де пророкує, що

Поволі славянські й чужії народи
Поручно з тобою ітимуть:
І стане на волю Литвин і Естонець,
І Лях в тобі брата обніметь.

Як бачимо, поклик до Москаля у обох авторів обертає ся в зовсім відмінних сферах думок. Старицький виходить від конкретного стану Українців, який бачив на власні очі і з не досить ясно змальованих моментів минушини висновує думку про конечність московсько-української спілки; Драгоманов виходить від абстрактних політичних моментів великої, державної Росії, бажає зробити з неї захист для всього Славянства, а в зрості свободи бачить запоруку збратаєня Славян з Росією — знов таки для витвореня великої опірної сили супроти ворогів.

Поклик до Ляха у кожного з наших авторів має дві строфи, та перша строфа Старицького зовсім нічим не нагадує Др—ва, natomiast у другій строфі бачимо в обох редакціях невеличкий відгук думок і висловів Др—ва. В першій редакції ся строфа виглядає ось як:

Ми тільки за наше лягали кістками;
Коли нам чинились ушкоди;
Ніколи не грали ся ми кайданами,
Чужої не гнули свободи.

В другій редакції д. Старицький змінив стилізацію сеї строфи ось як:

Як би Єзуїти не стали між нами,
Не знали б ми вкупі недолі;
Бо ми не ковали других кайданами,
Чужої не нищили волі.

Обі сеї редакції де в чому нагадують отсю строфу Др—ва:

Гей слухай Ляше, ми тільки за наше
Лягали в степах головами,

Та ми не хотіли, щоб панували
Вороги ваші над вами.

Признаюсь, строфа Др—ва і яснійша і навіть поетичнійша що до форми від обох редакцій Старицького, а згадка про Єзуїтів у другій редакції, що повторяє основну думку Шевченка з його вірші Ляхам, у тій формі та в тій обсягу, як надали їй Шевченко й Старицький, історично невірна, тут виглядає немов би навмисно вставлена для замаскування Драгоманівської ремінісценції. Та в усякім разі ця ремінісценція дуже слабонька; друга строфа Др—ва — юридично-політичний постулат до Ляха, щоб признав „руськеє право на руськую землю і мову“ (овва! а як не признає, то що? нас хіба через те не буде на світі?) не має собі ніякої паралелі у д. Старицького.

Строфи про Чеха й Серба у Стар. і у Др—ва — справді парафрази одної думки, пригадки одних і тих самих фактів (чи фактів?) — воювання козаків у війську Жижки і в спілці з сербськими юнаками. Грішний чоловік, я й доси не знаю, на яких історичних жерелах основують ся ті твердження, але те знаю, що віра в ті факти держала ся серед київської укр. громади того часу, і дуже може бути, що Стар. і Др—в зовсім незалежно один від одного написали ті строфи. Згадка про Словака є тільки у Старицького, у Др—ва її нема; правда, Стар. не знає нічого конкретного про які будь зносини Українців зі Словаками і обмежуєть ся на загальниках. Також у кінцевих покличах до згоди у обох наших письменників повертає та сама основна думка: Славяне повинні держати ся разом, щоб не дати „Німоті урвати ні ступня славянського краю“. Певна річ, і ця думка в р. 1871 була дуже натуральна, а в Росії, де в повні панували симпатії до побитої Франції, вона була щоденним хлібом публіцистики. Та знов треба сказати, що у обох наших письменників ця думка висловлена і обставлена досить відмінно, так що про якийсь плягіят не може бути ані мови.

Коли-б мені випало висловити категоричний суд про відносини обох вірш — Драгоманова й Старицького, то я сказав би, що маємо тут діло з двома зовсім окремими творами, хоч і на одну тему, з двома виплодами одного круга думок при ріжнім складі талантів і знаня. Дуже можливо, що д. Старицький, чи то укладаючи

свою віршу, чи шліфуючи її перед відданем до друку, мав під рукою віршу Драгоманова, але тверджене покійника, що в „Правді“ 1872 р. він знайшов „свою віршу“, в тій формі, навіть з тими досить крутими засторогам, які він поробив далі, було несправедливе. В вірші д. Старицького знаходять ся деякі відгуки вірші Др—ва, але про те се вірша иньша, а декуди подає навіть, хоч у досить несмілій формі, думки зовсім чужі й противні думкам пок. Драгоманова.

Я зупинив ся троха придовго на розборі вірші „До Славян“ раз для того, щоб показати, що закиди плягіяту та підписування чужих творів своїм іменем, піднесені против д. Старицького, не видержують власне детальної аналізи, а друге тому, бо оба вірші, і Старицького і Драгоманова — інтересні пам'ятки тих славянських симпатій, що належать до характерних і дуже симпатичних прикмет київської громади початку 70-их років і мали значний вплив на дальшу діяльність не лише обох сих авторів, але й иньших із сього кружка (згадаю праці д. Хв. Вовка про Болгарію, близькі зносини тодішніх Киян з поступовими Росіянам, Поляками, навязане зносин з Галичиною і т. и.). Драгоманов у своїх споминах згадує, що Корш, редактор С. Петербургскихъ Вѣдомостей, судячи по дописях його про славянські справи, вважав його професором славістики в Києві. Старицький під впливом тих симпатій узяв ся перекладати сербські нар. пісні на укр. мову і в часі вибуху герцеговинського повстання видав їх у Києві, призначаючи „чисту виручку на користь братів Славян“. Ті симпатії мали без сумніву ще один, далеко ширший, громадський наслідок — той рух помагати Сербам а потім і Болгарам, який в часі повстання проявив ся був у Росії, тай то, скільки тямлю, на сам перед на Україні, й виявив себе тим, що значне число молодих людей, студентів і загалом інтелігентів, в тім числі й відомих українофілів, подалось за Дунай, до Боснії, Герцоговини, Чорногори й Сербії воювати з Турками. Згадаю тут лиш трьох таких „добровольців“ — Рубінштайна, брата славного композитора і щирого українофіла, який згинув у Герцоговині чи в Сербії, відомого українського етнографа Івана Манжуру, і Василевського, що потім під псевдонімом Софрона Крутя здобув собі досить почесне ім'я в нашім тодішнім письменстві своїми дописями з сербських країн та споминами про Сербію й Чорногору. Хоч і як не багато заважили той український запал, українські гроші та укр. кров пролита в тій війні за osvobodжене турецьких Славян, то все

таки їх історичне значінє в тім, що се були перші і мабуть найчистійші пориви того руху, який відси пішов у російські столиці і там проявляв ся може голоснійше, та при тім і значно карикатурнійше, як можемо бачити з тодішніх писань Толстого (див. відповідні розділи „Анни Каренїної“), Щедрина та Гліба Успенського.

Іван Франко.

(Далі буде).

Наші театральні новини.

(Допис із Києва).

Починаючи з 26 грудня (1901 р.) і до 25 лютого ст. ст. (1902 р.) у нас у Києві давала вистави трупа М. Кропивницького. Се одна з найкращих українських труп. В ній згуртувало ся все, що є талановитішого серед сучасних українських артистичних сил. Крім самого д. Кропивницького, котрого знає як визначного артиста й Галичина, в сій трупі знаходимо високоталановитих братів Тобилевичів (І. Карпенка-Карого, М. Садовського і П. Саксаганського), що полишили вже такий значний слід в історії нашого театру, і славу та гордощі українського театру — М. Заньковецьку. Серед інших молодших артистів визначають ся: пані Ліницька, Сулова, Борисоглібська, Тобилевич і дд. Загорський, Позняченко, Чичорський, Зайченко, Паньківський... Режисерство цілком лежить на дд. Саксаганському та Садовському. Сі славні артисти вже давно виявили свою велику здатність яко режисери, і тепер добре підтримують свою славу. За приводом славетних „корифеїв української“ сцени і під доглядом сих режисерів усі спектаклі в трупі відіграють ся наче по нотах. Навіть народні сцени проходять так, що зовсім забуваєш, що перед тобою сцена, а не справжнє життя. До сього ще треба додати, що трупа д. Кропивницького завжди тримаєть ся серйозного, доброго репертуара. Не грає вона ніколи творів усяких Захарченків, Третьякових, Шашковських, Маньків, Суходольських і інших сучасних українських драматургів, що тільки шкодять своїми творами українському театрови, що мов болячки тільки спиняють звичайний поспіх нашого національного театру і викликають з боку критики цілком справедливі закиди проти української драматичної літератури.

Хоча наш театр здобув уже собі більш менш поважне місце, алеж проте поки що в Росії він має мабуть більше ворогів, ніж прихильників. Тим то кожна українська трупа, коли вона справді хоче послужити нашій національній справі, повинна бути дуже обережна що до репертуара, — не повинна ставити таких пєс, що тільки або бють глядачів по нервах, або повні дуже дешевого „балаганного“ комізму, і не мають у собі жадної серйозної думки, а мають тільки танці, випивання та співи... А скільки тепер таких пєс! Скільки й труп, що тримають ся тільки такого репертуара!... Багато серед сучасних українських труп є й таких, що зовсім забувають про те, що вони українські трупи, і здебільшого грають російські оперетки... А від чого залежить се дуже сумне явище? Може нема доброго репертуара? може нічого грати? може нема гарних українських пєс?... Ні!... Твори дд. Карпенка-Карого, Кропивницького, Старицького, Грінченка і иньших кращих українських драматургів можуть дати добрий репертуар задля кожної української трупи. Мабуть не в тім біда... Коли пригадаєш собі сей сумний стан нашого театру, то не можна не цінувати діяльності трупи д. Кропивницького, що завжді виставляє тільки цілком літературні твори, що виховує в публиці смак до серйозної української літератури і очевидячки добре розуміє велику культурну ролю національного театру, та стає в великій пригоді в наших національних змаганнях. Репертуар сієї трупи складаєть ся з кращих пєс Карпенка-Карого,¹⁾ Кропивницького,²⁾ Старицького,³⁾ Мирного,⁴⁾ Яновської.⁵⁾ Виставлялись також і пєси старих драматургів: Котляревського,⁶⁾ Квітки,⁷⁾ Шевченка,⁸⁾ Гулака-Артемовського⁹⁾ і иньші. Більша

1) Мартин Боруля, Паливода, Бурлака, Сто тисяч, Чумаки, Хазяїн, Безталанна, По над Дніпром, Сава Чалий, Наймичка, Лиха іскра поле спалить, сама щезне.

2) Глитай, По ревізії, Пошились у дурні, Зайдиголова, Олеся, Дві сем'ї, Невольник, Зальоти соцького Мусія, Доки сонце зійде, роса очи виїсть, Глум і пєста, Вій, Нашествіє варварів, Супротивні течії.

3) Ніч під Івана Купала, Сорочинський ярмарок, Циганка Аза, Як ковбаса та чарка, то минеть ся й сварка, Чорноморці, Зимовий вечір, Крути та не перекручуй, Богдан Хмельницький, Не так склалось, як жадалось.

4) Лимерівна.

5) Дзвін до церкви скликає, а сам у ній ніколи не буває.

6) Наталка Полтавка.

7) Шельменко денщик і Сватання на Гончарівці.

8) Назар Стодоля.

9) Запорожець за Дунаєм.

частина репертуару складала ся з старих пєс.¹⁾ Алеж було між ними і кілька новинок: „Нашествіє варварів“ і „Супротивні течії“ д. Кропивницького і „Дзвін до церкви скликає, а сам у ній ніколи не буває“ п. Яновської.

От про сі то новинки я хочу сказати декілька слів.

Першою новиною сього сезону була комедія на 2 д. Кропивницького „Нашествіє варварів“. Всі Кияне дуже цікавились новою пєсою нашого відомого драматурґа. Але назва пєси якось неприємно вражала ухо. Думалось: на віщо то авторови схотіло ся уживати зовсім не українське слово „нашествіє“, і що то за „варвари“, що про них має казати в своїй пєсі Кропивницький? І мимоволі ставало якось боязко, щоб шановний драматурґ не написав чого небудь на взорець своїх останніх, мало вдатних пєс (Пропавша грамота, Перед волею...). На жаль передчуттє наше на сей раз цілком справдило ся. Нова пєса д. Кропивницького не дає нічого ні задля українського театру, ні задля самого автора. Навпаки, ся пєса може тільки пошкодити нашому театрови, а проти д. Кропивницького вона вже викликала серед Українців цілком заслужене обуреннє.

Що-ж се за пєса? Придивимо ся до неї близше.

Зміст пєси коротенько можна переказати так: В невеличке провінціяльне місто приїзджає український антрепренер Грищенко, щоб законтракувати тут театр задля вистав своєї трупи. Ось тут і починають у номері поганенького готеля мучити бідного підприємця різні „варвари“. Серед сих варварів ми бачимо і Жида, хазяїна театру, що хоче як можна більше зідрати з Грищенка за театр, і Жидів музиків, і Жидів „цінителів“, се-б то таких, що за гроші раді хвалити, кого скажуть, і свистати, кому звелять. Можна б було подумати, що головні варвари українського театру — се Жида. Але з пєси д. Кропивницького ми довідуємо ся, що наш театр має ще й иньших ворогів-варварів, які не перестають стояти йому на перешкодї. На чолї таких ворогів стоять численні драматурґи українські, що не знають ні народної мови, ні життя, не мають за душею нічого крім графоманії, безсумлінно обкрадають кращих письменників і драматурґів і що до тем і що до окремих

¹⁾ Дивно нам, чому трупа Кропивницького зовсім нехтус пєси д. Грінченка. Сі пєси хоча й мають деякі хибнї із сценїчного боку, але все таки пєси цілком літературні і серйозні і кращі з них неодмінно треба-б виставляти.

навіть сцен, без жадного сорому перероблюють чужі, часом і класичні твори і викроюють із них якісь прямо неможливі і по змісту і по виконанню пєси з страшними назвами. Ось таких то кілька драматургів і приходять зі своїми творами до Грищенка... Не малу ролю серед варварів українського театру грають і самі артисти, серед яких дуже часто зустрічають ся люди, що не люблять і не знають українського язика, балакають по українськи тільки на сцені, дивлять ся на свою працю з вузького заробкового боку, не стидають ся запобігати популярности публіки ріжними ефектами, які не мають нічого спільного зі справжнім артизмом. Про таких артистів чимало балакаєть ся в новій пєсі Кропивницького; таких артистів навіть виводить на сцені наш автор.

Отсе й весь зміст нашої новинки.

Треба думати, що д. Кропивницький у своїй пєсі хотів показати всіх „варварів“ українського театру, хотів показати, хто, як і чим шкодить його розвоєви і поступови. Проти такої мети автора, певно, ніхто нічого не може сказати. Можна тільки подякувати йому за се бажанне допомогти рідному театрови, виявити всіх його ворогів... Але нам здаєть ся перш за все, що такий зміст зовсім не годить ся задля драматичного твору. Користуючись сим змістом, автор міг би написати гарну публіцистичну статю, або гостру сатиру, навіть цікаве оповідання. Та ми не розуміємо, як такий досвідний чоловік, як д. Кропивницький, міг написати на подібний сюжет комедию. Тим то й сама пєса вийшла цілком невдатною. Автор називає свою пєсу комедиєю. Але її ніяким чином не можна залічити до комедій, бо в ній зовсім нема драматичної завязки, нема поступу у розвитку дії, нема нарешті й самої дії. Се щось подібне хіба до стародавних поганеньких водевілів російських з „переодіванієм“... Чимало є в пєсі д. Кропивницького і зовсім незрозумілих місць. Трудно якось повірити, що-б у невеличкому повітовому місті, де проходить дія, була така систематична, зорганізована зґрая театральних павуків; ще труднійше повірити, що-б у такому місті знайшло ся аж пять українських авторів...

Зупинимось трохи довше на ідейному боці пєси д. Кропивницького.

Трохи вище ми сказали, що мабуть автор хотів у своїй новій пєсі виявити всіх тих варварів, що стоять на перешкодї українському театрови.. Коли-ж ближче придивиш ся до пєси д. Кропивницького, коли побачиш, як багато в ній зовсім грубого, прімі-

тивного комізму і як мало серйозного, думки, — то навіть починаєш сумнівати ся, щоб автор мав на думці щось справді серйозне, щоб він справді хотів показати нам ворогів-варварів українського театру. Здаєть ся, що єдиною метою д. Кропивницького було написати веселу, сьмішну, цікаву задля широкої, мало освіченої публіки пєсу. І задля сього батько українського театру не посоромив ся скористувати ся навіть прикрим сучасним становищем нашого театру. Сей батько розкриває і ще й навмисне сам роз'ятрює криваві рани своєї дитини і з веселим сьміхом закликає глядачів посьміяти ся, поглузувати разом із ним над його безталанною дитиною... Батьку, батьку, схамени ся, що ти робиш!...

Згодимо ся навіть, що д. Кропивницький мав на меті змалювати ворогів українського театру і тим допомогти йому. Чому-ж, запитаємо ми його, він обмежуєть ся на якихось нещасних Жидках, на неосвічених, напів грамотних драматургах, на некультурних, теж сливе темних що до освіти українських артистах? Чому не залучає в ряди ворогів українського театру таких справжніх, дійсних варварів, як російська урядова цензура, як більша частина російської або дуже короткочорої, або надто тенденційної критики?... Чому?... Автор одповість нам, що такої пєси не пустила би цензура. Може се й правда. Але-ж в такому разі, нам здаєть ся, і зовсім не треба було зачіпати сієї дуже слизької теми. А то виходить, що батько українського театру, сам український артист, замість того, щоб захистити рідний театр від його численних ворогів, замість того, щоб виступити з дужим словом проти всіх отсих ворогів і бороти ся з ними, — сам стає на бік його ворогів, сам подає руку отсим ворогам, сам підтримує ту ворожу руку, що не дає вільно дихати нашому театрови. А всі сі вороги зуміють скористувати ся такою щасливою нагодою. Їм дуже приємно бачити серед себе батька українського театру. Та як повинен почувати себе сам отсей батько, опинившись у купі з такими приятелями нашого театру, як напр. д. Александровський, що стільки вже вплив помий на українських драматургів та артистів, — як повинен почувати себе д. Кропивницький, подавши руку таким людям?...

Приймім до уваги ще й те, що нова пєса д. Кропивницького з'явила ся підчас відомого судового процесу д. Старицького з висше згаданим Александровським, що гудив усю українську драматургію і всіх українських драматургів (найбільше д. Старицького) обзивав драматургами „хищниками“. Пригадаймо, що в сей час вся

і українська і навіть російська суспільність була дуже зацікавлена процесом Старицького і бажала вяснити собі становище української драматургії. І ось в той саме час, коли діло д. Старицького прийняло добрий напрям, коли разом з честю Старицького було захищено і честь українських драматургів взагалі, — в сей саме час з'являється „Нашествіє варварів“ Кропивницького, що підкреслює думку Александровського, буцім то українські драматурги здебільшого — „хищники“. Навряд чи Александровський або хто небудь з його прихильників, ворогів українського театру, схотять замислюватись, кого розуміє під „варварами“ в своїй песі Кропивницький, яких саме драматургів. Для них дуже інтєресно і важно, що сам Кропивницький поділяє їх думки... Не знаю, як і назвати таке поводження д. Кропивницького з громадського боку? Правду висловила з приводу „Нашествія варварів“ одна російська часопись, кажучи, що Кропивницький краще зробив би, коли-б замість писати подібні невдатні, непотрібні, тенденційні пєси сам писав що небудь більш стійне і більш цікаве. Нам здається, що д. Кропивницький краще зробив би, коли-б написав про всі хиби сучасного українського театру в якому небудь місячнику або в часописі, бо не можна-ж справді цілком замовчувати сей вельми сумний факт. В сій статі він міг би більш докладно і об'єктивно розібрати всю отсю справу, а не обмежувати ся тільки висміюванням, яке не принесе жадної користі, а навпаки хіба тільки пошкодить нашому театрови.

На послідок скажу ще кілька слів. Д. Кропивницький висміює в своїй песі невдатних, безталанних драматургів українських, що займають ся головним чином перерібками і тільки нівечать гарні твори; висміює також артистів, що балакають по українськи тільки на сцені. Не знаю, як повернув ся у д. Кропивницького язик висміювати сих драматургів і сих артистів?... Чи можна-ж уже так винуватити сих мало свідомих людей, коли сам батько українського театру серед своїх творів може налічити кілька перерібок, що теж тільки пошкодили гарним оригіналам, а сами не мають жадної цїни (Вуси, Пропавша грамота, Вій, Глум і помста...), — коли сам батько українського театру власним прикладом навчає молодших артистів уживати рідну мову тільки на сцені, або коли „збивається ся ціна“, а в поважних розмовах завжді „пасує“, переходить на російську мову і навіть через свого героя Горніва (Доки сонце зійде, роса очи виїсть) навчає завжді так робити...

А що, як усі ображені д. Кропивницьким драматургі і артисти скажуть йому словами Євангелія: — „Лицеміре, вийми перше поліно з власного ока, а тоді вже виймай сучечки з наших очей“, або „Врачу, ісціли ся перше сам!...“

Як бачимо, доволі сумні думки викликає нова пєса д. Кропивницького. Не диво, що пєса ся викликала справедливе обуренє і серед публіки, і в пресі, — не диво, що її не спасла навіть і чудова гра таких артистів, як п. Ліницька, д. Карпенко-Карий, сам Кропивницький, Садовський та Саксаганський...

Не можна лічити корисним прибутком задля українського театру й другу нову пєсу д. Кропивницького — „Супротивні течії“ (ком. на 3 д.). Коли в „Нашествії варварів“ наш драматург написав щось дуже подібне до пасквілю на сучасних українських драматургів та артистів, то в „Супротивних течіях“ теж можна додати пасквіль, тільки вже на народ. Д. Кропивницький хотів показати в своїй пєсі, як змагають ся між собою отсі дві противні течії. Яка цікава, яка гарна, яка поважна тема!... Алеж ся тема вимагає від автора великого знання сучасного життя нашого народу, його думок і поглядів, усеї його внутрішньої психіки. Без сього годі брати ся за сю тему, бо вийде не жива картина, не правдива пєса, а щось тенденційне, видумане, зовсім нереальне. Такою на жаль грубо тенденційною, цілком неправдивою і вийшла нова пєса д. Кропивницького.

У одного селянина, Андрія Хилька, є дочка Надежда, що служила у якоїсь панни. Панна вчила молоденьку Надежду і так добре її вивчила, що вона не тільки вміє читати і писати, а взагалі стала зовсім розвиненою, освіченою людиною (знає між иньшим етнографію і сама збирає етнографічні матеріали). Надежда добре знає, яку користь приносить людям просвіта, тим то вона в хаті свого старого батька заводить школу: навчає і дітей, і дорослих. Діло Надежди, здаєть ся, йде добре. Навіть старий батько її починає на старости літ потайки од людей учити ся читати і читає сьвяті книжки. Але на селі, по думці д. Кропивницького, панує цілком темнота, розпуста і пянство. Темний, грубий, некультурний народ починає гомовіти зразу тихо, а там усе голоснійше і голоснійше проти Надежди. Нарешті завдяки ріжним бабачим переказам про Надежду розпускають поголоску, що вона — відьма. Проходить іще кілька часу. Темні, ворожі сили села — ріжні пяниці, що керують селом, більше і більше ображають ся діяльністю

Надежди. Так іде діло, аж поки один раз селяне не порішали пересвідчити ся залєвно, чи Надежда — справді відьма, чи ні. Ось цілий натовп селян приходить до старого Хилька в хату. Селяне хочуть роздягти Надежду і подивити ся, чи нема в неї часом хвостика. Але тут несподівано, як кажуть, *deus ex machina* з'являєть ся панна, у котрої служила Надежда. Певно, панна вириває Надежду з рук озвіреного натовпу, каже дуже чулу, грімку промову до селян, стидає їх за такий вчинок, а потім обіцяє на свій кошт построїти в селі школу і доручити її Надежді, яко вчительці...

Так кінчить ся пєса д. Кропивницького.

Перш за все треба сказати, що зміст пєси зовсім не відповідає її гарній назві. Коли автор назвав свою пєсу „Супротивними течіями“, то сподівали ся ми в його пєсі справді побачити хоч яку небудь характеристику сих двох протилєжних течій і їх боротьби, — сподівали ся, що автор глибоко загляне на сю справу і вяснить мотиви сих течій і їх боротьби. А що-ж ми бачимо? Автор взяв якийсь дуже поганенький анекдот, поклав його яко підвалину задля своєї пєси і, не знаючи зовсім сучасного життя селянського, розділив усіх людей на селі на дві категорії: одним він наліпив ярлик чесноти, а другим — ярлик злочинства. Ві всій пєсі перед собою ми бачимо не справжнє, реальне життя, а якусь тенденційну балаканину. Устами автора одні селяне виявляють себе дуже дикими, грубими, пияницями, распустними, а другі вже занадто розвиненими, занадто культурними, якимись втіленими чеснотами. Через се і вся пєса сливе не має в собі і зерна правди, цілком неправдива, цілком фальшива. І справді, де бачив д. Кропивницький у нас на селах таких паній, щоб наймали наймичок, аби тільки вчити їх? Де бачив він і таких неймовірно вдатних до науки дівчат, як Надежда, що так швидко зробила ся зовсім освіченою людиною, балакає як сучасна розвинена людина, перейнята кращими сучасними ідеалами? Здаєть ся, у нас на селах ще й не чуто про таких дівчат, як Надежда, і, дай Боже, щоб ще хоч через скілька десятків років з'явились у нас на селі подібні діячі... Трудно зрозуміти і те, як Надежда, проста, небагата дівчина, може сливе весь свій час отдавати громадській роботі? Мимохіть виникає питання, а коли-ж то вона робить що небудь по хазяйству, — неже в неї нема свого власного діла?... Селянка Надежда д. Кропивницького більш нагадує яку небудь панянку, що їй зовсім нема чого робити, що нудьгуючи починає вчити народ, а ніж справжню

селянку... Не можемо ми собі зрозуміти і того, де бачив наш автор таких селян, як Андрій Хилько, що трохи живий не лізе на небо, що крім цього так байдуже дивить ся на те, що дочка його нічого не робить і навіть не хоче робити по хазяйству? Ще дивнійше нам, де бачив д. Кропивницький всіх тих неначе-б то негативних, а справді цілком карикатурних типів, що по його думці повинні характеризувати сучасне становище нашого села? Невже-ж більшіна наших селян — такі дикі, такі грубі, такі розпустні, такі п'яниці, такі темні, такі ворожі до світа і добра, якими змалював їх наш автор?... Ні, ні, — се — велика неправда!... Безперечно, є у нас на селах багато темних, навіть ворожих поступові людей, але-ж се — одиниці, а не загал...

Таким чином в песі д. Кропивницького не знаходимо того, що неодмінно повинно бути в кожній песі, — не знаходимо безсторонності і правди. Всі дієві люди в песі цілком неживі, цілком видумані. Тим то і вся песа вийшла зовсім невдатною, сухою, мертвою і страшно нудною. Не кажемо вже про те, що сам сюжет песи якийсь неймовірний, анекдотичний, взагалі не типічний, не характерний, — що в ньому є дещо зовсім незрозуміле, що і в сій песі, як і в „Нашествії варварів“, нема дії, що і в ній місто дії займає дуже довга та зовсім не потрібна балачка, котра так не личить серйозній комедії.

Як бачимо, своїми новими творами д. Кропивницький далеко не звеселив прихильників українського театру. Не того сподівали ся ми од такого відомого драматурга, як Кропивницький... Не можемо не висловити свого жалю, що шановна дирекція нашої славної трупи ради імени Кропивницького одступила од свого звичайного прінципу — бути дуже обережними що до репертуара. Таких пес, як нові твори д. Кропивницького, не треба-б було зовсім виставляти...

В „Супротивних течіях“ д. Кропивницький зачіпає злехка питання про відносини інтелігенції до народу. Сього-ж самого дуже цікавого питання торкається в новій своїй песі „Дзвін до церкви скликає, а сам у ній ніколи не буває“ (комедія на 4 д.) і п. Яновська.

Ось коротенький зміст сїєї песи: На селі голод. Селяне мруть од голоду і од ріжних слабостей, що завжде йдуть слідком за голодом. Народови щиро запомагають молодий учитель (з студентів університета) Сергій і панна Оріся (скінчила гімназію). Алеж у них

дуже мало грошей та й сил під кінець не стає вже так працювати. В сей саме час в село приїздить жених Орисі, теж молодий студент, товариш Сергіїв по університету, Андрій. Певно, і Орися, і Сергій радіють, що йде до них така поміч. Радість їх стає ще більшою, коли вони довідують ся, що Андрій привіз разом з собою в село молоду міліонерку Орлову, що під впливом Андрія рада веї свої гроші віддати на народні потреби. Алеж швидко ся радість зникає. Андрій поводить ся якомсь дуже чудно. Він не тільки сам нічого не хоче робити, щоб допомогти народови, а навіть не дозволяє і п. Орлові давати грошей, щоб купити хліба за-для голодних. Він очевидячки сьмієть ся над діяльністю Сергія і Орисі, — їх діло здаєть ся йому незвичайно дрібним, — таким, що не може і не повинно навіть захоплювати сучасного інтелігентного чоловіка. По його думці треба дбати не про те, щоб нагодувати двох чи трох голодних мужиків, а про те, щоб назавжде здихати ся бідности, голоду та ріжних иньших хороб у житті нашого селянина. А за-для сього треба працювати не випадково, а по програмі, по широкій програмі. Така то програма і є буцім би то у Андрія. Він хоче її виконати, а для сього треба дуже багато грошей, — він хоче сї гроші достати у п. Орлової. Тим то він і не дозволяє Орлові марне розвіювати гроші на голодних, — тим то він не звертає жадної уваги на голод, на смерть од голоду, на плач і стогін голодних людей. Він іде, затуливши вуха і закривши очі, прямо до своєї мети. Він навіть має силу устроювати в такий сумний час бучні пікники зі співами і танцями за-для міліонерки, бажаючи ще дужче привязати її до себе і заволодіти її грошима. Щоб справа з грошима була більш певна, Андрій хоче одружити ся з п. Орловою. Коли бідна Орися не хоче одступити ся од свого щастя, не хоче оддати його иньшій, не може ніяк зрозуміти, навіщо потрібно їм розбивати власне молоде щастє, — то Андрій говорить їй про свою широку програму, яка вимагає так багато грошей за-для свого виконання, — клянєть ся, що без міри її кохає і, одрікаючись од неї, робить себе на віки нещасним, і проводить думку, що їм треба позбутися егоїзму, забути все колишнє, треба скорити ся, треба прийняти муки за-для загального добра. Орися, щоб не бути егоїсткою, одступаєть ся од Андрія і дає йому повну свободу. І ось уже Андрій — жених п. Орлової. Таке поводженне Андрія страшенно обурює чесного, щирого, працюючого Сергія. Сергій починає добачати в Андрєві щось дуже недобре, він не

довіряє щирости Андрія. Йому хочеться показати і Орисі і Орловій, що Андрій — зовсім не те, за що вони його приймають, — що Андрій тільки хоче скористуватись грошима п. Орлової, — що в нього нема і думки коли небудь допомагати народови. Але Андрій так зачарував і Орису і Орлову своїми горячими промовами, що вони не вірять Сергієві, — їм здається, що ні вони сами, ні Сергій, звичайні, дрібні люде, не можуть зрозуміти такого велетня, як Андрій... В кінці Сергій доходить до того, що дає Андрієві поморді, коли він не тільки сам не хоче дати грошей на хліб голодним, але не дозволяє зробити цього і Орловій, — коли він, щоб виправдити себе перед Орловою, називає своє жениханне з Орисею звичайним романом студента, що тягнеться завжди не більш кількох днів. Має бути дуель. Андрій боїться виходити на поєдинок. Та й тут гарні фрази спасають його. Орися і Орлова слідком за Андрієм починають вмовляти його, що він не має права так нехтувати своїм життям, що його життя потрібне не за-для його самого, а за-для всього народу. Андрій дозволяє неначе переконати себе і згоджується... Вже ось швидко весілля Орлової з Андрієм, — вже ось-ось стане він мільонером, уже він навіть купує за гроші Орлової великий маєток (5000 десятин землі). Та тільки страшенно нудно йому з підстаркуватою і негарною Орловою. Щоб зарадити своїй біді, Андрій починає придивляти ся, а потім і залицятися до молоденької служниці своєї матері — Зіньки, простої, незвичайно наївної дівчини, яку він називає поетичною назвою „лісова квіточка“. Раз Андрій почав обнімати та цілувати Зіньку в кімнаті. Зінька пручала ся. В сю саме хвилину входять до кімнати Орися з Орловою, що недавно перед сим пішли в садок. Певно, сей вчинок Андрія більш протверезив їх, ніж усі слова чесного Сергія. Орлова зараз же від'їжджає од Андрія, а Орися плаче, що так несподівано розбився її колишній ідеал...

Уже один переказ змісту показує, що песа п. Яновської є щось нове, свіже і оригінальне в українській драматичній літературі. І справді, ніколи ще питання про обопільні відносини нашої молодіжі і народу не ставилося в такій формі, як се зробила п. Яновська в своїй новій пєсі. З ідейного боку проти нової пєси отсеї не можна зробити жадного закиду. Песа ся од початку і до кінця — серйозна, поважна, ідейна песа. П. Яновська дуже добре підмітила, що в наше сїре, мляве, безкольорне время серед молодіжжі з'явилося чимало таких, що гарно, дуже голосно і ідейно балакають, що

кличуть інших до праці, до роботи, до боротьби, що розбуджують
 других, а самі тільки балакають, самі нічого не роблять і навіть
 не мають снаги робити. Гарно характеризує таку молодіж п. Янов-
 ська, порівнюючи із з „дзвоном, що всіх до церкви скликає, а сам
 у ній ніколи не буває“. Оттаким дзвоном в песі п. Яновської і є
 Андрій, що завжди балакає про працю на користь народню, що
 кличе всіх до сієї праці, що навертає до неї своїм чулим словом
 інших, а сам нічого не робить. На жаль тільки ся майже цен-
 тральна фігура в песі вийшла у авторки якоюсь невиразною, неяр-
 кою. Може п. Яновська мала тут на увазі, що типи, подібні Андрі-
 єві, і в дійсности рідко бувають виразними. Може в особі Андрія
 вона хотіла змалювати цікавий тип людей, що швидко переходять
 од одних переконань до інших, що сливе не мають постійних пе-
 реконань, що в житті своїм більше всього керують ся своїм на-
 строем. Правда, дуже трудно цілком ясно змалювати моральну фі-
 зіономію таких людей, алеж се неодмінно треба було зробити, бо
 без сього в песі багато зовсім незрозумілого. Що таке справді
 Андрій? — Чи він — кар'єрист, егоїст та дурисьвіт, яким ви-
 являє себе своїм поведженням, — чи він і справді — ідеаліст,
 тільки безвольний, безхарактерний, нестаточний, — чоловік, що ба-
 жає чогось, чого й сам добре не розуміє, чоловік хвилини, настрою,
 якийсь Рудин, яким бачимо його в його розмовах? Неясна характе-
 ристика Андрія робить незрозумілим і все його поведження: не
 знаєш, чи Андрій нахабно, безсумлінно обманює всіх — і Орися,
 і Орлову, і Сергія, чи може й справді він хоче щось добре зро-
 бити, та тільки поки що не може. Через се саме неясними здають-
 ся і відносини до Андрія Орисі. За віщо кохає його Орися? Чи
 тим, що бачить у ньому справжнього великого діяча і ідеаліста, чи
 кохає його тільки за хорошу вроду та тільки кутає своє кохання
 в якусь ідеальну одягу?... Трудно повірити, щоб така розумна
 дівчина, як Орися, так довго не змогла зрозуміти, що таке Андрій,
 коли-б він не був ідеалістом, — а з другого боку, не можна якось
 згодити ся і з тим, щоб така ідеалістка, як Орися, змогла поко-
 хати чоловіка тільки за хорошу вроду, навіть змогла бути такою
 нещирою, так обманювати і себе і всіх інших, ховаючи своє
 надто звичайне кохання в щось ідеальне. Дивним здається й те,
 що Орися зрозуміла, що за ідеаліст Андрій, і зневірила ся в ньому
 тільки після того, як побачила його в обіймах зі Зінькою. Невже
 кохання так засліплювало її очі? Невже Орися, що змогла зректи

ся кохання до Андрія ради ідеї, не змогла б цілком безсторонно розглянути, що за чоловік був її коханий? Невже за-для-сього треба було неодмінно викликати в ній заздрість?... Ся не зовсім ясна характеристика Андрія робить сю ролю дуже трудною за-для виконання: треба надто талановитого артиста, щоб зміг усунути хиби автора і зробити з Андрія живого чоловіка з цілком зрозумілою психологією, щоб зміг доповнити авторську характеристику Андрія і дати яке небудь мотивування поведженню Андрія.

Не можна лічити вдатною і характеристику наймички Зіньки, що теж грає доволі значну ролю в песі, завдяки чому і сама песа носить ще й иньшу назву — „Лісова квітка“. З одного боку, здається, авторка зробила Зіньку вже через край наївною, — такою наївною, що часом не розумієш, чи справді Зінька — тільки наївна, чи може вона навіть трохи прямо таки дурненька. Вона, напр., ніяк не може зрозуміти, як наставляти самоваря, — вона не розуміє, на віщо її цілує Андрій і питає його, чи се у них (панів) часом не звичай такий — цілувати дівчат? Але з другого боку, в сій самій Зіньці не можна не помітити дуже проникливого розуму, гострої доглядности, незвичайної спритности і навіть хитрости, що так не вяжуться в наївність. Правда, всі отсі хиби якось пропадали в чудовій грі п. Заньковецької. Та не завжди-ж буде грати сю ролю така велика артистка, — треба се мати на увазі..

Взагалі треба сказати, що характеристики у п. Яновської не дуже вдатні, не яркі і не блискучі. Найбільш удала ся авторці фігура ідеаліста учителя Сергія.

Крім не зовсім вдатних характеристик вадить безперечно песі і те, що авторка очевидячки мало знає сцену і не завжди вміє приладити ся до неї. Так напр. в другій дії Андрій просить і матір, і Зіньку ходити і навіть говорити тихше, бо недалечко спить Орлова, щоб часом вона не почула, щоб часом її не збудити, — а сам в сій же кімнаті балакає з Орісею, доводить її до сліз, кляне-ть ся, що її кохає, а повинен одружитись із Орловою і вмовляє її дати йому на се дозвіл, розв'язати йому руки, забути все колишнє і скорити ся нещасливій долі. Що-ж се? Невже-ж Андрій забув, що в другій кімнаті спить Орлова, що вона може все отсе вислухати, почути, що Андрій її не любить, а тільки удає з себе закоханого, щоб забрати її гроші? Невже він міг все отсе так швидко забути? Деж його обережність?... Пригадуєть ся ще одна картина з четвертої дії. Таж сама кімната. Тільки що з неї пішли

в садок Орися і Орлова. Входить у кімнату Зінька. Андрій забуває, що Орися і Орлова тільки що вийшли, що вони можуть за чим небудь вернути ся в кімнату, забуває, що вікна кімнати виходять у садок, не звертає уваги на те, що Зінька через вікно бачить і Орися і Орлову і навіть хоче покликати їх, — усе се забуває Андрій і цілує та пригортає Зіньку, хоч та і пручаєть ся і навіть кричить. Мало сього, в сю-ж саму кімнату він закликає продавця Татарина і з чверть години купує у нього подарунки задля Зіньки. І знов питаємо: де обережність Андрія, — чи можливо-ж, щоб він був таким необережним?...

До хиб пєси належить ще й те, що в ній є зайві, зовсім непотрібні дієві люди (сестра Орисї), що перший і другий акт надто розтягнуті і навіть трохи нудні, що в усій пєсі є чимало зайвої балаканини...

Ми обговорили всі більш значні хйби в пєсі п. Яновської. Але все отсе ми робили не тим, що вважаємо твір її невдатним або непотрібним. Навпаки, ми ще раз кажемо, що лічимо пєсу п. Яновської дуже користним прибутком за-для нашої драматичної літератури. Нам тільки хочеть ся, щоб вона трохи поправила свою пєсу, зробила її більш мотивованою і більше сценічною. Се тим лекше зробити, що поки ще пєсу її не надруковано...

Отсе і всі наші театральні новини сього сезону. Підсумок виходить доволі невідрадний: всього три нові пєси, і дві з них нікуди не годять ся... Дай Боже, щоб другий сезон був більш вдатний і дав більше гарних пєс.

6. III. 1902 р.

В. Мировець.

В справі народного язика.¹⁾

I.

В X. книжці „Літературно-наукового Вістника“ за р. 1901 випечатана стаття „Про нашу літературну мову“ п. А. Кримського, звісного українського писателя і ученого. В тій статті п. А. К. розбирає замітки поміщені в „Дѣл-ї“ 1900 р. під заголовком: „Въ справѣ народного язика“. Вп. автор статті „Про нашу літературну мову“ взагалі годить ся на наші замітки, хоть тут і там що до декотрих виразів намічає одмінні гадки, маючи надію, що і ми згодимо ся покинути деякі свої погляди, коли нам хто доведе певними доказами, що тоті погляди неправдиві. Сей висказ зовсім слушний. Хоть бо я з особливим залюбованєм трудив ся літ звиш тридцять і сім досліджуванєм нашого народного язика, хоть через весь той час збирав пильно всякі терміни між нашим людом — а все-ж таки не пускаю мимо ні котрої замітки що до рідного язика і розбираю її уважно.

То-ж перейдім заміти п. А. К. один за другим.

Давне слово „или“ в нашім язичі загинуло. В російських книжках я стрічав „или“ і „йли“; я привів того слово підчеркуючи „йористу“ вимову наших твердяків „ылы“, що звучить незвичайно грубо і брідко.

Слово „создати“ і в російскім і у нас (уживав єго подекуди Куліш) взяте з старослов. създати і съзьдати. Коли-ж маємо єго вживати в нашім літературнім язичі, то берім хоть із чистого жерела старословенського, а не переймаймо з російського попсованої форми. Від с о з д а т и (кор. з ь д) єсть теперішник: с о з и ж д у

¹⁾ Сю статью друкуємо зовсім так, як написав її автор. *Ред.*

тай годі. Форма „создамъ“ єсть неорганічна, притулена до глагола „дати“ (да, дад). Кидає ся в очи, що Россияне всупереч „історическо-етимологическимъ началамъ“ пишуть: дамъ а не дамь, як єсть в старословенськїм.

Що до склониких причасників дїйного стану, так званих дієприложників, замічу, що они і в других язиках в бесїді розговорній не дуже так то часто сїють ся — та без них в науковій термінольоґії не ступити. У нас і найзавзятїйші противники причасників, саме ті, що на силу описують: „що ходить, що робить, що сьпіває, що летить“ місто: ходячий, роблячий, сьпіваючий, летячий — такої кажуть: я післав „служачого“ до міста, отож не „того, що служить“; — пришла „служача“, хоть в тім разу не потрібно, бо притулюють ся до польского: słuźący, słuźaca; чисто по нашому буде: слугá, слўжник, слўжниця.

Рада, що треба так писати, щоби і будучі покоління „нащадки“ читали наші писаня, она справди дуже добра, тільки її послухати не кождому спромїжно. Дар слова не у всїх писателїв однакий. Впрочім і найлучший писатель в часом тратить того значенє, яке мав у сучасних: впливає се з многих причин та лише стверджує сю правду, що на сьвітї нічо не єсть вічного. Певно добрі писателї найдуть читателїв і за яких сто і двїста рокїв, тільки-ж таких писателїв все буває омаль. Возьмїм у нас примїром українські твори Основяненка, Шевченка — можете їх перечитати кілька сот разїв, а не начитаєте ся: все они сьвіжі, все они копальнею золота руского язика для граматика, для фільольоґа, для дослїдувача побиту і звичаїв українського люду.

В творах наукових повинен бути язик дуже стараний; чим глубше має термінольоґія корїнь в живучій бесїді люда, тим она сильнїйша і має кориснїйші условия жизни і трїваня. Язык недбалїй і не доволї опредїльний (прецизний) в науковій статтї обнижує єї наукову стїйність так само, як пестрий, недбалїй язык в яким творї літератури надобної збавляє цїни того-ж твору. Взагалї слово літературне чи то в белетристиці, чи в науцї має виростати з основи народної т. є. має бути по можности так зладжене, як би проговорив цїлий люд, коли-б осягнув одвітний стєпень образования.

З всею рішучостію виступаю против непотрібного напихання рїдного слова чужоземними виразами, без котрих можемо зовсїм вигідно обїйти ся. Що декотрі чужоземні слова ввійшли вже в наш

язик, суть загально зрозумілі для всеї маси народу, того заперечити годі. Протів таких виразів шкода виступати. Телеграф, пошта, електричний, магнет, квадрат, миля, метер, кільограм, грамати́ка... то вирази, на які шкода силкувати́ся для утворби руских підходячих слів. Що в нашім язиці більша часть слів чужих взята з німецького, се не подивує нікого, бо Славяне з Німцями многорако стикали ся яко з сусідами і від того народа культурно значно више стоячого прийняли багато з термінольоґії ремісничої, купецкої, з термінольоґії уладу суспільного і публичного. Німецьке Rathaus переняли Поляки зміняючи той вираз по своїому на ratusz, а і ми Русини, за посередю Поляків, присвоїли собі тото німецьке слово (ратуш gen. masc. і ратуша gen. fem.). Рівно в німецького взяті слова: шолтис Schultheiss, війт Vogt, рихтар Dorfrichter, бурми́стр Bürgermeister (бу́ймистр), гибель Nobel, зельовати sohlen, ухналь Hufnagel, гандлювати handeln, м. торгувати, крами́ця Kramladen, крамар Krämer, лада Lade, Kiste, гальба Halbe, зайдель Seidel, шварц Stiefelschwärze, Stiefelwichse, лошило до чобіт, чорнило до чобіт і багато інших. Українці кажуть „кштальт“, що єсть взяте з німецького Gestalt за посередю польского kształt, хоть маємо і своє питоменне: стать: укр. на кштальт галицк.: на стать.

Слів французких у нашім язиці не в порівнаню менше, ніж німецьких, а дістали ся они до нашого язи́ка або за посередю польского або подекуди і за посередю німецького язи́ка. Слова „ґрайзлерня“ (говорять навіть „ґляйзерня“) я ужив, бо так у нас кажуть на малий склепик, де перепродують товари звичайно пліхшої вартости. Склеп, склепик а на Україні уживане „лавка“ не зовсім підходять. Може „ятка, яточка“ — але у нас ятками зовуть склеп або буду, де різники продають мясо т. є. „вирубня мяса“. Що до слова „лавка“ запримічу, що се слово має різне значенє 1) Bank, 2) Steg кладка пр. лавка через воду 3) Brett (місцево) 4) Kaufladen.

Староруске слово баснь означає виравді те саме, що байка, але може безпечно ужити ся в рускій науковій термінольоґії, місто французского fablau, котре також фільольоґічно взявши по свому походженю само одно слово, що і лат. fabula. Хоть слово баснь старинне, а все-ж таки оно нам ріднійше, ніж „фабльо“. Тут принагідно кажу, що наш люд на французке fablau, по нашій думці баснь, найчастійше каже „новина“. Чи однакож сей вираз годен

всюди заступити слово „баснь“, се друге діло. „Вигадка“ значить *Ersonnenes pr.* „то зовсім неправда, то єго зловна вигадка“.

Приросток архи в таких нових зложеннях, як „архисьмішний“, „архидобрий“ і т. п. видає ся мені чудний і по моїй думці єсть зовсім непотрібний. Коли читаю „архисьмішний“, то се видає ся мені незручним наслідованєм польского *arcyśmieszny*, а до того по крайній мірі мені як раз пригадує „археологію“. Місто „виглядало се архисьмішно“ сказати б по просту а природно: виглядало се сьмішененько, дуже сьмішно або пресьмішно; „хоч і він добрий, та ти архидобрий“, я-б так сказав: хоть (хотя, хотяй, хоч, хоча) і він добрий, та ти добренький або предобрий; — „всі ви розбійники — а він архирозбійник“ я-б виразив: — а він прарозбійник або і прерозбійник (в одній пісні людовій найшов я таке степенованє: о люде, прелюде!); „се поважна справа, а на раду поприходили самісенькі архиосли“ коли-б вже конче задержати таку форму звіту, то б сказати: се поважна справа, а на радупоприходили самі ослиги або осляги або ще досаднійше: самі осли осленні. Остатний спосіб вираження єсть чисто народний, хоть знаю наперед, що задля него з самого почину з мокрим рядом накинуть ся на мене — та дарма! єсть він у нашого люду іменно в горах часто уживаний для степенованя понятя. І так пр. показуючи раз Бойкови ростиву спиндз (*Helleborus*) я учув від него такі слова: „того у нас маса масенна!“ Так то люд навіть до перенятого слова маса (польск. *masa*, німецке *Masse*, французске *masse*) приміняє свій собі властивий, питоменний спосіб степенованя понятя.

По моїй думці саме фільольоґам повинен даний бути голос у всіх річах дотикаючих справи язика, однакож жаден з фільольоґів не може собі присуджувати права якогось зборонюваня писателям уживати сего або того. Критика предметова, безпристрастна може зробити позиточне діло; однакож і критики, яко люде, можуть в дечім помиляти ся; отож давати критикови, хотьби найдоказнійшому, *ius gladii*, се, коли-б і було можливим, значило-б тільки, що саджати духа в клітку.

„Зовнішний“ по запевненю п. К. живе в устах люду. Єсли так, то нема чого того слова цурати ся. Я на мою долю уживаю „внїшний“ яко коротшого слова, хоть в устах люду я єго не чув ніколи (в старосл. єсть *вънѣшнѣ*), а лише вираз знадвірний пр. знадвірні вікна, хоть таки частійше вікна знадвору або зо-двора;

та нігде правди діти: „знадвірний“ в декотрих випадках не при-
 годжує ся. Слів „внутренний“ і „внутрішній“ межі людом я не
 чув ніколи, а навіть в околицях, де уживають знадвірні вікна, на
 внутренні кажуть лише „вікна з середини“. В старогл. находим:
вѣнѣтрѣнь, вѣнѣтрѣшьнь і вѣнѣтрѣнькшьнь. В книжках у нас
 уживають ся оба в горі згадані вирази. І внутренний і внутрішній
 у нас мають наголос на у. Та все таки „внутрішній і внішній“
 не хорошо звучить задля повтаряня накінчика і шний; по моїй
 думці, красше би сказати: „внутренний і внішній“.

Лежить на серци, се зворот звичайний у нашого люду;
 „правда лежить в тім, причина лежить в тім, се лежить в компе-
 тенції зборів“ — так вправді писати ніхто нікому не може зборонити,
 але сей спосіб вислову єсть германізмом, тай годі. Правда, так
 уживають Росіяне загально, а дуже часто і Поляки, хоть певно
 не ті, що застановлялись глибоше над істотою польського і славянсь-
 кого стилю. Хто-ж чув у люду: „причина лежить в тім“? —
 кажуть лише: причина в тім, причина єсть в тім або
 причина тому.

„Кошунствовати“ назвав я словом чисто російським (кошун-
 ствовать) а то на тій підставі що в людових пословицях росій-
 ских найшов я вираз „кошунство“. З того однакож не слідує, щоби
 оно не було в старослов. **коштоуьнствовати fabulari, iocari**.
 Слово се виписав я з одного перекладу (з російського на укра-
 їнське) і там було то слово ужите в значеню тім, як витворяти
 мов несамовитий, маячити. Подане обясненє п. К. „блюзнити“ до-
 сить близке мому обясненю, хоть і не зовсім таке саме. Тут при
 нагоді згадаємо, що в західно-руській часті Галичини уживають
 блюзнити в значеню: *Zotten reissen*, говорити масні, неприличні,
 спорзні річи.

Люд і народ; люд яко *collectivum* значить: люде, не пе-
 речу; тільки-ж не треба забувати, що і „народ“ має таке-ж зна-
 ченє: зійшло ся багато народу; много народу було в церкві. Мій
 служник, родом з Бортятин, все падає: „які тепер злі стали на-
 роди на світі“ розумій: злі люде. Люд *populus*, а народ *patio*, се
 вже определєне книжне, яке-б я рад завести. Від люд наростком
 овъ утворить ся приложник зовсім правильний: людовий, так
 як кажуть: світовий, сніговий, сусідовий, воловий etc. і шкода
 за рішенцем в тім згляді удавати ся до сільської жінки, бо-ж предся
 від лід буде ледовий; се-ж зовсім не може змішати ся з ви-

разом „людовий“ річ очевидна. Загалом здає ся мені, що в таких разях, де іде о творбу слів, о граматику, удавати ся до простолюдина, до того може і неписьменного, єсть річ похибна. Добре єсть, если хто записує у сільского люду назви ріжних звірят і рослин: терміни людові звичайно самі красші і гідні мати місце в ділах наукових; та зовсім схибленим було-би, коли-б в річах самої науки збирач термінольоґії хотів засягати відомостей з люду, бо тогді прийшло би повірити, що кит єсть великою рибою, лелик птицею, яструб переряженою зазулею, веретільник сліпою і дуже їдовитою гадиною, усільниця хробаком, що пліснь не єсть грибом, а папороть цвите.. Я тут можу з власного досьвіду навести, як малої ваги єсть орік простолюдина, знаючого звичайно лише говор рідного села і поблизкої околиці в річах язикових, котрі требують, будь що будь, такої ширшого погляду і ширшого знаня. Роблячи студії діялектольоґічні стрів я Бойка, від котрого записав доволі богато цінних знадобів для моєї ціли. Бойка очевидно улесило, що якийсь пан „комисар“ списує єго мову і давай хвалити бесіду рідного села: у нас язик твердо-руський, ми все кажемо твердо по руськи: „днесь“, а там вже дальше до Львова, то говорят по польському: нинька (sic!).

П. К. робить розлуку межи „малодушність“ а „дрібнодухість“. Я уважаю слово „дрібнодухість“ неодвітним, бо тут говорить ся про „дрібність“ духа, наче-б духа можна дробити. Говоримо лише про дрібні річи, а позаяк річ має у нас дуже обширне значенє, то може річ дрібна, дрібниця, дрібничка також уживати ся для означеня понятя відсадженого: обставина меншої ваги, мало-важна обставина. З тим понятєм також посвоячені вирази: по дробиця, по дрібність, по дрібний. Після гадки п. К. „дрібнодухий“ означає: kleinlich, „kleinlichmütig“ а малодухий, малодушний kleinmütig. Тільки-ж в німецких книжках я нігде не стрічав „kleinlichmütig“ а kleinlich (властиво etwas klein) я-б віддав виразами: прималий (слово людове), малкий, малостний, дрібничковий. Subst. Kleinlichkeit: прималість, малкість; малостність, дрібничковість.

Одвітливий каже п. К. „той, що хоче одвічати“. І я-б так думав, та що-ж діяти, у угорских Лишаків я чув з уст берова (війта): я в тому одвітливий в знач. ich bin dafür verantwortlich — і так я подав, як чув. Взагалі у люду декотрими наростками творять ся слова, котрі нераз в значеню ріжняють ся від того, чого нас учено в школах, от хоч би такі угорскорускі вирази:

чйтавий *achtbar, geschickt, tüchtig*; лйпавий або смолавий *klebrig, schmutzig* (при другім виразі певно кождей книжно вишколений замйтить: смола значить *Pech* та щож і почнеш, коли селянин так говорить, як з уст матери навчив ся, а часто не так як би се виводила писана граматика, з чого однакож не конче слйдує, що говорить зле). Люд наш каже: нйч погодлива — нйч погйдна; хйжа властлива (т не викинене!) — хата власна.

Побут мйсто побит. У староукрайньских писателйв находимо: побит (пр. у Котляревского: „яким побитом“). Новййшими часами стали що раз бйльше писати „побут“, і йменно у нас в Галичинй взяли ся прйтьмом унйформувати, у пишучи у всйх словах де и = старослов. *ы*, а слово походить вйд „бути“ старосл. *бѣти*. Назвав я се усиловане хоть і не дййшле унйформоване дйлетантским і нерозважним починанем, бо раз оно не дасть ся всюди перевести, а вдруге обйдняє що до звукйв нашй язик.

Кажемо небулий *nicht gewesen*; небулйсть *Ungeschehenes*, але все лише небилиця *Unding, dummes Geschwätz*; небиличйти небилицй плести. Чи-й тут належить писати небулицй, небуличйти? — Якже-ж скажете на збиток *Überfluss, Uebermass, Üppigkeit*, чи збуток? але-ж тут живий язик кладе важке *veto*, бо саме в тих виразах виступає так зване вимйчане (*Differenzierung*): збиток означає *Überfluss* а збуток збуване товару, *Absetzen der Waare, Waarenabsatz* — збиток значить також *Mutwille, mutwilliger Streich* пр. хлопчище робить єму на збитки *der Bub spielt ihm einen Schabernack, der Bub macht es zu Fleiss, um ihn zu ärgern*; збиточний *mutwillig*, збиточник *mutwilliger Kerl, mutwilliger Knabe*, збиточниця *mutwillige Frauensperson, mutwilliges Mädchen*. Що нйхто не скаже: збуточний, збуточник і пр., против того нема чого і спорити. Всюди: добйч, здобйч, здобйчник а не здобуч etc. у м. Вовчка прибиток, вбиток, (Оповйд. II. 1862. стор. 75.) — В захйднорускйй частй Галичини уживають ся вирази присловниковй: збит, назбит, позбит пр. збит дорогой = надто дорогой і тих присловникйв нйхто не перемйнить на „збут, позбут“ і пр. Рйвно кажуть у нас: того у нас збитком *dies haben wir im Ueberfluss*. — Слово забиток *Denkmal, altes Denkmal* єсть книжне, але загально у нас звйсне і уживане пр. забитки давной лйтератури. Добиток значить у нас в многих околицях тйлько, що худоба, скот, имйне — а добуток *das Gewonnene, das Erreichte, das Resultat*, — недобиток се значить і у нас вййско недобите (вйд бити старосл.

бити) та сего не можна разом скидати з добитком (від бити = бути старосл. **бѣти**; **добѣтъкъ**). Понеже у нас старосл. **ѣи** (=і) спливають у звук посередній **и**, то подекуди звуково затирає ся ріжниця у слів походячих від **бити** а **бѣти**, коли **ѣ** не перейде на **у**. — бит Dasein, єствованє; битовати das Dasein führen, existieren, битство я б прийняв також яко синонім побіч бит, (в старослов. **бѣтъство** значить substantia). Може не один замітить: се слова книжні. Так! але добрі — впрочім бит побіч, бытя, бываня Leben, Wohnung стрічає ся у наших Лемків. Борба о бит der Kampf um's Dasein, борба о єствованє, за єствованє треба-б змінити на: борбу „о бут“, а битовати на „бутовати“. Певно тут дехто поремствує: нам не треба нових виразів, але я скажу: дай Боже як найбільше нових добрих виразів. Та буває нераз і так, що саме ті, котрі найбільше горляють против нових виразів, часто складають самі зовсім непотрібно, а до того вельми невдатно вирази нові на місто зовсім добрих, старих і доси загально вживаних.

Як би то виглядало, коли-б на пр. Поляки хотіли уніформувати свій язик змінюючи пр. *poruczyć* на *poręczyć* (тут вимічене: *poruczyć* empfehlen, recommendieren; а те саме слово з примітною польською фонетикою: *poręczyć*, *bürgen*); *rać*, *mać* genit. plur. на *reć*, *meć*; *hańbić*, *hasło*, *hałas* на *gańbić*, *gasło*, *gałas* або навіть *głas* — то-б доперва повстала гаканина не пуще язичя наших твердяків.

Сяєво — мені тото слово видає ся штучним. Наростком-иво утворені суцники означають найбільше знадіб, пр. паливо Brennmaterial, топливо Heizmaterial, стріливо Schiessmaterial, печиво Gebäck. Мисто-иво може иноді бути-єво, пр. молозєво Biestmilch. П. К. приводить: марєво, зарєво. У давних укр. писателів слово „сяєво“ не подибує ся. Доперва новішими часами оно ввійшло в уживанє. Перший тото слово („сяйво“) поклав в письмі Старицький, а за ним другі писателі новочасні. Чому „сяєво“ має бути ліпше, ніж сияє (форма укр. сияння)? Коли-ж українські писателі а і п. К. про тото слово кажуть, що оно людове (себ-то простонародне), то найже будуть ласкаві іменно подати саме околиці, де тото слово живе в устах люду. Осияний від осияти може мати наголос хоть на и хоть на я подібно як і другі причасники минув ч. стану страдного на-нъ пр. вєдений і вєдєвий, люблений і люблєний, замкнений і замкнєний, коханий і коханий (те з певним відтінком в значеню: кохані коні, але дівчино кохана!). Форма

„сяяти“ також доперва у новітніх писателів стрічає ся. У Шевченка находимо : сонечко с сяє, а у М. Вовчка (гл. Повістки. Том. I. 1861 р. стор. 88 читаємо :

Сіяла зіронька, сіяла :

Сь кимъ ти, Домасю, стояла ?

Справозданє або як наш люд часто перекручує „справоданє“, се слово живцем з польского взяте, а такої і в польскім не хороше. Наперед зложене, а потом прохи прихилене до ческого zpráva Bericht, Auskunft, хоть правда з огляду на слово prawić reden, sprechen, можна би по части висновати і оправдати значене виразу sprawozdanie. На що нам набирати з сусідних мов термінів, та ще в додатку сумнівної стійности? Опираючись на старорускїм слові извѣтъ я подав на німецке Bericht вираз звіт. Каже п. К. що извѣтъ значить в російскім : „донос“. Яке там значене того слова з часом в російскім виробило ся, нам про те байдуже. В старослов. извѣтъ значить excusatio а в старослов. рівно як і в наших руских памятниках стрічаємо : безъ извѣта sine excusatione ; sine contradictione. Що извѣтъ могло прийняти инше значене в російскім, тим нам не журити ся, бо нераз се буває, що тоті самі вирази мають у поодиноких язиках славянських инше значене. Ми Русини іменно дуже соромляжі і все похильні обзиратися на сусідів (хай їм легенько икнеть ся!). Другі Славяне не суть так соромливі. І так приміром Чех не соромить ся, що по чески bydlo — Leben, а в польскім bydło — Vieh ; Москаль не соромить ся, що московске мѣхъ Pelz, футро, а в українськоруск. міх Sack ; у нас дихть і ти-кеuchen, пес дихтить, укр. пес хекає, в словацкїм же : dychtit' — begehren (а dychcat' — keuchen) ; в рускїм невістка — жінка сина, в ческїм nevěstka, в словацкїм nevestka — meretrix, Metze, женьщина злого поведеня, блудниця ; в руск. благий gut, sanft польск. błahy schlecht, gering, flau і пр. пр. П. К. подає на нім. Bericht „звідомленє“. Однакож звідомленє, повідомленє се нім. Benachrichtigung ; правда, що оба ті вирази в німец. досить близькі, первістно навіть синоніми ; та виразом Bericht означає ся тепер не лише само звідомленє — пр. звідомленє про засіданє що иншого, а звіт засіданя знов що иншого. В першїм случаю єсть лишень згадка, оповістка про засіданє, в другім же не лишень згадка, але і весь пробіг засіданя, весь ток обрад коротше або ширше описаний.

Я мушу тут замітити, що я сам передше уживав „справозданє“, потом „одчет“, але все ті слова були мені не пб-нутру,

я чув, що се позичане, а для нас не вжиточне добро. Подаючи на німецьке слово Bericht вираз звіт, я прочував, що сей новий вираз стріне і противників. І дійсно так стало ся; але се мене зовсім не зражує. Коли я р. 1872 в „Правді“ в одній статейці ужив вперше слова кількість, то коректор, мимо що тогдішній редактор тої газети зацвнив мене, що помістить статю без зміни — так напудив ся нового слова, що на свою руку кількість змінив на „илькость“, доневне з огляду на польське ilość. Те стало причиною, що декотрі народовці взяли уживати „илькость“, думаючи, що я тото слово захвалюю. Тим часом в українсько-руськім „илькость“, то ще сто раз гірше ніж количество, котре тепер лише задихує стариною (старосл. количество староруск. количество) слово же „илькость“ утворене прихапки і в руськім ніяк не годить ся, бо ніхто не говорить ні „ильо“, ні „илький“.

Правда, вже потом мені не змінювано і печатано в моїх статтях „скількисть“ і „кількість“. Але який час потрівало, що одні народовці писали „количество“, а другі „илькость“ — аж поволи-воли ввійшло в загальне уживанє у народовців такої слово „скількисть“. — Другий примір: р. 1874 видав я малий збірник поезій, де ужив раз в стиху: „туряв про щасну злуку.“ Тодішні народовці дуже нераді були з слова „злука“ твердячи, що „розлука“ може бути, але „злука“ ніколи. Я і не спорив. Від часу, коли написав згаданий збірник стихотворів, минули літа, я забув про свої поезії і про всякі злуки — аж тут дива: народовці саме тепер дуже часто стали уживати слова: злука. Міг би я ще й інші приміри навести на доказ, що вираз новий хоть би і добрий, не все доразу приймає ся — а причина сему прояву такої понайбільше людська природа: сила привикну.

Навпак нераз буває, що вираз хибний дуже швидко може розпросторонити ся, коли на єго хибність ніхто не зверне уваги. І так пр. р. 1861. видав в Чернівцях А. К.: Slovo na slovo do Redaktora „Slova“, де ужив вперше „zaprosynu do peredplaty“. Слово „запросини“ перелетіло табор народовців дійсно мов би огонь побігущий. Всі народовці давай посилати письмом „запросини“ на вечерниці, на балі, на концерт і т. п., не роздумуючи в тім, що запросини а запрошенє то у нас в руськім не все одно, так само як і в польськім zaprosiny а zaproszenie, так як наше хрестини а хрещенє... А навіть, ще й тепер подеколи стрінеш ся з таким добром, як: прислав мені „запросини“ місто за прошенє.

Яко другий примір наведемо тепер ще такої дуже часто вживане: „істновати“, владжене на стать польського: *istnieć*, але не вдатно, бо у нас истий значить: правдивий, справедливий, справедливий, *echt, wahrhaft*; до-иста, в-исті, дійсно (з до-истно), достоту, достотне (з до-истоту, до-истотне) *wahrhaftig, gewiss, sicher, in der That*. Опираючись на старосл. **ієствованнє** і **ієстьствованнє** τὸ εἶναι, *esse* я утворив на понятє *existieren, bestehen*: **єствовати**; *Existenz, Dasein*: **єствованє**; на понятє *Wesen* слово: **єство**. Та лише того послідне слово лекше приняло ся в народовецких письмах; місто **єствовати**, **єствованє** все таки притулюючись до польського пишуть: **істновати**, **істнованє** — хоть справди того не столкувати, чому би руске **єствовати** мало бути гірше від польського *istnieć*, не говорячи вже про підроблене слово „істновати“.

Се-б то — се вираженє зовсім добре і стрічає ся не лише у новійших укр. писателів, але також і у давних, пр. у Основяненка. Коли що порівнує ся, коли виражає ся яка догадка, якийсь припуск, то се вираженє зовсім одвітне, пр. написав до мене лист з сердечними надто виливами, себто дуже мене любить... Одиакож себто не означає того що: то єсть, се єсть, або, як хочете, се є. Себто то — вираженє-условне, припускне, то-ж не може заступити на пр. в математці вираженя: то єсть. І так у виводі місто: то єсть, ті трикутники суть до себе пристайні — ніяк не можна сказати: себто, ті трикутники суть до себе пристайні. Єсли хто знає, що 6 раз по 9 єсть 54, тож предся не скаже 6 раз по 9 себто 54 (то „ніби“ 54). Навіть на квіті так писати нельзя. Хтось побрав з каси 800 корон, то не може написати у споду поквітованя (як се у нас водить ся): „себто 800 корон“. Як же „себто“, коли касиєр (казначей) виплатив єму ретельно 800 корон не фальшованими грішми. Що там який наймит з трудом почитуючи гріші, скаже иноді „себто“, те по моїй думці не доказує нічого. Зсувка себто (із „се би то“) своїми складнями доволі показує, що не можна єї уважати рівнозначною з вираженєм: то єсть або се єсть.

Хоть як важним єсть досліджуванє бесіди нашого люда, то таки заперечити не дасть ся, що і межи людом не кожний бесідує правильно питоменим говором. В кождім разу треба з'уміти вилучити зерна від полови, не все бо, що чує ся у люду, пригідне для язика літературного. Коли вчуємо від якого робітника, що

зляє ся по всім усюдам: „коцьол“, „коцьолок“ — то годі нам тих форм ужити місто котел, кітлик, в рускім єдино можливих форм слова, що взяте з германського (готицке: *katil**).

„Цьоця“ і тета (люд каже декуди пр. коло Перемишля: „цьота“). Перехід е на о пр. в говорі долівскім: сої, соса, сосо м. сей, сеся, сесе рsl. **сь, си, се**; доготь місто деготь; — на Поділю: брала вдова льон дрібненький = лен др.; заіменник в сьо пр. в сьо збіже м. в се збіже. Пояснити тут перехід е на о не легко; виробив ся він місцево і в наведених словах самостійно. „Цьоця“ однакож — се повстало — говорю лишень про ті околиці Галичини, де мені лучилось того слово чути — під впливом польщини. Суть села, де говорять селяне межи собою тїтка, а вже коли стануть бесїдувати з „паном“, то притьмом виїзджають словом „цьоця“. Коли говоримо: тонкий, тебе, стїна, стяти а не ценкий, цебе і пр., то мусимо признати, що єдино лише форми: тета, тїтка суть допустимі в нашім язиці літературнім; „тетка“ „тетюха“ подекуди у нашого люду іменує ся пропасниця, *febris*. В поодиноких говорах у нас нераз місцево виступають прояви звукові, часом навіть і зовсім оригінальні, котрих однакож годі вводити в загальне уживанє, бо они надто виїмкові а часто нераз і противні загальним законам нашого язика.

Котрий, який, що часто вживають ся у нас якo рівнозначники. У нас, коли хто скаже: „позабирав яблука, що були вже добрі“ то може се означати і всі і часть яблук. Коли-ж хочемо точно виразити часть яблук, то скажем: позабирав тоті яблука (яблока, яблика), що були вже добрі. Повідбирав гроші, котрі, які або що позозичав сусїдам — се у нас все рівно, розлуки нема ніякої.

На останку мусимо ще згадати про висказ п. К. ось який: „З чисто великоруської мови нам можна було-б понабирати багацько дуже доброго материялу, дуже добрих термінів. От було-б гарно, коли-б хто основно переглянув Словарь Даля і повиписував звідти все то, що могло-б і нам знадобити ся“. На се ніяк не

*) Аделюнг виводить слово *Kessel*, готицк. *katil* від *ka*, *ka u* = *hohl*, *tief* (порівн. нім. *Kaue*, а також грецк. *κοτύλη*, лат. *catinus*, *catillus*). Основним понятєм слова *Kessel* (*katil*) єсть після Аделюнга-а понятє глибокості, довбочастості, ото-ж подїбно як в рускім слові: баняк. Українці кажуть на баняк: казан, казанок (слово взяте з турецького).

годжу ся. Яку-б мала стійність така термінологія повипикувана з російського словаря, трохи переіначена звучною українською? Русин, мимо всеї своєї захвалюваної „твердоти“, mezi Славянами в національнім згляді трохи чи не наймякший і найлекше попустний, найлекше похильнистий до сусідного із шкодою для себе самого — то-ж можна собі уявити, яка-б то вийшла робота. Прямо сказати мушу: була-б зовсім без вартости, яко корпанина штучно прищиплена і позичена. Мов би ідучи за радою п. К. так роблять по части Русини галицкі, та лишень в иншій напрямі, беручи за основу термінологію польську, котру трохи переіначують на руский лад. Тож шкільня; шкільнярство Schulwesen мусить називати ся „шкільництво“ польск. szkolnictwo (в галицко-руск. шкільник = жид-кликун, що ранком стукаючи до вікон одновірців певної дільниці, скликує тим способом жидів до біжниці, се-б то до „школи“); ліснѣя, лісовнѣя; ліснѣярство Forstwesen „лісництво“ польск. leśnictwo; верхнѣя Oberfläche „поверхнѣя“ польск. powierchnia; заведенѣ водолічне „заведенѣ водолічничче“ польск. zakład wodoleczniczy; перелинка Beistrich — протинка, польск. przecinek; такий хороший і прецизний руский вираз, як точка = punctum мусить звучати „кропка“, польск. kropka (в руск. крапка Tüpfel, guttula; руске слово точка може ужити ся яко дуже хороший термін і в математиці); модрина, мудринѣя, яремш Lärche, larix іменує ся „модерев“, польск. modrzew; удача, вдача (прехороше слово!) підмінює ся виразом „успособленѣ“ польск. usposobienie (в руск. успособленѣ Befähigung); місто був живої вдачі пишуть: був живого успособленѣ = był żywego usposobienia; нагода зве ся „спосібність“, польск. sposobność (в руск. спосібність Fähigkeit; польск. przy sposobności = по руск. при нагоді); розпоряд завсе мусить звати ся „розпорядженѣ“ польск. rozporządzenie; рoстина зве ся „рослина“ польск. roślina; рістнѣя — зве ся „рослинність“ польск. roślinność; галапáс = Parasit — „пасожит“ польск. pasorzyt; школа приготовна — „школа приготовавча“, польск. szkoła przygotowawcza; запаленѣ легких — „запаленѣ плюц“ польск. zapalenie płuc; лазниці — „лазєнки“ польск. łazienki; висóк plur. вискі — „скронь, скрони“ польск. skroń, skronie; прѣвѣска — „висьорок“, польск. wisiorek і пр. пр.

Нам позичати зовсім не гоже, не потреба нам удавати ся аж до московщини, маємо свого добра доволі; хоть поки що, оно роз-

сипане, не зібране і не впоряджене. Насувають ся нам тут слова німецького поета:

Warum in die Ferne schweifen?

Sieh, das Gute liegt so nah'!

Язык нашого люду єсть так багатий, що в нім найдемо гідні знадоби термінології хотьби для десяти народів. Не перечу, що в термінології спеціальних наук можемо — як се діють впрочім і всі Славяне — глядати і в термінах других народів славянських — а передовсім одвітно використати старословенщину — та все при тім дуже обережно поступати належить і лише в дійсній потребі черпати з тих жерел.

З термінології нашого люду багато користали Поляки, по части також Москалі; лишень ми мало маємо довіря до свого питоменого; многі спосеред нас хоть і люблять своє, так все думають прихилити де-небудь головоньку до сусідів, дарма, що они для нас так дуже привітні... Тим часом нам єствувати лишень тогді, коли розвинемо ся на своїх власних, природних, питомених основах. Всяке зиченє від сусідів нам лише на шкоду вийти може, а скріпить і без того сильнійших сусідів.

Се одвіт наш Вп. автору статті: „Про нашу літературну мову“. Пишемо зовсім предметово, так як се нам впливає з наших довголітних студій проведених зарівно як в писаній нашій літературі, так і найпаче в живім, ядренім і пребогатім слові нашого люду. Коли чому не можемо притакнути, то робимо се на підставі наших спеціальних дослідів і помічаній — та зовсім нас те не гніває, коли наші виводи стрінуть ся з мнієм противним. Єсли наші виводи і мізкованя злі, то най пропадуть; єсли добрі, то они з часом найдуть привіт, вийдуть в люди і послужать в користь нашому літературному языкови.

Іван Верхратський.

Хроніка і бібліографія.

I. З літератури і науки.

Сорок перші роковини смерти Шевченка. 41 роковини смерти Шевченка пройшли в російській пресі не так голосно, як попередні; статі про Шевченка були тільки в отсих часописах: 1. *Волынь*, ч. 52 — стаття д. Мирвця „Причини, вызвавшія особый интересъ къ личности и произведениямъ Шевченка“; 2. *Крымскій Курьеръ*, ч. 51 — д. Доманицького „Культурно-историческое значеніе поэзіи Т. Г. Шевченка“; 3. *Приднѣпровскій край* ч. 1468 — д. Славинського „Памяти Шевченка“; 4—5. *С.-Петербургскія Вѣдомости*, ч. 55 — д. Л—цкого „Т. Г. Шевченко“ і д. Кулябки „Памяти апостола правды“; 6. *Сѣверный Кавказъ*, ч. 25 — д. Гавриша „Т. Г. Шевченко“; 7. *Югъ*, ч. 1141 — д. Коваленка-Коломацького „На Шевченковы дни“; і 8. *Южный Край*, ч. 7300 — проф. Сумцова „Стихотвореніе Шевченка „Сонце заходить“ въ бытовой и литератур-

ной обстановкѣ“ та поезія „Памяти Шевченка“ д. Ивапова. В різних містах (Симферополь, Катеринослав, Київ, С.-Петербург то-що) память Шевченка святковано літературними вечерами. *С. 6.*

Ще про український переклад

Свв. Письма. Недавно мало не всі російські часописі оголосили звістку, що Синод дозволив друкувати Новий Завіт українською мовою. Сій звістці ми зразу не хотіли вірити, бо чи-ж може Синод безжадного приводу занехати свою давню систему церковного „обрусенія“ і вийти на цілком новий шлях?... Показало ся, що скептицизм був справді, на жаль, оправданий. Обер-прокурор Синоду Победоносцев оголосив у своєму органі „Церковныя Вѣдомости“ (ч. 6), що останніми часами ніхто не прохав дозволу друкувати український переклад Нового Завіту, а ті прохання, що були перше, Синод одкинув. Синод очевидно, поводить ся так, ніби його ще просити треба, щоб він виконував свої найперші обовязки, — такий тепер панує безладний хаос у головах ви-

щого російського духовенства, що запродало урядови все, що було кращого в християнській науці!... За своїми керманичами йдуть і деякі зі священників. Один із них надрукував у ч. 1151 „Юга“ замітку, де доводив, що народови не потрібно Сьв. Письмо українською мовою, що народ відкидає навіть (!) російський переклад і цілком задовольняється церковно-славянським. Треба сказати, що такий офіційний погляд зустрічає опозицію від кращої частини духовенства, що виробила вже інший погляд на сю справу. В ч. 1154 „Юга“ надруковано відповідь другого священника, що рішучо протестує проти думок свого товариша і дуже вдатно й докладно зводить їх *ad absurdum*. На підставі власного досвіду він каже, що народ не розуміє зовсім Сьв. Письма та проповіді чужою мовою; що перший-ліпший дурисвіт має більший вплив на народ, ніж духовенство, бо знає народню психологію й звертається до його зрозумілою мовою. Все се правда і духовенство само собі вириває з-під ніг ґрунт тим, що не хоче вважати на справжні інтереси народа. Кажемо — не хоче, бо ніхто справді не в силі заборонити їм сього; цікаво, що навіть уряд церковний иноді мусить поступати ся „обрусенієм“, коли від його виразно того вимагають. В „Кіевській Старині“ (лютий) надруковано „указ“ полтавської консисторії одному з благочинних, яким дозволено говорити з церковної катедри українською мовою.

С. Є.

Російські часописі про Костомарова. Д. Пантелєєв надрукував у „Русскихъ Вѣдомостяхъ“ (чч. 11, 15, 19 і 21) дуже цікаві

споминки про петербурський університет („Изъ воспоминаній о шестидесятихъ годахъ“) спочатку 60-х років, за часів професорства там Костомарова. Про Костомарова автор згадує вельми прихильно. Між иншим він каже, що Костомаров не вернув ся в університет через агітацію на „Страстномъ бульварѣ“ (так в Росії звуть „Московскія Вѣдомости“) проти Костомарівського сепаратизму. Коли вірити д. Пантелєєву, Костомаров говорив, що не знати, чи задержать ся ті відміни, які відрізняють тепер Українців від Великорусів, коли скрізь пройдуть залізниці, коли освіта народна а разом і добробит побільшать ся. З приводу великоросійської секти молоканів Костомаров ніби то мовив авторови, що він одмінив свої погляди на відносини „двух русских народностей“ і уважає Великоросів талановитішими від Українців, більш здатними до виконання морально-громадських ідеалів. Навівши отсей витяг із статі д. Пантелєєва, „Новое Время“ єхидно запитує: „Что то скажутъ на это „щыри украинци?“ — Відповідь на се питання дав д. Мордовець в ч. 9295 того-ж „Нового Времени“. Д. Мордовець покликається на друквані праці Костомарова, що вийшли в світ пізнішими часами і тим самим відкидають слова, які ніби-то чув од Костомарова д. Пантелєєв. Полеміка між д. Пантелєєвим та д. Мордовцевим викликала ще одну статю в „Новому Времени“ (9297) д. Розанова „Малороссы и великороссы“, яка власне робить комічне вражінне невдатними заходами дати характеристику відносин великоросійсько-українських. Щоб багато про мірковання

д. Розанова не розводити ся, наведу тільки один приклад: д. Розанов думає, що Січ Запорозьська виникла від... лінощів. З'їв, каже д. Розанов, чоловік все кругом себе і замість того, щоб працювати — йде „поцарпачать (? — у Гоголя — „пошарпачь“ С. Є.) Анатолійські берега“... З таким розумінням історії не далеко зайдеш, а що не розплутаєш заплутаних міжнародних відносин, то певно!...
— С. Є.

Енциклопедизм і шовінізм.

Святкуючи 21 лютого 50-ті роковини смерті Гоголя, його alma mater — Ніжинський ліцей не втримав ся від такої вихватки, що не зовсім личить поважній науковій інституції. Проф. Сперанський, говорячи про виховання Гоголя в ліцеї, згадав, що Гоголь був під впливом українських літературних течій, що надихнули йому любов до українського життя, пісні, тощо; але енциклопедичний дух школи вирятував його від захоплення „ложным малорусским шовинизмом“ („Одескій Листок“, ч. 56). Так говорить професор лицея, інші-ж учені російські (напр. Венгеров) мають цілком супротивну думку що до „енциклопедичного духу“ лицея й доводять, що там панувала мертвота й повне занедбанне науки.
С. Є.

Український елемент у творах М. Гоголя. В 7295 ч. „Южнаго Края“ поміщено статтю проф. Сумцова „Малорусскій элементъ въ творчествѣ Гоголя“, з приводу „Книги о языкѣ Гоголя“ проф. Мандельштама. Авторъ зазначає, що перші твори Гоголя — то перемов російський переклад з українського первотвору, та й потім кращі уступи його творів — то

споминки про Україну. Український елемент у творах Гоголя виявив ся надзвичайною ширістю, правдивістю та артистичністю в обробленню, не згадуючи вже про широку український гумор його писань. Взагалі книжка проф. Мандельштама дає багато важних уваг до психології творчости Гоголя. С. Є.

До ювілею Гоголя. В ч. 52 „Кіевлянина“ надруковано статтю „Гоголь, какъ историкъ Малороссіи“, де на підставі публичних відчитів д. Каманіна переглянено праці Гоголя з обсягу історії України. С. Є.

Риба на голові. Д. Діонео переказує в „Одескомъ Листкѣ“ (ч. 67) деякі куріози, що знайшов у англійських перекладах оповідань Гоголя. Англічане — каже він — з великим дивом дізнають ся з перекладу Гоголевих оповідань, що Українці носили на голові... „шапку“ — догадуєтесь ви? — ні, оселедця (рибу). Перекладач слово „оселедець“ (чуб) переклав по англійськи herring — і вийшло, що Українці ховають під шапку рибу й носять її чомусь на голові. С. Є.

Роковини уродин Юрія Гуци (Венеліна). Сього року минає сто літ від дня уродин Юрія Гуци, званого під прибраною назвою Венеліна, головного духового відродителя Болгарів. Юрій Гуца, з походження угорський Русин, уродив ся 1802 р. в північній Угорщині (Берегська столиця). До гімназії, а опісля до духовної семінарії ходив на Угорщині (в Уніварі). Та до духовного звання не тягнуло його мабуть дуже, коли він покинув семінарію, ввійхав до Галичини і тут, у Львові, вписав ся в університет на філософичний виділ, де слухав головню викладів історії.

В р. 1823 виемігрував до Росії і звідти вже не вертав до рідної землі. Два роки пробув він у Кишеневі. Там познайомився з численними Болгарами, що повтікали звід турецької кормиги, полюбив їх і постановив собі працювати в їх користь, забувши заразом цілковито про своїх земляків, що як раз тоді почали сильно підупадати в кожнім напрямі. Посвятившись виключно студіям над Болгарами, видав уже 1829 р. працю „Древніе и нынѣшніе Болгаре въ политическомъ, народописномъ, историческомъ и религіозномъ ихъ отношеніи къ Россіянамъ“. Праця написана горячо, звернула відразу на себе увагу Болгарів і дала почин до їх національного розбудження. Вони аж тепер стали думати над собою, почали переконувати ся, що вони не Греки, за яких себе часто уважали, але окремий народ, що мав за собою історію, мав культуру. За пізнанєм себе пішли змаганя до самостійности, які й сповнили ся, хоч значно пізнійше. Та Гуда не поперестав на тій одній праці. Діставши від петербурської Академії Наук легітимацію, він виїхав до Болгарії збирати давні книги, записувати етнографічні матеріяли, студіювати цілий сучасний побут Болгарів. І хоч в часі своєї подорожі натрапляв на численні перешкоди і то не тільки з боку Турків, але й самих Болгарів, він не зражував ся і працював у раз обібраним напрямі безупинно. Повернувши до Росії почав стягати в купу свої досліди. Наслідком того був цілий ряд його праць, які й вичисляємо тут: „О характерѣ народныхъ пѣсенъ у Славянъ задунайскихъ“, „О зародышѣ новой болгарской

литературы“, „Влахо-болгарскія или дако-славянскія грамоты“, „Критическія изслѣдованія объ исторіи Болгаръ“, „Нѣкоторыя черты путешествія въ Болгарію“. Розумієть ся, що се не весь результат його студій над Болгарами і що він був би більше їх приготував, як би вчасна смерть не перешкодила йому в дальшій праці. В 1839 р. він помер у Москві, полишивши по собі ще деякі папери, доси не видані. З ним зійшов у могилу чоловік, про якого не можна вправді сказати, що стратив свій вік на дармо, та все належить зазначити, що як би був присвятив свою працю рідній землі, Угорській Русі, вона певно не була б дійшла до такого упадку, в якім є нині. В.

Українська книжка в Земській книгарні. Д. Земень в дописі з Александровська („Придніпровскій Край“, ч. 1478) звертає увагу на ненормальне становище української книжки в місцевій Земській книгарні. Хоч українська книжка тут найбільш потрібна, бо кругом живе український люд, проте, oprіч видань д. Грінченка, в книгарні майже нічого нема з української літератури. Правда, Петербурське „Благотворительное Общество“ висилає сюди свої видання, але їх на полицях не видно, а лежать вони десь на схові. Очевидно людина, що заправляє книгарнею, належить до тих добродіїв, що коли б силу мали, й зовсім знищили б українську книжку. С. Є.

Переклади українських творів. Часопись „Сѣверо-Западное Слово“, що виходить в світ у Вильні, надрукувала в ч. 1150 переклад оповідання Дм. Марковича „Іванъ з Буджака“. Годить ся згадати,

що редакція надрукувала сей переклад під загальним титулом „Современные малороссійскіе писатели“, — виходить, ніби то вона має на меті подати ще кілька перекладів з української мови. С. Є.

„Słowo Polskie“ надрукувало в перекладі новелю Вас. Стефаніка п. н. „Podpalacz“ (Палій) в ч. 154, 156 і 158.

В „Дѣтскомъ чтеніи“ друкується в перекладі „Удивительныя приключенія муравья Сангвина, имъ самимъ рассказанныя“, Гната Хоткевича, що вийшли торік по українськи окремою книжкою у Львові.

Харківське „Общество грамотности“ видало книжку „Добромъ все преодолѣшь“ Гната Галайди, переклад з українського.

Рецензії на українські книжки досить постійно містить часопись „Югъ“; останніми часами надруковано рецензії на семейну хроніку Свидницького „Люборацькі“ (ч. 1150) та на видання Б. Грінченка „Книга глаголемая листовня“ (ч. 1152). Оцінку збірки „Из уст народа“ Грінченка надруковано в ч. 26 нової катеринославської часописі „Вѣстникъ Юга“. В ч. 1146 „Юга“ поміщено оцінку „Кіевской Старини“ (за січень і лютий), найбільшу увагу звернено на українську белетристику та справу українсько-руського університета у Львові; подібна оцінка появилася і в „Южномъ Обозрѣніи“. В „Кіевском народном календарѣ“ Андріяшева знаходимо неприхильну оцінку „Бжільництва“ д. Немоловського; відповідь автора надруковано в ч. 18 „Волини“. В ч. 1157 „Юга“ поміщено рецензію на „Оповідання про Ів. Котляревського“, а в ч. 1165 тої-ж часописі на „Народные спектакли“

Грінченка. В ч. 41 і 42 „Волини“ надруковані під спільним заголовком „Изъ новостей украинской литературы“ Б. Грінченкові рецензії на твори Шевченка („Повісти“, т. 1 і 2), Свидницького, Куліша, Г. Барвінок, Левіцького, Яновської та Яворницького. С. Є.

Праці Українців у чужих мовах. Звісний журнал „Archiv slav. Philologie“ надрукував у XXIV т. невеличку статтю д-ра І. Франка п. н. „Zu Bogarodzica, str. 2, V. 1“, в якій автор вияснює, як належить читати одне місце в другій строфці сеї давньої польської пісні, що його доси учені не могли поправно відчитати і довго над сям сперечалися. В.

Д. Коваленко-Колом. надрукував у ч. 1479 „Придніпровскаго Края“ статтю „Къ вопросу о начальномъ образованіи“, де знову пропонував вести науку в народних школах українською мовою. С. Є.

Одіслано до цензури. „Святы письни“, збірник віршованих псалмів.

Дозволено цензурою. „Як треба і як не треба“, два оповідання, переклад Гната Галайди.

Друкується „Добром усе переможеш“, Гната Галайди (друге виданє, поповнене).

Що пишуть про нас. Штутгартська часопись „Aus fremden Zungen“ подає в 7 ч. з сього року дві руські емігрантські пісні з передмовою і в дуже гарнім перекладі д. Георга Адама, які друкувалися у нас минулого року (кн. VII). Крім того висловляє д. Адам гадку про наш „Вістник“ отсими словами: Diese trefflich geleitete Monatschrift, welche unter Mitarbeit der bedeutendsten kleinrussischen (ukrainisch-ruthenischen)

Schriftsteller der Gegenwart nunmehr im fünften Jahre in Lemberg erscheint, ist der litterarische Sammelpunkt aller Kleinrussen (Ukrainer, Russinen, Ruthenen), welche in Südrussland, dem östlichen Galizien, der Bukowina und dem nordöstlichen Grenzgebiet Ungarns die Hauptmasse der Bevölkerung bilden. —

Наводимо сі слова як погляд постороннього європейського читача нашого журналу; вони можуть служити також за відповідь тим нашим землякам, що не раз висловлюють своє невдоволене, не маючи ані змоги ані охоти порівняти наше видане з иньшими подібними у иньших народів і спускаючись лише на свій „естетичний“ смак та на „хлопський“ розум. Як би наші люди привикли більше читати і річево думати, а менше критикувати з формальних або зовсім фантастичних причин, то ми певні, що наш Вістник мав би вже давно більше як 1000 передплатників. Ну, та підождемо... В.

Бібліотека поета Кардуччі.

Італійська королева Маргарета закупила як раз тепер бібліотеку поета Кардуччі, що складається з 30 000 томів, за 40.000 лірів готівкою і 2.000 лірів річної ренти. Королева носить ся з думкою передати сю цінну бібліотеку місту Больовії. В.

Університетська бібліотека у Львові. В 1901 р. зросла університетська бібліотека о 2700 творів, в 5278 томах і 688 зошитах. З того куплено 2134 томи, 652 зошити. На купно, передплату і опрау видано 23.012·80 к. Обов'язкових примірників прибуло 617 томів, з приватних дарів 921 томів, решта з дарів правительства.

Взагалі числить бібліотека 94.200 творів, у 168.598 томах. Бібліотека була отворена для публіки 234 дни. Читачів зголосило ся 18.584, а видано їм 60.808 томів; з того визичено до дому 14.237 томів. З чужих бібліотек спроваджено 798 томів, вислано до чужих бібліотек 1054 томи. Деякі книжки і рукописи спроваджувано не тільки з австрійських бібліотек, але й з Росії, Німеччини та Швайцарії. В бібліотеці одна тільки більша хиба, яку належить тут зазначити: багато книжок із неї забирають до дому професори і тримають їх не місяцями, але цілими роками. Коли зголосить ся за книжкою звичайний смертний, то не дістане її, бо урядник не хоче стягати від професора. Чи не можна би якось тому зарадити? В.

II. Нові книжки.

Chronik der ukrainischen Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg. 1901, September — December. Heft IV. N. 8. Львів, 1902. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 28, 8°. Ціна 30 сот. Зміст: Sitzungen des Ausschusses. — Sitzungen der Sectionen. (F. Prymak — Beiträge zur Geschichte der Entwicklung und der Involution der Thy-musdrüse bei den Knochenfischen. Dr. I. Horbačevskýj — Über die Bestimmung des Blutfärbstoffes. Dr. I. Horbačevskýj — Über die Entstehung des Fettes im thierischen Organismus. Dr. O. Dakura — Beiträge zur sicheren Stellung der Diagnose des Typhus auf Grund bakteriologischer Untersuchungen. Dr. V. Levyčkýj — Die Theorie der Saturnringe. Derselbe

— Neue Errungenschaften in der Theorie der analytischen Functionen. Derselbe — Beitrag zur Theorie der Kettenbrüche und der Modulgruppe. Dr. S. Rudnyckyj — Über die Sonnenflecke). — Sitzungen der Commissionen. — Theilnahme der Gesellschaft am Congresse der Naturforscher und Ärzte in Prag und an der Jubiläumsfeier der Geographischen Gesellschaft in Irkutsk. — Aufruf in Sachen der Sammlung ethnographischer Materialien und Gegenstände für das Museum der Gesellschaft. — Weiteres Verzeichniss der Gesellschaften und Institute, welche in den Austausch ihrer Publicationen mit der Gesellschaft getreten sind. — Neue Publicationen der Gesellschaft.

А. Е. Крымський. Изъ повѣстокъ и эскизівъ. Выдання друге, виправлене. Москва, 1902. Друкарня Варвары Гатцукъ. Ст. 138, 8°. Ціна 50 коп. Зміст: 1) Не порозуміються (Изъ жыття истерыкывъ). Ст. 1—65. — 2) Батьківське право. Ст. 67—96. — 3) Та хто жь такы справди выненъ? (Изъ жыття мищанъ у Кывщыни). Ст. 97—138. — Отсеі оповіданя д. Крымського знані в нас, саме виданє одначе таке гарне, що може бути справдішною прикрасою кожного сальону. При великій дешевости воно все такы належить до досить рідких у нас люксусових видань.

В.

Сборникъ матеріаловъ по малорусскому фольклору. Собралъ Ал. Н. Малинка. Приложение къ N. 1. „Земскаго Сборника Черниг. г.“ 1902 г. Черниговъ, 1902. Типографія губ. Земства. Ст. XXIV+388, 8°. Редакция „Зем. Сборника Черниг. г.“ впала на дуже до-

бру гадку, видавати в додатку окремими книжками етнографічні матеріяли, яких у різних збирачів паконичило ся багато, але які му-сіли лежати в сховках задля браку відповідного виданя, де можна б було їх опублікувати. Протягом кількох літ появили ся таким чином у „Сборнику“ дуже цінні праці д. Б. Грінченка, прийняті критикою дуже прихильно, а сього року вийшов новий збірник матеріалів, зібраних д. Малинкою, співробітником „Кіев. Старины“ та фахових етнографічних журналів російських. Збірник сей містить: 1) Колядки і щедрівки (ст. 9—169, 261 чисел). 2) Загадки (ст. 170—185, 269 чисел). 3) Пословиці (ст. 186—219, 686 чисел). 4) Заговори (ст. 220—238, 49 чисел). 5) Народня медицина і повірки (ст. 239—261, 171 чисел). 6) Казки, анекдоти і т. и. (ст. 262—381, 104 числа). 7) Прозакляті скарби (ст. 381—385, 34 числа). 8) Два апокріфи ст. 385 до 388). До збірника доданий зміст, де наведено коротке резюме всіх матеріалів, а при кождому розділові вказана теж відповідна література, на скільки вона була авторови звісна, хоч подрібних паралель він не давав до кожного числа. Сей збірник становить цінне придбанє для нашої етнографії, тому належить бажати, щоби редакція „Зем. Сборника“ й на дальше не закидала пляшу видаваня таких збірників тим більше, що тепер у Росії не займаєть ся більше ніхто публікацією етнографічних матеріалів, хоч вони можуть принести велику користь науці.

В.

Твори Степана Руданського. Томъ I-ий. Кыввъ, 1902. Друкарня Петра Барського. Ст. IV+

268+VIII, 8°. Ціна 50 коп. Серія кнївських видань збагатилась іще одним дуже цінним томом. Руданський — незвичайна поетична індивідуальність; тоді, коли більшість наших поетів 50—60 рр. майже виключно наслідувала невдатно Шевченка, Руданський був цілком оригінальним і співав свою власну пісню. На жаль тоді ніхто не чув його співу: література без преси не могла сприяти розголосу його творів, для них у свій час не нашло ся не то критика, але й видавця, і тим то вони не принесли для України того, чого сподівався від них сам поет і що безперечно вони могли принести. Однак твори Руданського завдяки своїм великим достоїнствам художницьким і тепер читають ся і ще довго читатимуть ся — і може не на олії тільки Україні. Деякі з ліричних і більших епічних пєс Руданського, а особливо т. зв. „приказки“ його написані з справжнім артизмом; наша література може справедливо пишати ся приказками, котрі безперечно стоять в рівні з творами найкращих всесвітніх байкарів. І отсей-то поетичний скарб спочивав собі аж до недавнього часу в скринях тих людей, котрим попались у руки рукописи Руданського. Поет зоставав ся невідомим у своїй батьківщині майже тридцять років! А хто знає, який-би його твори викликали в свій час літературний рух і як би спричинились загальному розвоєви української літератури! Багато гарних творів наших старих письменників цілком не відомі на Україні, бо вже давно-давно розійшли ся старі видання, або навіть і не було їх. З сучасними авторами теж не лучше

стоїть діло; у нас, напр., дуже мало відомі твори визначнішого письменника нашого — Франка.

Тим-то кнївському видавництву належить ся велика подяка за сей том писань Руданського. Зроблений він дуже старанно; тут схарактеризовано творчість Руданського всіма сторонами (як не брати історичних поєм, котрі власне не мають нічого характерного в собі). Матеріал у збірнику поділено на чотири частини: лірику, сьпівомовки, байки та поеми і баляди. Тут до речі вияснити, що звати сьпівомовкою. В Руданського се слово синонімічне з словами поезія, вірш; але в такому розумінню назва вражає своєю робленістю (як і багатенько других слів нашого поєта), і на нашу думку кнївське видання дуже вдатно називає сьпівомовками тільки ті Руданського вірші. зміст котрих поєт брав із народніх приказок, анекдотів, байок і т. и. Ті твори, що в сьому томі уміщені під назвою байок, було-б відповідніше залічити до сьпівомовок, бо се й не байки та й не казки, а щось ніби середнє між тим і другим родом (і сам поет очевидно вживає слово „байка“ замісь „казка“ — провінціалізм подільський). Як відомо мова Руданського має в собі багато провінціалізмів. В науковому виданню їх усякі навіть граматичні особливости письменника треба задержувати, але в виданнях для широкої публіки потрібно зглажувати не-літературні форми. В сьому томі замісь по скрізь положено та, замісь закінчень яний — ений і т. и. Часто буває так, що в писаннях, котрих сам автор не злаштував до друку, деякі слова вжиті автором так чи инакше,

очевидно через недогляд. В одному віршу Руданського маєм на се приклад; в останньому рядку вірша „Козаче-голубче“ ритм потребує п'ять складів; одначе в автора стоїть: „любила вірненько“: ясно, що тут треба: „любила вірно“. Так і стоїть у сьому виданню. Взагалі треба при виданнях звертати увагу на такі випадки. Наскільки поправійше було б у нас виданне Шевченка, коли-б відноситись до його з більшою увагою!

До книжки долучено портрет Руданського, а також коротку біографію й характеристику його творів, написану д. Лотоцьким. Папір і друк гарний, ціна дешева. Як бачимо, виданне во всіх боків зроблено добре, як і всі видання тієї самої серії (Новісти Шевченка, „Люборацькі“ Свидницького, „Із новісток і ескізів“ Кримського), що мають однакову обгортку і зазначені номерами. *М. К.*

Михайло Драгоманов. Два учителі. Спомиш. (Літ. Наук. Бібліотека. Ч. 27.). У Львові, 1902. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Накладом укр. р. Видавничої Спільки. Ст. 80, 16⁰. Ціна 40 сотиків.

С. Томашівський. Київська козаччина 1855 р. (Літ. Наук. Бібліотека. Ч. 29.). У Львові, 1902. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Накладом укр. р. Видавничої Спільки. Ст. 20, 16⁰. Ціна 10 сот.

Михайло Лозинський. Тарас Шевченко, його жите і значіне. По конфіскації другий, незмінений наклад, яко інтерпеляция посла Брайтера. Львів, 1902. З друкарні уділової. Коштом автора. Ст. 66, 16⁰. Ціна 40 сот.

В. Русиновъ. Несподивана халепа. Драма в II діяхъ. Посвята шановному М. Л. Кропивницькому. Полтава, 1901. Типолитографія А. Т. Фришберга. Ст. 44, вел. 8. Ціна 15 коп.

Прыхожа. Сцена въ I діи. Переклавъ и переробивъ зъ сочиненія (?) Н. В. Гоголя „Лакейская“ В. Русиновъ. Полтава, 1901. Типолитографія Л. Фришберга. Ст. 14, вел. 8⁰. Ціна 5 коп.

Віймки з народної літератури українсько-рускої XIX віку. Для висших клас середних шкіл уложив Олександр Барвінський. II Часть. Третьє поправлене виданє. У Львові, 1902. Накладом краевого фонду. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. LXX + 572, 8⁰. Ціна 4 кор.

Сильвестер Яричевський. Небесні сьпівці. Драматична алегорія відіграна дня 13. IV 1902 р. в ХЛІ роковини смерти Тараса Шевченка вихованицями „Руского Інститута для дівчат у Перемишлі“. Музика Ромуальда Зарицького. Перемишль, 1902. Накладом автора. З печатні Й. Стифіого. Ст. 16, 8⁰.

Як можна вилічити ся із сухіт. Написав Дмитро Дмитерко, учитель ц. к. семинарії, Тернопіль, 1902. Накладом автора. Друкарня А. Вербицького. Ст. 31, 16⁰. Про сю брошурку написав у „Ділі“ лікар др. В. Вітошинський коротку статю, в якій не тільки відмовив брошурці всякої вартости, але остеріг навіть публіку перед нею, як шкідливою. *В.*

Хмари-чари, жарти й нежарти, зложив та переложив Лев Лопатинський. Львів, 1902. З друкарні В. А. Шийковського. Ст. 100, 8⁰. Ціна 1 кор.

Справозданьє посла Николая рыцаря Василька о его дѣятельности въ державиѣ думѣ і въ краевѣмъ соймѣ въ рокахъ 1898 до кѣнця 1900. Перевелъ зъ нѣмецкого языка на русскій царохъ Емилианъ Маковіевичъ. Чернѣвцѣ, 1902. Ст. X+302, вел. 8°. Д. Василько належить до виднѣйших і дѣяльнѣйших руських послів, а деякі його промови в парламенті дуже інтересні. Жаль тому, що він видаючи отсю книжку, не постарався про лѣпшиі переклад, але дав його зробити чоловікови, що стілько розумієть ся на нашіій мові як шведъ на кушнѣрстві... В.

Шематисмъ всего клира греко-католического епархіи соединенныхъ Перемышской, Самборской и Сяноцкой на рѣкъ вѣдъ рожд. Хр. 1902. Въ Перемышля, 1902. Зъ печатнѣ Н. Джулыньского. Стор. LXI+440, 8°.

III. Театр і штука.

Ювильє Маріи Заньковецької. По російських часописях надруковано звістку, що сього року українська артистка Заньковецька сьвяткує 25-літній ювильє своєї артистичної дѣяльности. Хоч звістка ся показала ся помилкою, бо 25-літній ювильє Заньковецької буде тільки в 1907 році, проте артистка 9 марця дістала більш 300 привітань з усіх країв України. Між иньшим з Лубень нам пишуть, що тутешні Українці принесли на телеграф привітаннє українською мовою, але телеграфіст відмовив прийняти таку телеграму; написали по французьки і в телеграмі висловили протест проти поводження урядовця — прийняли!..

С. Є.

Український театр. Протягом марця українська драматична трупа під управою д. Саксаганського і Садовського давала вистави в Житомирі; драматична трупа Ратмирової грала з початку в Варшаві, а потім переїхала до Катеринослава; трупа Сулова грає в Петербурзі. З поодиноких вистав маємо звістки з Києва („Бурлака“, „Мартин Боруля“ і „По ревізії“) та Березневатого („Тарас Бульба“).

Шкодливий реалізм. Антрепренер української трупи Суходольський, один з тих, що під фірмою штуки дбають тільки про інтереси власної кишені, знов відзначив ся постановою деяких пєс. В новій драмі „Закльована голубка“ є сцена кари на горло і виставляєть ся вона так, що серед публіки величезна більшість не може витримати. Кров лєть ся, як вода; одрубані голови качають ся по сцені, покарані корчать ся в передсмертних муках. Кажуть, що серед глядачів були випадки наглої смерти від нервового зворушення, викликаного сим ультра-реалізмом. Не диво отже, що адміністрація в деяких містах заборонила виставляти сю „страшну“ драму.

С. Є.

IV. З громадського житя.

Друге жіноче віче. Перед кільканацятьма літами відбуло ся перше віче руських жінок у Стрию, уряджене головно заходами п. Н. Кобринської. Від того часу завязало ся кілька жіночих товариств, але віча не скликувано ніякого. Аж минулого місяця відбуло ся таке віче, друге з порядку, в Станіславові. На ньому запали ось

які резолюції: I. Комітет вічевий розішле відозви до всіх жіпочих товариств, до всіх Русинок, із зазивом основувати по всіх більших місточках жіночі огнища. II. Комітет зверне ся до нашої сільської інтелігенції з покликом подати звіт, що зділано доси для піднесеня духового і економічного стану селян і який промисл міг би розвивати ся в даній місцевости з хісною. III. Віче ухвалює візвати всіх щирих патріоток заняти ся організацією селянок, міщанства, робітниць і слуг, — а то через попиране і основуване захоронок, крамниць, читалень, союзів робітничих і товариств слуг, улажуване відчитів і вечерниць народних. IV. Віче віднесе ся до сойму з просьбою улажуваня ремісничих курсів також для дівчат, евентуально допущеня їх до існуючих уже курсів для хлопців. V. Віче ухвалює постарати ся всіми силами про власне видавництво жіноче, евентуально хочби лише про часопись для сільського жіноцтва, чи то самостійну, чи в додатку до „Свободи“ або „Громадського Голосу“. VI. Віче взиває всіх прихильників народної справи подати свої гадки як і практичні інформації, чи то статями по часописах, чи відчитами, улажуваними по товариствах, на скільки і яким способом порушені тут справи дадуть ся в практиці здійснити. VII. Вибраний вічем комітет виготовить у найкоротшім часі на підставі даних інформацій і зроблених перших проб меморіял про організаційну працю, що стане ся предметом нарад найближшого віча, котре в найближшій речинци осіннім доконечно належить скликати. Що до основаня руського університе-

ту ухвалило віче резолюції: I. З огляду на колючі, а незаспокоєні культурні потреби руського народа, віче руських жінок у Станіславові домагає ся від правительства як найскоршого заложеня руського університету. II. З огляду на зовсім невідповідну акцію правительства в сій справі віче узнає потребу заложеня приватного руського університету і взиває руське жіноцтво до розвиненя агітації в сій справі. Резолюції гарні, нема що казати, але чи будуть вони виконані, коли і ким? У нас не одна вже дуже гарна справа скінчила ся на резолюціях, тому ми не маємо великої надії, щоб і з сими було інакше. В.

„Общество свв. Василія“ в Унгварі. Заложене колись звісним Ад. Добрянським „Общество свв. Василія“ в Унгварі, що проіснувало не сповна пів столітя — розвязало ся дня 3 цвітня на загальних зборах. В перших роках свого існуваня було воно досить рухливе, але наскрізь москвофільське. Через москвофільство й звело ся воно ні нащо, хоч могло дуже багато зробити для культурного піднесеня угорських Русинів. Запровадивши в своїх виданях чудновате „язичіє“, відіпхнуло від себе відразу народ, що не розумів його, а опісля поволи й тих інтелігентів, у яких жевріло хоч на півсьвідоме національне почуте, невьяснене гаразд і притумлюване систиматично і мусіло згаснути та звернути ся в иньший бік, мадярський, де кипіло житє, вела ся борба на всіх полях людської думки. Живий чоловік мусить живе гадати — тому й живійші інтелігенти з угорських Русинів мусіли перейти до мадяронства, не ба-

жаючи на власнім сьмітю заснітити ся. При „Обществі“ лишили ся самі інертні люди і довели його до того, що по кільканайцятьох роках воно цілковито заснуло сном „блаженних“. В другій половині 90-их років старали ся деякі одиниці оживити його, розбудити до нової діяльності. І справді „Общество“ почало видавати невеличку газетку „Наука“, що виходить і доси, але з неї вийшов „мертво-рожденний“ плід, засуджений знов відразу на смерть. „Наука“ редагувала ся так, що селянина не могла вдоволити, бо не порушувала ні одного живого питання, яке могло б його зацікавити. Для інтелігента не мала тим більше вартости, бо стояла на дуже низькім духовім ровени. Одну задачу тільки вона сповняла: показувала Русинам, що по школах не вчили ся руської мови, як виглядають руські букви... Та се ще дуже мала користь для розумного чоловіка. Давні менери „Общества“ певно й не думали, що зайдуть так далеко в своїх змаганях! Деякі одиниці зрозуміли тепер, що трупа не воскресять, тому й зложили його до гробу, а на його місце оснували нове товариство на уділах, яке переняло і спадщину по „Обществі сьв. Василія“ (головно друкарню, куплену недавно і доси ще несплачену в цілости) і його первісній задачі. Офіціальна назва нового товариства така: „Литературное и Книжное Акційное Общество въ Унгварѣ“. Чи потрафить воно зірвати з традицією свого попередника, чи потрафить увійти на нову дорогу — покаже будучність. Нам здаєть ся одначе, що се буде неможливе, бодай до-ти, доки члени його не зрозу-

міють, що угорські Русини не становлять окремого народу, що самі власними силами не потрафлять двигнути ся і що їм конечно треба ввійти в контакт із галицькими Русинами.

В.

Православна церква в Росії за Олександра III. Як зросла православна російська церква за Олександра III, показуєть ся зі справозданя, виданого минулого року петербурським синодом. В 1881 р. було церковних парохіяльних товариств (брацтв) 11.950, в 1894 р. — 14.564. Закладів для бідних при монастирях і церквах було 1881 р. — 670, 1894 р. — 876. Учителів було в духовних школах 1881 р. — 2884, в 1894 р. — 3050. В духовних дівочих пенсіонатах було в 1881 р. — 8100 учениць, в 1894 р. — 13.370. На удержанє духовенства платила держава 1881 р. — 5.969.683 рублів, 1894 р. — 6.500.207 рублів. На духовні висші школи платила держава 1881 р. — 4.982.472 руб., 1894 р. — 5.303.878 руб. Церковних народніх шкіл було 1881 р. — 4064 із 105.317 учениками, 1894 р. було їх уже 31.835 із 981.065 учениками. Коли 1884 р. переймила держава опіку над сими школами, доплачувала до них на удержанє 263.000 рублів; в 1894 р. видано на сю ціль уже 3.079 685 рублів.

В.

Російська преса. В цілій Росії виходить тепер 900 часописей; у порівнаню з иньшими державами є їх: сім разів меньше ніж у Німеччині, пять разів меньше ніж у Франції і чотири рази меньше ніж у Англії. Але навіть такі малі держави в порівнаню з Росією, як Іспанія, Данія, Бельгія — мають більше часописей від неї. Ці-

кава також пропорція числа часописей до числа населеня. У Швайцарії припадає на мільон душ 230 часописей, в Бельгії 153, в Німеччині 133, у Франції 114, в Норвегії 89, в Англії 88, в Іспанії 68, в Італії 51, в Австро-Угорщині 43, в Греції 36, в Сербії 26, в Росії 9. У австрійських Русинів припадає на мільон понад 25 періодичних видань, та коли причислимо тут і Українців, тоді се число обнизить ся на 2·5 — далеко низше як у Росії, завдяки тій самій Росії! В.

У. Некрольоги.

Д. 23 січня с. р. помер визначний учений геолог і професор Гірничої Академії у Петербурзі Іван Василевич Мушкетов. Він уродив ся 1850 року в землі донських козаків, ходив до гімназії в Новочеркаску, а опісля студював зразу фізйольогію, дальше гірництво. Ще як студент віддавав ся з особливим замилюванєм науці мінеральогії; перша його праця про „Волинїт“ була надрукована в „Трудах“ російського мінеральогічного товариства. Скінчивши 1872 р. студії, виїхав на Урал і там відкрив перший мінерали, що мають у собі аршеник. В 1873 р. став урядником для окремих припоручень при генерал-губернаторови в Туркестані. Там пробув він 6 літ, віддаючись виключно геологічним студиям, які й спонукали його до довгих подорожий у західний Туркестан і в нівнічну часть Тянь-Шану. В справозданю з тих подорожий описав він багато покладів ріжних мінералів, а між иньшим указав теж на великі поклади

камінного вугля. За орографію Тянь-Шану дістав медаль від географічного товариства В. 1877 р. робив Мушкетов досліди в полудневім Уралі і видав працю про геологічну структуру та про богацтво руд в тій околиці. На підставі сеї праці іменовано його професором Гірничої Академії. В 1877—1878 подорожував по горах Аляї і по Памірі; 1879 р. перейшов Бухару, Аму-Дарію і пустелю Кізиль-Кум; 1880 р. робив досліди над ледником Серафшан. За сі й иньші ще праці в середній Азії отримав найвисше відзначенє від географічного товариства, медаль Константина. В 1881 р. робив досліди на Кавказі; перейшов околиці Казбека і Ельбруса і оглянув мінеральні жерела при Пятигорску. В дальших літах досліджував російські мінеральні жерела, а в 1884—1885 р. калмицькі степи і Крим. В 1889 р. видав працю: „Трясенє землі, його характер і методи спостережень над ним“. Ставши председателем відділу для фізичної географії в геогр. товаристві, редагував його „Записки“, де помістив багато дрібних статей і заміток. Крім того оголосив друком праці: „Туркестан“, „Геологічна карта Туркестану“ (разом із проф. Романовским) і „Фізичну геологію“. Як учений визначав ся він широкими відомостями і сильною енергією. Як учитель був люблений студентами і відносини їх до нього були завсїгди щирі, сердечні. За багато праць діставав наукові премії, що вже само вказує на їх велику вартість. В.

Дня 20 січня с. р. помер один із визначнійших італійських істориків, Чезаре Паолі. Він уро-

днів ся 1840 р. Вже в молодім віці (1862) вступив до державного архіву у Фльоренції, де під проводом таких людей, як Гуасті і Бонаїні заправляв ся до праці, якій посвятив ся пізнійше. Найдокладнійше одначе студював він палеографію у проф. Карла Мілянезі в „Istituto Superiore“. Покинувши опісля службу в архіві, став він секретарем „R. Deputazione Toscana di storia patria“, а далше директором „Archivio Storico Italiano“ і тут розвинув незвичайно живу та плодовиту діяльність. Побіч праць, що дотикають тільки історії Фльоренції (панованє князя Вальтера з Брієн, 1342—1343, про битву під Монтаперті 1260 р., виданє так званої „Libro di Montaperti“ в 9-ім т. Documenti di Storia Italiana), особливо важні підручники Паолі для помісничих наук історії, які з'єднали йому поважне місце в історичній літературі. В 1883 р. видав він під скромним титулом „Programma di Paleografia latina e di Diplomatica“. Праця ся мала таке значінє, що хоч рівночасно появила ся в Німеччині подібна праця Ляйста, її вже 1885 р. переклав проф. Льомаєр із Кенігсберга на німецьку мову. Та вже 1889 р. треба було робити її друге виданє. Паолі засїв до переробленя і розширеня сеї праці і скінчив її ледви перед двома роками. Відповідно до того, як поодинокі її розділи появляли ся в друку, перекладано її відразу на німецьке. Таким способом появил ся: „Grundriss zu Vorlesungen über lateinische Paläographie und Urkundenlehre“, що складаєть ся з трьох частий: I. Lateinische Paläographie (недавно появило ся нове, тре-

те виданє), а як доповненє до неї: „Die Abkürzungen in der lateinischen Schrift des Mittelalters“ (1892); II. Schrift- und Bücherwesen (1895); III. Urkundenlehre (1899—1900) у двох частинах. Праці Паолі вправді сухі, але стисло наукові, оперті на численних матеріялах, витягнених із ріжних італійських рукописів, тому й вартість їх не проминуша, але тревала на завсїди. В.

VI. Від Редакції.

Переписка Редакції. *Вп. Ев. Ман. в П., Вп. Ів. Бор...ик.* Вірші не будуть друковані. — *Вп. Вол. Лав—ий в М.* Повість „Поворот“ буде надрукована, скоро тільки скінчить ся „Земля“ О. Кобилянської. *Н. М. в Д.* Бажаєте, щоб ми пильнійше ніж доси слїдили за розвитком угорської літературної творчости. Щож, можемо Вам подати на разі хоч один зразок теперішньої угорської „поезії“, може тоді зрозумієте наше становище. Автор, Іоаннь Бузинкаї, учитель корумлянський, уложив отсю „Пїєнь ученика“ на арію „Я русинъ былъ“; ось Вам ся перлина:

Я ученикъ есмь и буду,
Я стался ученикомъ
Святыи обрядъ научуся
Станусь чеснимъ вѣрникомъ.

Вѣру держалъ Отець, мати
И вся моя родина
И я немогу статися
Невѣрникомъ занима.

Отець любилъ церковь святу
Любилъ и отечество
Любилъ и нашъ святыи обрядъ
И его величество.

Мати моя учила мя
 Богу вѣрно служить,
 Бога бойся а царя чти
 Кедь хочешъ благо жити.

Любовь къ Богу перва есть
 Якъ къ Сотворителю
 И къ царю якъ къ Его
 Земному властителю.

Бо кто любить Всевышнього
 Той любить и ближнього
 Любить власность Церковную
 Его наставляющую.

А кто любить отечество,
 Любить и владичество,
 Повинуется владикамъ
 Глаголетъ святительство.

Богъ, Царь и Отечество
 Есть моя свячина
 Лише сіи трыє слова
 Поставлять мя счастлива.

